

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ
Π.Μ.Σ. ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
Κατεύθυνση Βιβλικών Σπουδών

Δημητρίου Ν. Αλεξίου

**Ο Χριστιανός ως Πολεμιστής
και η πολεμική ορολογία του Απ. Παύλου
στην προς Εφεσίους επιστολή του, (6,10-20)**

Διπλωματική εργασία υποβληθείσα
στο τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας του ΕΚΠΑ

Επιβλέπων Καθηγητής: κος Σωτήριος Σ. Δεσπότης

Τριμελής Επιτροπή

Καθηγητής κος Σωτήριος Δεσπότης

Επίκουρος Καθηγητής κος Αθανάσιος Γλάρος

Λέκτορας κος Αθανάσιος Αντωνόπουλος

ΑΘΗΝΑ, 2020

Ο Χριστιανός ως Πολεμιστής
και η πολεμική ορολογία του Απ. Παύλου
στην προς Εφεσίους επιστολή του, (6,10-20).

Η φωτογραφία από το βιβλίο,
"The Pilgrim's Progress from This World, to That Which Is to Come" του John Bunyan

Αφιερώνεται στη σύζυγό μου Έφη

και στα εκ Θεού δώρα μας

Άννα και Χρήστο

Σ αυτές τις φοβερές μάχες
και τρομερές συγκρούσεις με τον σατανά,
όταν το αίμα της ψυχής σου ρέει,
όταν θυγίσεις
και χάσεις την ισορροπία σου και πέσεις
και όταν ακόμα λάβεις θανατηφόρες πληγές
και τότε εσύ ποτέμα με εηπίδα,
ακούγοντας με προσοχή
την ζωοδοτική εναγγελία του αιωνίου εναγγελίου.
«Ο Κύριος είναι εγγύς»

(Αρχιμ. Ιουστίνος Πόποβιτς).

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟ ΕΝΑΥΣΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΗ ΜΟΥ με την ανά χειράς μελέτη, δόθηκε κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου, όταν προσπάθησα να βρω κοινά σημεία διαλόγου μεταξύ της θεολογίας και του στρατεύματος.

Οι δύο ιδιότητές μου, του θεολόγου και του στρατιωτικού, με κατηύθυναν στην αναζήτηση κειμένων με θεματική τον πόλεμο. Το στράτευμα είναι ένας θεσμός συνυφασμένος με την έννοια της πειθαρχίας και του πολέμου με κύριο σκοπό την άμυνα εναντίον εχθρικών δυνάμεων. Ο Χριστιανισμός αντίστοιχα, με την έννοια της αγάπης και της θυσίας υπέρ του άλλου, ακόμα και του εχθρού.

Καθοριστική στάθηκε η «συνάντησή» μου με τις επιστολές του Αποστόλου των εθνών Παύλου και ειδικότερα με την *προς Εφεσίους* επιστολή του. Το ενδιαφέρον μου κέντρισε η πρόσκληση για ανάληψη στρατιωτικού οπλισμού, την οποία συναντούμε στην κατακλείδα της. Η πολεμική στάση και αντίσταση στον εχθρό αλλά και η εικόνα ενός χριστιανού πολεμιστή υπήρξε καταλυτική.

Νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου για τις συμβουλές και την καθοδήγησή τους καθ' όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών, ώστε να καταφέρω να παρουσιάσω τους καρπούς της ερευνητικής αυτής προσπάθειάς. Τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Σωτήριο Δεσπότη και τον κ. Αθανάσιο Αντωνόπουλο. Νέες οπτικές και νέοι δρόμοι ανοίγονται μπροστά μου εξ' αιτίας τους.

Τέλος ευχαριστώ την οικογένειά μου η οποία αφοσιωμένα συνέδραμε στην ολοκλήρωση της προσπάθειάς που ανέλαβα, χαρίζοντάς μου το χρόνο ο οποίος απαιτήθηκε.

Φεβρουάριος 2020

Δημήτριος Ν. Αλεξίου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	
Περιεχόμενα	i
Περίληψη	iii
Εισαγωγή	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1° - Η ΠΡΟΣ ΕΦΕΣΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ	
1. Συγγραφέας-Χρόνος-Τόπος-Αποδέκτες-Αιτία συγγραφής	7
2. Περιεχόμενο-Διάγραμμα Επιστολής	17
3. Στα Όπλα: Η περικοπή <i>Eφ.6,10-20</i>	20
4. Συμπεράσματα	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2° – ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΡΡΟΕΣ	
1. Ελληνορωμαϊκές αντιλήψεις και επιρροές	28
1.1. Ιλιάδα	29
1.2. Ασπίς Ηρακλέους	36
1.3. Επτά επί Θήβας	37
1.4. Ηλέκτρα	39
1.5. Αινειάδα	40
1.6. Συμπεράσματα	42
2. Ιουδαϊκές αντιλήψεις και επιρροές	43
1.1. Ο Γιαχβέ ως πολεμιστής	44
1.2. Ο Γιαχβέ με πολεμική ενδυμασία	46
1.3. Οι πολεμιστές του Θεού – ζηλωτισμός	48
1.3.1. Ναζιραίοι	48
1.3.2. Πρότυπα ζηλωτισμού στην Π.Δ.	50
1.4. Η εξέγερση των Μακκαβαίων	53
1.5. Κουμράν (ο πόλεμος του φωτός εναντίον του σκότους)	58
1.5.1. Ιστορικά στοιχεία	58
1.5.2. Το χειρόγραφο 1QM	60
1.5.3. Το εδάφιο 1QM5	63
1.5.4. Άλλες αντιστασιακές ομάδες	65
1.6. Συμπεράσματα	66

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3° – ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

στο Εφ.6,10-20

1. Η λειτουργία της περικοπής στην επιστολή	70
2. Η ένδυση της πανοπλίας	74
2.1. Η ζώνη της Αληθείας	76
2.2. Ο θώρακας της Δικαιοσύνης	78
2.3. Τα υποδήματα του Ευαγγελίου της Ειρήνης	81
2.4. Η ασπίδα/θυρεός της Πίστεως	83
2.5. Η περικεφαλαία της Σωτηρίας	86
2.6. Η μάχαιρα του Πνεύματος	89
3. Η τακτική της μάχης - οδηγίες	99
4. Συμπεράσματα	103

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4° - ΠΡΟΣΛΗΨΕΙΣ

1. Ο Χριστός είναι ο ηγέτης μας και εμείς οι στρατιώτες Του	111
2. Τα καθήκοντα του ποιμνίου	113
3. Ο στρατιώτης του Θεού	115
3.1. Θηριομαχία	118
4. Τα Κυριακά όπλα	121
5. Οι Ασκητές	123
6. Το Ρωμαϊκό και το Χριστιανικό στράτευμα	127
7. Η πραγματικότητα των Διωγμών	131
8. Συμπεράσματα	133
Επίλογος	135
Συντμήσεις	141
Βιβλιογραφία	145

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία αυτή πραγματεύεται τη χρήση πολεμικής ορολογίας από τον Απόστολο των εθνών Παύλο, στην περικοπή 6,10-20 της επιστολής προς *Εφεσίους*, η οποία εντάσσεται στον κανόνα της Κ.Δ. ως μέρος των επιστολών της αιχμαλωσίας.

Ο σκοπός της έρευνας είναι να διερευνήσει τα αίτια πίσω από τη χρήση ενός τέτοιου λεξιλογίου, καθώς και τον αντίκτυπο πάνω στους ακροατές των κοινοτήτων στις οποίες αναγνώσθηκε η επιστολή, προκειμένου τα μέλη τους να θεωρήσουν εαυτούς «στρατιώτες» του Ιησού Χριστού.

Επιπλέον αποτελεί μία προσπάθεια να ορισθεί η έννοια «θεϊκός στρατιώτης» ή «στρατιώτης του Θεού» τόσο στον εθνικό ελληνορρωμαϊκό κόσμο όσο και στον ιουδαϊκό, όπως και εάν αυτή υπάρχει στις αντίστοιχες γραμματείες οι οποίες παρατίθενται στη βιβλιογραφία.

Από αυτά τα κείμενα αντλούνται οι ενδεχόμενες επιρροές του συγγραφέα μέσα στο περιβάλλον όπου έζησε και έδρασε. Αποτελούν τα βιώματά του, τις προσωπικές του εμπειρίες, οι οποίες δόμησαν και τροφοδότησαν τη σκέψη του.

Τέλος, διερευνάται η επιρροή αυτού του τρόπου διδασκαλίας και πως προσλήφθηκε από τις επόμενες γενιές των πιστών κατά τις απαρχές του Χριστιανισμού, μέσα από τα κείμενα των εκκλησιαστικών συγγραφέων και Πατέρων της εποχής εκείνης.

Λέξεις Κλειδιά: πόλεμος, πανοπλία, στρατιώτης, όπλα, Κ.Δ., Π.Δ., Απόστολος Παύλος, προς Εφεσίους, Έφεσος, Ιλιάδα, Αινειάδα, Ναζιραίοι, Μακκαβαίοι, Κουμράν, Εσσαίοι, Γιαχβέ, Εκκλησιαστικοί Συγγραφείς, Ελληνορρωμαϊκός κόσμος, Ιουδαϊσμός, στρατιωτική ορολογία.

ABSTRACT

This essay deals with the war terminology used by the Apostle of the Nations, Paul, which is found in the passage 6: 10-20 to the letter of Ephesians and lies at the Canon of the New Testament as part of the captivity letters.

The purpose of the research is to investigate the causes behind the use of such a vocabulary as well as its impact on the community members whom it was addressed to, in order to consider themselves to be “soldiers of Jesus”

Additionally, it is an attempt to define the term “divine soldier” or “soldier of God” in the Greek-Roman world but also in the Jewish world as it exists in the respective literature.

From these texts it was made possible to derive the probable influences of the author. The environment in which the apostle lived and acted along with his own personal experiences which in fact structured and powered a certain thought pattern are also examined in this essay.

Finally, it is an attempt to illustrate the results of this teaching method and the way it was perceived by the succeeding generations of believers in the ecclesiastical writers who lived in this specific era.

Key words: war, armor, soldier, guns, N.T., O.T., Apostle Paul, Ephesians, Iliad, Aeneid, Nazirites, Makkabees, Qumran, Essenes, Yahweh, Ecclesiastical Writers, Greco-Roman world, Judaism, military terminology.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΠΟΛΕΜΟΣ · ΑΠΟ ΤΟ ΠΤΟΛΕΜΟΣ = πάλλω το δόρυ-αγωνίζομαι, κοπιάζω¹. Το αντίθετο της ειρήνης και η πιο ακραία και ολοκληρωτική μορφή σύγκρουσης. Στην ανθρώπινη ιστορία, από την εποχή του Κάιν έως τις μέρες που διανύουμε, ο τρομερός ήχος του πολέμου δονεί και συγκλονίζει την ανθρώπινη ύπαρξη. Οι εικόνες και τα συναισθήματα που παράγονται είναι έντονα. Υποβόσκει στις ζωές μας μέσα από τις διάφορες μορφές του με τέτοιο τρόπο, ώστε ο κάθε ένας από εμάς να τον θεωρεί ως ενδεχόμενο, να μπορεί ελεύθερα να ασπάζεται τις πρακτικές του και να τον χρησιμοποιεί εναντίον του άλλου. Ατομικά, συλλογικά, κοινωνικά, εθνικά. Υπάρχει ως αποτέλεσμα του διαχωρισμού της ανθρωπότητας, της συγκρουσιακής πορείας που έχει επιλέξει να ακολουθήσει στο όνομα του ατομισμού, του «Εγώ».

Όμως, υπάρχει δίκαιος πόλεμος; Ο Κικέρων (106-43 π.Χ.), θεμελίωσε το *jus ad bellum*, το νομικό δόγμα για τον δίκαιο πόλεμο². Μία από τις κύριες και βασικές αιτίες για τη διεξαγωγή ενός τέτοιου πολέμου, οφείλεται **στην αποκατάσταση μιας βλάβης**. Θα λέγαμε ότι με τον πόλεμο δεν θέλουμε πια να καταστρέψουμε, αλλά να σώσουμε · θέλουμε να αποκαταστήσουμε στην αρχική του μορφή κάτι που έχει παραμορφωθεί! Ο «Πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς, καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε τοὺς δὲ ἀνθρώπους, τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε τοὺς δὲ ἐλευθέρους (Ἡράκλειτος ο Εφέσιος 540-480 π.Χ.) / Ο πόλεμος είναι ο πατέρας των πάντων και ο βασιλιάς των πάντων, και μερικούς τους έκανε θεούς, άλλους ανθρώπους· μερικούς τους έκανε δούλους, άλλους ελεύθερους». Σύμφωνα με τον Ηράκλειτο, ο πόλεμος έχει θεϊκές ιδιότητες (Δίας;) δημιουργίας. Οι νεκροί-ήρωες θεοποιούνται απολαμβάνοντας θεϊκές τιμές. Στο λεξικό του Ησυχίου, ερμηνεύεται ο πόλεμος ως: «ὁ πάντα διοικῶν λόγος καθὼς και πολεῦειν· (σ)τρέφειν, περιέχειν, θεραπεύειν, περιάγειν». Η οπτική αυτή είναι ανατριπτική. Προκαλεί το ενδιαφέρον και φέρνει στο προσκήνιο το είδος εκείνο του πολέμου, το απαραίτητο για την αποκατάσταση και τη θεραπεία.

1. Βλ., Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, «πόλεμος» *Μέγα Λεξικόν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*, τόμ. ΙΑ', (Αθήνα: Δομή, 1961), 372.

2. Πρβλ. *De Officiis*, 1,11-1,13.

Τα χαρακτηριστικά και οι πρακτικές ενός τέτοιου πολέμου εντοπίζονται μέσα στα κείμενα του Αποστόλου Παύλου, του Paulus = μικρού αλλά τεράστιου πνευματικού καθοδηγητή των απαρχών του Χριστιανισμού, την εποχή της «αιώνιας» Ρώμης. Στις επιστολές που αποστέλλει σε κοινότητες τις οποίες ο ίδιος δημιουργεί· όχι κρυφά, αλλά προκλητικά φανερά μέσα στα μεγάλα ρωμαϊκά κέντρα της αχανούς αυτοκρατορίας. Πρόκειται για τον πνευματικό πόλεμο και την πάλη εναντίον της πνευματικής σκλαβιάς.

Πιο συγκεκριμένα στην επιστολή του, με αποδέκτες τις χριστιανικές κοινότητες της ευρύτερης περιοχής της πόλεως της Εφέσου και της κοιλάδας του Λύκου, η οποία στον επίλογό της προτρέπει τους ακροατές να προετοιμαστούν για πόλεμο· τους εξοπλίζει με πολεμική εξάρτησπανοπλία και με τα απαραίτητα εκείνα όπλα, που κάθε φορά περιγράφει λεπτομερώς. Αυτοί οφείλουν να γίνουν στρατιώτες και να δώσουν τον αγώνα εναντίον των πρακτικών του διαβόλου, εναντίον των εξουσιών και των κοσμοκρατόρων, των πονηρών επουρανίων πνευμάτων. Ο Πόλεμος είναι πνευματικός. Ο τρόπος είναι πολεμικός. Ο χριστιανός στρατεύεται.

Η πνευματικότητα του πολέμου εντούτοις, δε συνδέεται με το Πλατωνικό *υψηλό πνεύμα* (*θυμοειδές*), το οποίο σχετίζεται με τα συναισθήματα, δεν αφορά επίσης στη φιλοσοφική αντίληψη των Στωικών και των Επικούρειων, οι οποίοι αναφέρονται σε σχίσμα μεταξύ του σώματος και της ψυχής (προαίρεσης) ή στο *corps proper*, στην κατώτερη σάρκα η οποία είναι απομονωμένη από κάθε είδος νόησης, ή στην ψυχή που δεν πλήττεται από τις «αληθινές» του σώματος από τις οποίες το σώμα προσπαθεί να απαλλαγεί (Πλωτίνος, *Εννεάδες*, I,2 [5-25]). Ο πνευματικός πόλεμος αφορά στην ολιστική θεραπεία του ανθρώπου και στην προσδοκία της Ανάστασης με τη συμμετοχή του σώματος και της ψυχής.

Ωστόσο ο παραλληλισμός του Σώματος της Εκκλησίας με έναν όρο που εξ' αρχής δηλώνει εναντίωση, κατάσταση έντασης και ταραχής είναι αξιοπερίεργος. Το Σώμα της Εκκλησίας έχει ως σημείο αναφοράς και κεφαλή τον Ι. Χριστό, σε αντίθεση με την *Pax Augusta* και την κεφαλή της τον Καίσαρα, ο οποίος ανίκανος να προσφέρει άλλου είδους σωτηρία, προσφέρει άρτο και θεάματα, *panem et circencies*. Ο Ι. Χριστός, αντιστρέφοντας ριζικά την πυραμίδα των συμβατικών σχέσεων ισχύος, δοκιμάζει ο ίδιος τον πιο οδυνηρό και επαίσχυντο θάνατο, αυτόν του Σταυρού, για τη σωτηρία ολόκληρου του κόσμου, γινόμενος Αυτός η ειρήνευση και η καταλλαγή του

ανθρώπου με το Θεό και το συνάνθρωπο, μέσω της έμπρακτης αγάπης και της θυσίας υπέρ του άλλου.

Αυτονόητα, εξάγονται κάποια ερωτήματα που θα απασχολήσουν την παρούσα μελέτη.

Το πρώτο ερώτημα προκύπτει με την πρώτη ανάγνωση της περικοπής. Πώς μπορεί να δικαιολογηθεί η πολεμική ατμόσφαιρα μέσα στο ευρύτερο κλίμα αγάπης και ενότητας, το οποίο κατακλύζει ολόκληρη την *προς Εφεσίους*; Εάν όντως και με ποιο τρόπο ο πολεμικός παιάνας που ηχεί στο 6,10-20, αποτελεί τον επίλογο ή απλά πρέπει να θεωρηθεί ως ένα ξεχωριστό τμήμα της επιστολής, το οποίο για κάποιο λόγο ενσωματώθηκε σε αυτή.

Το δεύτερο ερώτημα, αφορά στη μεθοδολογία του συγγραφέα. Γιατί ο Απόστολος στα ρητορικά του εργαλεία έχει υιοθετήσει τον πολεμικό λόγο; Αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των κειμένων του εξ' αιτίας των διώξεων που βίωσε κατά τη διάρκεια της αποστολικής του δραστηριότητας, ή έχει επηρεαστεί από ένα ενδεχόμενο πολεμικό κλίμα της εποχής του; Σημειωτέον ότι την εποχή που γράφεται η επιστολή, τα διάφορα επαναστατικά κινήματα με τις διάφορες θρησκευτικές ομάδες του ιουδαϊσμού προετοιμάζονται για πόλεμο, με το πρώτο ιουδαϊκό πόλεμο να ξεσπά τελικά το 66 μ.Χ.

Ένα τρίτο ερώτημα, στοχεύει στους παραλήπτες. Θα πρέπει οι χριστιανοί να συμπεριφέρονται ως στρατιώτες, με την κυριολεκτική έννοια ενός αρνητικά φορτισμένου όρου; ή προκύπτει κάποια διαφοροποίηση από την κλασική έννοια; Ποιος είναι τελικά ο στρατιώτης του Θεού; Ο Απ. Παύλος γνωρίζει ότι τα βαθύτερα αίτια των πολέμων δεν είναι άλλα από την άγνοια και την απομάκρυνση από τον Θεό της ειρήνης. Απευθυνόμενος νωρίτερα (57 μ.Χ.) προς την κοινότητα της αιώνιας πόλης από το σπίτι του Γάιου στην Κόρινθο, αναφέρει τα χαρακτηριστικά αυτών που γίνονται αίτια πολέμων «Οξείς οί πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα, σύντριμμα καί ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, καί ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν, οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν» (*Ρωμ.3,17-18*), δανειζόμενος τούς στίχους του Ψ.13. της Π.Δ.

Διάφοροι προβληματισμοί τίθενται σε ένα τελευταίο τέταρτο ερώτημα. Δεδομένου ότι στη δομή του στρατεύματος, υπάρχουν διαφορετικές βαθμίδες-αξιώματα και καθήκοντα, αυτά είναι εφικτό να εφαρμοστούν στο Σώμα της Εκκλησίας; Ελλοχεύει με την εφαρμογή τους ο κίνδυνος διατάραξης

των σχέσεων μεταξύ των μελών του Σώματος της Εκκλησίας, εφόσον εμφανιστούν φαινόμενα άσκησης εξουσίας ή υποταγής; Από ψυχολογικής απόψεως τα κείμενα αυτά είναι φυσιολογικό να προκαλούν εντυπώσεις και συναισθήματα στους ακροατές. Μπορούν αυτά να εντοπιστούν; Την εποχή εκείνη, όταν πρωτοδιαβάστηκαν προκάλεσαν φόβο ή πρόσθεσαν θάρρος και δύναμη στους πρώτους χριστιανούς και στο νέο κίνημα που ξεπρόβαλε;

Για την απάντηση των ερωτημάτων αυτών ακολουθήθηκε η ιστορικο-κριτική μέθοδος, η βιβλιογραφική αναφορά καθώς και η ρητορική επεξεργασία εκφράσεων και λέξεων τις οποίες χρησιμοποιεί ο συγγραφέας της επιστολής.

Στην παρούσα μελέτη γίνεται χρήση των αρχαίων πηγών αλλά και των αποτελεσμάτων της έρευνας (παλαιότερης και σύγχρονης), μέσα από τα έργα επιστημόνων, οι οποίοι ασχολήθηκαν με το ζήτημα του πνευματικού πολέμου.

Για τον τρόπο με τον οποίο η πολεμική προτροπή του Π. προσλήφθηκε από τους χριστιανούς των τριών πρώτων αιώνων, ακολουθείται κατά βάση η έρευνα του Adolf Harnack³ πάνω στα κείμενα Αποστολικών Πατέρων και Ομολογητών, οι οποίοι υιοθέτησαν παρόμοια ορολογία. Οτιδήποτε βέβαια εξάγεται ως συμπέρασμα, φιλτράρεται μέσα από τις σκέψεις πεφωτισμένων ανθρώπων της Εκκλησίας.

Όσον αφορά στην ίδια την επιστολή, πληροφορίες αντλούνται από τα έργα Ελλήνων και ξένων ερευνητών, όπως του I. Καραβιδόπουλου, *Αποστόλου Παύλου Επιστολές προς Εφεσίους, Φιλιππησίους, Κολοσσαείς, Φιλήμονα*, του Αρχιμ. Ιουστίνου Πόποβιτς, *Ερμηνεία της επιστολής του Αποστόλου Παύλου προς Εφεσίους*, του Σ. Δεσιπότη, *Πάλλειες Μελέτες, στα ίχνη του Αποστόλου των Εθνών*, των F. Thielman, *Ephesians*, H. Hoehner, *Ephesians, An Exegetical Commentary*, του N. T. Wright, *Απόστολος Παύλος, Η ζωή και το έργο του*, του οσίου Νικοδήμου του Αγιορείτου στο «ψυχωφελέστατο» βιβλίο *Αόρατος*

3. Γερμανός προτεστάντης θεολόγος των αρχών του προηγούμενου αιώνα, με την προβληματική από ορθόδοξης απόψεως σκέψη του (μπορεί να θεωρηθεί και οπαδός του Μαρκίωνα). Υπήρξε όμως άριστος γνώστης των πηγών, τις οποίες απλόχερα παραθέτει μέσα από το έργο του *Militia Christi: The Christian Religion and the Military in the First Three Centuries*. «Η Χριστιανική θρησκεία και το στράτευμα κατά τους τρεις πρώτους αιώνες», το οποίο έχει εκδοθεί στα Ελληνικά σε μτφρ. του πατρός Μελετίου Κουράκλη.

Πόλεμος, μαζί με πολλές ακόμα πραγματείες αναφερόμενες στις παραπομπές και στη βιβλιογραφία της εργασίας.

Το μονοπάτι της έρευνας, μας οδηγεί στο περιβάλλον της κοιλάδας του Λύκου με έμφαση στην πόλη της «θαλασσοθέας» Εφέσου ως κομβικού σημείου προς την Μικρά Ασία, στην ιστορία και στους αποδέκτες της επιστολής. Η εθνικότητα, η κοινωνική τους προέλευση αλλά και η εμπειρία του ίδιου του Αποστόλου Παύλου στην πόλη, αποτελεί βασικό στοιχείο της έρευνας. Η συνέχεια βρίσκεται μέσα στις σελίδες της επιστολής ως σύνολο. Η κριτική μελέτη της, σκοπό έχει να αποκαλύψει το ρόλο τον οποίο επιτελεί η κατακλείδα της.

Ακολουθώς «το ταξίδι» συνεχίζεται στην οικουμένη. Σε πηγές και κείμενα, με παρόμοιες εικόνες και πρακτικές. Ξεκινώντας από τον εθνικό-ελληνορρωμαϊκό κόσμο, με τον κύριο εκπρόσωπό του τον Όμηρο (τα έπη του θεωρούνται η αντίστοιχη Π.Δ. του ελληνιστικού περιβάλλοντος, με τα κείμενα του Πλάτωνα να θεωρούνται ως η Κ.Δ.). Τα κλίματα της Εφέσου και της ευρύτερης κοιλάδας, αποτελούσαν ένα κατεξοχήν εθνικό περιβάλλον, με τα έργα του Ομήρου σίγουρα να προβάλλουν ως από τα κυριότερα αναγνώσματα· προσφιλή και στον ίδιο τον Παύλο ένεκα της ελληνικής του παιδείας. Καταλήγοντας στον ιουδαϊκό κόσμο, όπου η Παλαιά Διαθήκη, ο Νόμος, ουσιαστικά ορίζει τον τρόπο ζωής ενός Ιουδαίου, προσφέρει τον πλούτο των κειμένων, τα οποία κρίνονται αναγκαία ώστε να αντληθούν οι όποιες επιρροές και παράλληλα κείμενα διαπιστωθούν. Στόχος παραμένει το μήνυμα και οι προθέσεις του συγγραφέα.

Κέντρο ωστόσο της έρευνας αποτελεί η ίδια η περικοπή 6,10-20, η ανάλυση της οποίας γίνεται με τη βοήθεια εκείνων, οι οποίοι ήξεραν να ερμηνεύσουν με τη ζωή τους και να καθοδηγήσουν τους πιστούς στις δύσκολες εκείνες εποχές της ωρίμανσης του Σώματος της Εκκλησίας του Ιησού Χριστού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Η ΠΡΟΣ ΕΦΕΣΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

μεστή νοημάτων ύψηλῶν καὶ δογμάτων⁴

ΣΤΟ ΠΡΩΤΟ ΑΥΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ, εξετάζουμε συνολικά το σώμα της επιστολής (το ψηφιδωτό), μέρος της οποίας (ψηφίδα), αποτελεί η προτροπή για πόλεμο του Αποστόλου Παύλου. Ποιο είναι το είδος και ποιο το περιεχόμενό της. Εξετάζουμε τον προβληματισμό της έρευνας γύρω από την αυθεντικότητά της. Ακολουθώντας κινούμαστε στο ιστορικό, πολιτιστικό και θρησκευτικό πλαίσιο της πόλης, αλλά και της ευρύτερης περιοχής της Λυκαονίας στις εκκλησίες της οποίας φαίνεται ότι στάλθηκε η επιστολή. «Ακούμε» τα προβλήματα που απασχολούσαν τους παραλήπτες της και στα οποία ο Παύλος θέλησε να δώσει λύσεις, προς οικοδόμηση της Εκκλησίας. Καταλήγουμε στην κλήση για επιστράτευση η οποία αποτυπώνεται στον επίλογό της.

1. ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ-ΧΡΟΝΟΣ-ΤΟΠΟΣ-ΑΠΟΔΕΚΤΕΣ-ΑΙΤΙΑ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ.

Όπως συμβαίνει σε όλες τις Παύλειες επιστολές, ο συγγραφέας συνηθίζει να συστήνεται:

Παῦλος, ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ (Εφ.1,1).

Στην αρχή του 3^{ου} κεφαλαίου, προσθέτει δίπλα στο όνομά του και μία πληροφορία: «ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος», αναφέροντας την κατάσταση στην οποία βρίσκεται. Αυτή την κατάσταση συνεχώς την υπενθυμίζει. Υποφέρει χάριν της πισότητας στον Ιησὺ Χριστὸ και στην κλίση του ἀπὸ Αὐτόν. *Ἐγὼ ὁ δέσμιος ἐν Κυρίῳ (Εφ.4,1), πρεσβεύω ἐν ἀλύσει (Εφ.6,20).* Ο Απόστολος είναι φυλακισμένος!⁵

4. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, «ὕπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολή», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. έκδ., Τόμ. 62, 9.

5. Ἀπὸ τὸν εὐαγγελιστὴ Λουκά, ἔχουμε τὴν πληροφόρηση ὅτι ὑπάρχουν δύο περίοδοι κατὰ τὴς ὁποῖες ὁ ἀπ. Παῦλος φυλακίσθηκε, διάρκειας δύο ἐτῶν ἢ καθε μίᾳ. Ἡ πρώτη σὴν (maritima) παράλια Καισάρεια (Πρ.24,27) καὶ ἡ δεύτερη σὴν Ρώμῃ (Πρ.28,30). Ἡ ολονόκτια φυλάκιση σὴν Φιλίππους (Πρ.16,23) δὲν συναριθμεῖται. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴς μακροχρόνιες φυλακίσεις πὴν καταγράφονται σὴν Πράξεις, ὁ ἀπ. Παῦλος ἀναφέρει ὅτι ἔχει ὑποστῆ τὴς περισσότερες φυλακίσεις ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλον «ἐν φυλακαῖς περισσότερως» (Β' Κορ.11,23). Ἀπὸ ὅλες αὐτῆς τὴς

Γίνεται σαφές από το κείμενο, ότι η επιστολή ανήκει σε εκείνες που γνωρίζουμε από την έρευνα ως της αιχμαλωσίας ή των δεσμών⁶ και γράφτηκε από τον **απ. Παύλο** ενώ αυτός ήταν φυλακισμένος. Παρόλα αυτά, η γνησιότητά της αμφισβητήθηκε κυρίως στα τέλη του 18^{ου} αι.⁷, χωρίς ωστόσο να θεωρείται σήμερα πιθανό, καθώς το κείμενο της επιστολής έχει νόημα μόνο ως μια αυθεντική επιστολή του Παύλου προς τους χριστιανούς στην Έφεσο, γραμμένο στο τέλος μιας μακράς περιόδου φυλάκισης⁸.

Ο Μητροπολίτης Περγάμου Ι. Ζηζιούλας, δέχεται την επιστολή ως Παύλεια, η οποία πιθανώς συντάσσεται κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του στην Έφεσο⁹. Στην παρούσα έρευνα η επιστολή θεωρείται όντως Παύλεια, αλλά η φυλάκιση άρα και ο τόπος συγγραφής της επιστολής, όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια, τοποθετείται στη **Ρώμη**, των αρχών του **60** με τέλος του **61** μ.Χ.¹⁰.

Ο συγγραφέας δεν απευθύνεται σε συγκεκριμένα κοινωνικά στρώματα, αλλά στο σύνολο της κοινωνίας. Με το λόγο του «εισέρχεται» στις οικίες

φυλακίσεις, ποτεύεται ότι τουλάχιστον μία πρέπει να συνέβη κατά τη διάρκεια των τριών ετών της διαμονής και δράσης του στην Έφεσο. Πάντως η φυλάκιση στην Έφεσο δεν έχει καμία σχέση με τη συγγραφή της ομώνυμης επιστολής. Πρβλ. F. F. BRUCE, *The Epistle to the Ephesians, A Verse by Verse Exposition*, (Downwood: Creative Communications Ltd, 2012), 7-8.

6. Ονομάζονται οι επιστολές που γράφτηκαν όσον καιρό ο Π. βρισκόταν σε κάποια φυλακή δέσμιος. Συνολικά είναι τέσσερεις. Με σειρά αρχαιότητας: η προς Φιλήμονα, η προς Κολοσσαείς, η προς Εφεσίους και η προς Φιλιπησίους. Σε αυτές ανήκε και η Β' επιστολή προς Τιμόθεον, αλλά από το 18^ο αι. και ύστερα συμπεριλήφθηκε στις ποιμαντικές επιστολές, μαζί με την Α' προς Τιμόθεον και την προς Τίτον. Βλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, (Θεσσαλονίκη: Ostrakon, 2016), 252.

7. Για τις ενστάσεις ερευνητών (Dibelius, Masson, Conzelmann, Schleiermacher κ.α.) σχετικά με την αυθεντικότητα της επιστολής, πρβλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Αποστόλου Παύλου Επιστολές προς Εφεσίους, Φιλιπησίους, Κολοσσαείς, Φιλήμονα*, (Ερμηνεία Καινής Διαθήκης 10), (Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα, 2011), 50-55.

8. Πρβλ. F. THIELMAN, *Ephesians, Baker Exegetical Commentary on the New Testament*, (USA: Baker Academic, 2010), 70-75.

9. Ι. ΖΗΖΙΟΥΛΑ, *Ελληνισμός και Χριστιανισμός, η συνάντηση των δύο κόσμων*, (Αθήνα: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2008), 83-84.

10. Αποτελεί την κλασική άποψη. Ο Π. βρισκόταν σε μισθωμένη κατοικία όπου οι συνθήκες συγγραφής ήταν ευνοϊκές. Μνημονεύεται η οικία του πραιτόρα και η οικία του Καίσαρα (Φιλ.1,13 : 4,22). Ο Ονήσιμος θα βρέθηκε ποιο εύκολα στη Ρώμη λόγω του οδικού δικτύου και των συγκοινωνιών και απουσιάζει οποιαδήποτε μνεία για τη λογεία. Η σύγχρονη έρευνα δέχεται το 80-90 μ.Χ. για δύο λόγους. Αφενός υπονοείται η κατάλυση του Ναού που συνέβη το 70 μ.Χ. και αφετέρου ο Ιγνάτιος ο Θεοφόρος τη μνημονεύει στη δική του προς Εφεσίους επιστολή (Εφ.9,1). Άλλοι ερευνητές όπως ο N. T. Wright, υποστηρίζουν ότι και οι τέσσερεις αυτές επιστολές γράφτηκαν το έτος 54/55 μ.Χ., στην Έφεσο, εξαιτίας της συγκλονιστικής και δύσκολης περιόδου που πέρασε ο Απόστολος στην πόλη. Πρβλ. N. T. WRIGHT, *Απόστολος Παύλος, Η ζωή και το έργο του*, (ελλ. μετ. Σ. Δεσπότης, Ι. Γρηγοράκη, (Αθήνα: Ουρανός, 2019), 323-333.

των ακροατών του και τακτοποιεί τις μεταξύ τους σχέσεις μέσω οδηγιών και κατευθύνσεων. Δίνει οδηγίες στους δούλους (Εφ.6,5) και στους κυρίους τους (Εφ.6,9), στους συζύγους-γονείς και τα παιδιά τους (Εφ.6,1-4). Το βασικό μήνυμα είναι ότι τα πάντα πλέον αλλάζουν και ανακεφαλαιώνονται. Εντάσσονται όλοι σε μία καινούργια ενιαία οικογένεια, σε ένα Σώμα οικουμενικό που χωρά τους πάντες.¹¹ Για να έρθουμε πιο κοντά στους ακροατές της επιστολής, πρέπει να πλησιάσουμε στο χάρτη και στο γεωγραφικό και πολιτιστικό πλαίσιο όπου εκείνοι βρίσκονταν. Στην κοιλάδα του Λύκου, με σημαντικότερη εκπρόσωπο την πόλη της Εφέσου.

Η πόλη της **Εφέσου** υπήρξε κέντρο εμπορίου και πολιτισμού. Κτισμένη από το 1045 π.Χ., στην εύφορη παραποτάμια γη των εκβολών του ποταμού Καύστρου, αλλά και το γεγονός ότι υπήρξε η κύρια εμπορική οδός προς την ενδοχώρα, την κατέστησε μία από τις μεγαλύτερες, πλουσιότερες, ισχυρότερες και πλέον διακεκριμένες πόλεις της αυτοκρατορίας¹². Ήταν μία από τις μεγαλύτερες πόλεις της Μεσογείου¹³, από εκείνες που επιδίωκε να συχνάζει ο απ. Παύλος επιτελώντας το ιεραποστολικό του έργο¹⁴. Από τον 3^ο αι. π.Χ. αναγνωρίστηκε ως αυτοκρατορική πόλη, έδρα του εκάστοτε κυβερνήτη¹⁵.

Όσον αφορά στο θρησκευτικό της υπόβαθρο, ο Στράβων μας πληροφορεί για τη λατρεία των Αμαζόνων στην περιοχή και την επώνυμη Αμαζόνα Έφεσο. Αργότερα η πόλη συνδέθηκε έντονα με τη λατρεία της Εφεσίας Αρτέμιδος, της επονομαζόμενης «μεγάβυζου»¹⁶ θεάς της γονιμότητας με

11. Η ορολογία που χρησιμοποιεί ο σ. καθώς και η δομή της επιστολής, έχουν χαρακτηριστικές ομοιότητες με την επιστολή προς Κολοσσαείς. Είναι και αυτή μία επιστολή της αιχμαλωσίας, που επίσης μεταφέρθηκε από τον αγαπητό και πιστό διάκονο του Παύλου, τον Τυχικό. Βλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, 307.

12. Πρβλ. Έφεσος, *Ιστορία και Αρχιτεκτονική*, επιστ. επιμ. Αθ. Σιδέρης, (Αθήνα: Ι.Μ.Ε, 2010), στην Εισαγωγή.

13. Στα Ρωμαϊκά χρόνια η πόλη καθίσταται η δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της αυτοκρατορίας, μετά τη Ρώμη και η αγαπημένη πολλών αυτοκρατόρων. Οπ. π. Έφεσος, *Ιστορία και Αρχιτεκτονική*, στην Εισαγωγή.

14. Για την έλευση του απ. Παύλου στην Έφεσο κατά την τρίτη ιεραποστολική του περιοδεία, πρβλ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗ, *Η Ιεραποστολική Περιοδεία του Παύλου στον Ελλαδικό χώρο, Μακεδονία-Αχαΐα-Ασία, Β' Ανατύπωση*, (Αθήνα: Ουρανός, 2011), 210 κ. εξ.

15. Πρβλ. Β. BURRELL, *Neokoroi, Greek Cities and Roman Emperors*, new ser. 9, (Cincinnati Classical Studies), (Boston: Brill, 2004), 59-61.

16. Τον τίτλο «μεγάβυζος» ή «μεγάβυζος», φέρει και ο μεγάλος ευνούχος ιερέας της θεάς. (Στράβων, *Γεωγραφικά*, 14.1.23). Η ονομασία αυτή φέρεται να έχει πιθανές Περσικές και Ιρανικές επιδράσεις, από τη μετάφραση από τα ιρανικά του ονόματος του θεού *Bagabuksha*. Βλ. Η. KROLL,

σαφείς επηρεασμούς από τη λατρεία της Κυβέλης (μεγάλη μητέρα)¹⁷, που ήταν διαδεδομένη στην κοιλάδα του Λύκου. Στην Ιεράπολη, κοντά στην πόλη των Κολοσσών, υπήρχε το Πλουτώνιο, οι πύλες του Άδη, οι οποίες άνοιγαν, για να οδηγήσουν στο σκοτεινό κόσμο των καταχθονίων, (εκεί βρίσκονταν τα δαιμονικά πνεύματα και οι ψυχές των νεκρών¹⁸). Η πόλη ήταν φημισμένη για τις μαγικές δυνάμεις και τελετουργίες των οπαδών της θεάς, καθώς και για την απορρέουσα από τη λατρεία της ηθική παρακμή¹⁹.

Η Άρτεμις λατρευόταν ως η προστάτιδα των άγριων ζώων και θηρίων (ενδεχομένως υπάρχει κάποια σύνδεση με τη θηριομαχία που αναφέρει ο απ. Παύλος "Α' Κορ.15,32²⁰"). Σε διάφορες φιλολογικές αναφορές κυρίως Αλεξανδρινές, γίνεται χρήση των τίτλων «Οὐπίς²¹ Άνασσα», «μεγάλη η Άρτεμις Εφεσίων», «μεγίστη θεά Εφεσία Άρτεμις» και «Άρτεμις μέγας θεός παρ' Εφεσον»²². Τόσο μεγάλη ήταν η διάδοση της λατρεία της, ώστε προς τιμήν της είχε ανοικοδομηθεί το Αρτεμίσιο, ένα από τα επτά γνωστά θαύματα της αρχαιότητας²³.

«Megabyzos», RE XV 1 (1931), στ. 121-122, Στο διαδικτυακό τόπο: Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=10575> (ημερομηνία ανάκτησης: 15-9-19).

17. Την αποκαλούμενη και «μητέρα των θεών», ταύτισαν οι Έλληνες άποικοι με τη θεά Άρτεμη. (Παυσανίας, *Ελλάδος περιήγησης*, 7.2.8-9 : Στράβων, *Γεωγραφικά* 14.1.21).

18. Στο Εφ.4,9-10 αναφέρεται η κάθοδος του Ιησού Χριστού στον Άδη. Σε αντίθεση με τις άλλες θεότητες, Αυτός πραγματικά κατέβηκε και «ἀναβὰς εἰς ὕψος ἠχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν καὶ ἔδωκε δόματα (δωρεές) τοῖς ἀνθρώποις» (4,8). Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ, *Παύλειες Μελέτες, στα ίχνη του Αποστόλου των Εθνών*, (Αθήνα: Tremendum, 2014), 284.

19. Ο Ηράκλειτος, ο οποίος καταγόταν από την Έφεσο, στηλιτεύοντας την ηθική κατάπτωση της πόλης, αναφέρεται (από τον Διογένη τον Λαέρτιο, βιογράφο του), ότι όταν του ζητήθηκε να νομοθετήσει, αυτός απάντησε αρνητικά λέγοντας ότι «κεκρατήσθαι τη πονηρά πολιτεία την πόλιν», που σημαίνει ότι είχε επικρατήσει η φασλότητα στην πόλη. (Βλ. Διογένους Λαερτίου, *φιλόσοφος ιστορία, ή περί βίων, δογμάτων και αποφθεγμάτων τῶν εν φιλοσοφία εὐδοκιμησάντων*, 9.2.2). Στα διάφορα αγάλματα της θεάς, αναπαρίστανται δίπλα της ή πάνω στο ένδυμά της, μορφές ταύρων, γρουπών, σφιγγών, σειρήνων, ελαφιών, λεόντων και μελισσών, που μας παραπέμπουν στην ονομασία της: «Πότνια Θηρών». Φορά ζώνη και υποδήματα, πάνω στα οποία είχαν καταγραφεί τα περίφημα Εφέσια μαγικά γράμματα - ζόρκια. Η αναγραφή τους στο άγαλμα της Εφεσίας Αρτέμιδος παραδίδεται από τον Παυσανία το Γραμματικό, απόσπ. 185, όπως τον παραθέτει ο Ευστάθ., Σχ. Ομ., Οδ. 19.247. Πρβλ. Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, στο διαδικτυακό τόπο: <http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=3782> (ημερομηνία ανάκτησης: 15-9-19) υποσ. 23.

20. Βλ. στο παρόν, Κεφ. 4^ο: «θηριομαχία».

21. Επίθετο της Αρτέμιδος ως οκυτόκου, προστάτιδος των επιτόκων. Βλ., Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, «Οὐπίς-ιος [ή]» *Μέγα Λεξικόν ὅλης της Ελληνικής γλώσσης*, τόμ. Ι', (Αθήνα: Δομή, 1961), 5284.

22. Βλ. Καλλιμάχος, *Ύμνος εις Άρτεμιν*, III.239, επίσης Πρ. 19, 34.

23. Παυσανίας *Ελλάδος Περιήγησης* 4.31.8.

Αυτό το γεγονός κατέστησε την Έφεσο θρησκευτικό προορισμό και λατρευτικό κέντρο, στο οποίο συνυπήρχαν παράλληλα η λατρεία της Αρτέμιδος και η αυτοκρατορική λατρεία²⁴. Διέθετε αγάλματα του Καίσαρα Αυγούστου²⁵ υιού του Θεού (*dei filius*), του Καίσαρα Τιβέριου²⁶ υιού του Αυγούστου και αγάλματα προς τιμή του δήμου των Εφεσίων. Η απεικόνιση της *Pax Romana*, της οικουμενικής ενότητας του Αυγούστου μέσω της κατάκτησης και της επιβολής, προπαγανδίζει ότι ο κόσμος που υπάρχει σήμερα δεν είναι έργο μόνο των θεών αλλά και του Αυγούστου²⁷. Το μήνυμα ότι οι αυτοκράτορες ήταν θεοί, οι οποίοι νικώντας τους εχθρούς τους καθιέρωναν επί γης την παγκόσμια ειρήνη και τάξη, εμφανίστηκε σε νομίσματα²⁸ και σε ανάγλυφα των αυτοκρατορικών βωμών και ιερών, όπως αυτό που βρίσκεται στο ναό του Αδριανού στην Έφεσο²⁹.

Συχνά απεικονιζόταν ο αυτοκράτορας ως πολεμιστής με τους ηττημένους εχθρούς του κάτω από τα πόδια του³⁰. Ο Thielman³¹ δέχεται ότι υπήρχε στενή σχέση μεταξύ των τοπικών θεοτήτων και των μελών της αυτο-

24. Επιγραφές από την πόλη της Εφέσου αποδεικνύουν πως εφαρμοζόταν και η πρακτική των θυσιών προς τους Αυτοκράτορες. Πρβλ. J. S. FRIESEN, *Twice Twice Neokoros: Ephesus, Asia, and the cult of the Flavian imperial family*, (New York : Brill, 1993), 148-152.

25. Σύμφωνα με τον Δίωνα Κάσσιο, Η Έφεσος αλλά και η Νίκαια της Βιθυνίας «προετιμήθησαν» έχοντας την τιμή να φέρουν το άγαλμα του πατέρα του Αυγούστου, Ιουλίου Καίσαρα. (*Ρωμαϊκή Ιστορία* 51.20.6-7).

26. Εκτός από το άγαλμα του Τιβέριου, στην Έφεσο προοριζόταν να κτιστεί και ναός προς τιμή του, αλλά η ιδέα αυτή γρήγορα εγκαταλείφθηκε, αφού η παρουσία του μεγαλοπρεπούς ναού της Αρτέμιδος δεν έδινε τέτοια περιθώρια. Βλ. B. BURRELL, *Neokoroi*, 60.

27. Η λατρεία του Αυτοκράτορα χρησίμευε ως έκφραση αφοσίωσης της επαρχίας στη Ρώμη. Άρα αποτελούσε και το στοιχείο ενότητας της Αυτοκρατορίας. Ταυτόχρονα η θρησκευτική ευλάβεια στο πρόσωπό του ενδυνάμωνε την πολιτική του ισχύ. Πρβλ. R. M. NOVAK jr., *Χριστιανισμός και Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, ελλ. μετ. Ντίνα Σιδέρη, (Αθήνα: Κονιδάρη, 2008), 389.

28. Σχετικά με τα νομίσματα και τους Αυτοκράτορες πρβλ. D. SHOTTER, «Gods, Emperors and Coins», *JSTOR, Greece and Rome*, vol. 26 (New York: Classical Assosiation, 1979), 48-57. Τον τέταρτο χρόνο από τη ναυμαχία στο Άκτιο, εκδίδεται νόμισμα το οποίο απεικονίζει από τη μία όψη τον Καίσαρα μαζί με τον τίτλο Θεός και από την άλλη το όνομα της πόλης. Βλ. ΑΙΚ. ΤΣΑΛΑΜΠΟΥΝΗ, *Η Μακεδονία στην εποχή της Καινής Διαθήκης*, (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 2002), 92.

29. Η Έφεσος είχε από νωρίς την τιμή να φιλοξενήσει τεμένη αφιερωμένα σε Αυτοκράτορες. Πρβλ. G. BIGUZZI, «Ephesus, Its Artemision, Its Temple to the Flavian Emperors, and Idolatry in Revelation», *JSTOR, Novum Testamentum*, vol. 40 (New York : Brill, 1998), 276-290. Επίσης στο Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ, *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη το Βιβλίο της Προφητείας - Λειτουργική και Συγχρονική Ερμηνευτική Προσέγγιση της Αποκάλυψης του Ιωάννη*, τ. Α' (Αθήνα: Άθως, 2008), 101, *Η νεωκόρος της θεάς κατέστη η πρώτη και μέγιστη πόλη της Ασίας, η οποία κωχόταν για τους ναούς της προς τιμή των αυτοκρατόρων Κλαυδίου και Νέρωνα*.

30. Πρβλ. F. THIELMAN, *Ephesians*, 75-91.

31. Πρβλ. οπ. π., 70-75.

κρατορικής οικογένειας, ζωντανών ή νεκρών. Αυτή τη σχέση γνώριζε ο Παύλος διακηρύσσοντας ότι ο Θεός έθεσε τον Ιησού Χριστό «υπεράνω πάσης αρχής και εξουσίας και δυνάμεως και κυριότητος» (Εφ.1,21). Συνεχίζοντας με το, «και πάντα υπέταξεν υπό τους πόδας αυτού» στο (Εφ.1,22), θέλει να εξαλείψει κάθε δεύτερη σκέψη σχετικά με το ποιος είναι ο τελικός νικητής. Ο Ι. Χριστός και όχι ο Αύγουστος είναι ο Κύριος του χρόνου και της αιώνιας βασιλείας. Όλα «συνοψίζονται» και τελειώνονται σε Αυτόν: «Εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν αὐτῷ» (Εφ.1,10).

Από τα ανωτέρω γίνεται αντιληπτό ότι το περιβάλλον της πόλεως ήταν έντονα εθνικό-παγανιστικό, με πολύ βαθιές ρίζες στην Ιστορία, όπως και πολυπολιτισμικό. Από τις *Πράξεις* γνωρίζουμε ότι Ιουδαίοι της διασποράς είχαν μετακινηθεί και ζούσαν ήδη στην πόλη, στις συναγωγές των οποίων αρχικά ξεκίνησε να διδάσκει ο Παύλος (Πρ.19,8). Αργότερα βέβαια λόγω της αντίδρασής τους, αναγκάστηκε να μετακινηθεί στη σχολή του Τυρράνου (Πρ.19,9). Στην Έφεσο παράλληλα, δρούσε μία δυναμική και μεγάλη σε έκταση Χριστιανική κοινότητα, δικαιολογούμενη από το γεγονός ότι ο Απόστολος Παύλος έμεινε για μεγάλο διάστημα στην πόλη· συνολικά τρία χρόνια, από το 55 μ.Χ. και έπειτα.

Σύμφωνα με το κείμενο των Πράξεων (19,24-25), ο Αλεξανδρινός Απολλώς, δεν γνώριζε άλλο Βάπτισμα, παρά μόνον του Ιωάννου του Βαπτιστή, ο οποίος μαζί με άλλους Ιουδαιοχριστιανούς είχε εγκατασταθεί στην Έφεσο. Οι τελευταίοι φαίνεται πως είχαν λάβει το ομώνυμο βάπτισμα της μετανοίας³², αλλά δε γνώριζαν τίποτα για το Άγιο Πνεύμα, στο όνομα του οποίου τους βάπτισε τελικά ο Απόστολος (Πρ.19,1-7)³³. Συμπεραίνουμε από το γεγονός ότι στην επιστολή του ο Παύλος παραθέτει κείμενα των Ο' σε ελεύθερη απόδοση (Εφ.4,8), πως αυτοί γνώριζαν τα κείμενα της Π.Δ. από τη μετάφραση, (εφόσον πρόκειται για Ιουδαιοχριστιανούς), αλλά και ότι το υπόβαθρό τους ήταν εθνικό (Εφ.2,12), αφού κάποτε βρίσκονταν στο σκοτάδι όπως αναφέρει ο ίδιος ο σ. (Εφ.5-8).

Ωστόσο, η καθημερινή σχέση Ιουδαίων και χριστιανών, πρέπει να ήταν αρκετά δύσκολη. Ήταν δύο διαφορετικές κοινότητες, συγγεόμενες μεταξύ

32. Δεν αναφέρεται τίποτε σχετικά με το εάν ο Απολλώς, που είχε δεχθεί και γνώριζε μόνο αυτό το Βάπτισμα, το συνέχιζε με το να βαπτίζει ενδεχομένως άλλους. Κάτι τέτοιο, δεν μαρτυρείται.

33. Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗ, *Εισαγωγή εις την Καινή Διαθήκην* (Αθήνα: Γρηγόρη, 1971), 218.

τους μέσα σε ένα παγανιστικό και έντονα ειδωλολατρικό περιβάλλον, καθιστώντας τη ζωή και των δύο ομάδων ιδιαίτερα περίπλοκη. Επιπροσθέτως, η ζωή εντός της χριστιανικής κοινότητας θα πρέπει να ήταν φορτισμένη, εξαιτίας των διαφορετικών αντιλήψεων και προελεύσεων των μελών της. Αυτές τις αντιλήψεις έρχεται να ανατρέψει η διδασκαλία του Π. περί του κοινού Σώματος του Ι. Χριστού, στο οποίο ανήκουν όλα τα μέλη/πιστοί.

Ο απ. Παύλος στην Έφεσο επιτελεί θεραπείες και εξορκισμούς στο όνομα του Θεού (Πρ.19,11-12). Η διδασκαλία του φαίνεται πως είχε μεγάλη απήχηση (Πρ.19,18-20). Η μαγεία, η οποία υπήρξε διαδεδομένη στην πόλη έχει δεχθεί τα πρώτα πλήγματα από τη δραστηριότητα του Αποστόλου. Οι μάγοι καίνε τα πανάκριβα βιβλία τους δημόσια (Πρ.19,19). Η λατρεία της θεάς επίσης δέχεται τριγμούς. Οι αργυροχόοι που φιλοτεχνούσαν και πωλούσαν ασημένια ομοιώματα της θεάς, κινδυνεύουν τώρα από οικονομικό μαρασμό των επιχειρήσεών τους.

Το γεγονός δημιουργεί αντιδράσεις με αποκορύφωμα μία εξέγερση υποκινούμενη από ανθρώπους του ναού της Αρτέμιδος με πρωτεργάτη τον Δημήτριο (Πρ.19,23-40) · με τη λήξη της οποίας ο Παύλος αναχώρησε για τη Μακεδονία (Πρ.20,1) το 58 μ.Χ. Γνωρίζουμε ότι φυλακίστηκε στην Έφεσο, πέρασε διάφορες κρίσεις και σώθηκε όπως φαίνεται από βέβαιο θάνατο. (Ρωμ.16,3-4 : Β'Κορ.1,8-9).³⁴ Ο Wright αναφέρει ότι ο Παύλος ερμήνευσε τη φυλάκισή του με όρους εκδίκησης εκ μέρους των δυνάμεων στον κόσμο των οποίων είχε εισβάλει. Σε αυτή την περίπτωση είχε αισθανθεί ότι οι δυνάμεις, που ορμούσαν εναντίον του, δεν ήταν απλώς ανθρώπινες. Είχε ενοχλήσει μία σφηκοφωλιά με την ισχυρή διακονία του στην Έφεσο³⁵.

Από τη θεματική της επιστολής που αποστέλλει τώρα ο Π. στην κοινότητα, προκύπτει ότι οι αποδέκτες της υπήρξαν μάλλον προσεκτικοί και είχαν προφυλάξει τον εαυτό τους και τις τοπικές εκκλησίες από τα μεταξύ τους σχίσματα, με αρκετά βέβαια προβλήματα, τα οποία χρειάζονταν την έγκαιρη επέμβασή του. Έχει αποτραπεί η οποιαδήποτε εμφάνιση αιρετικών όπως ακριβώς τους είχε συμβουλευσει στη Διαθήκη που τους άφησε (Πρ.20, 28-35). Δεν έχουν εμφανιστεί ακόμα τα προβλήματα επόμενων δεκαετιών

34. Για τη φυλάκιση και για τη σκοτεινή περίοδο στην Ασία, πρβλ. Ν. Τ. WRIGHT, *Απόστολος Παύλος, η ζωή και το έργο του*, 295-302.

35. Οπ. π., 331.

όπως της Καισαρολατρίας η οποία καταγράφεται στην *Αποκάλυψη*³⁶. Φαίνονται ωστόσο αποθαρρυσμένοι από την κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει ο διδάσκαλός τους (Εφ.3,13). Η βασική οπτική της επιστολής, στρέφεται στην πολεμική «πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου» · στην πολεμική προς το σκοτάδι το οποίο τόσο έντονα βίωσε ο ίδιος ο απόστολος κατά την παραμονή του εκεί.

Μία ενδιαφέρουσα θέση για τα αίτια συγγραφής της επιστολής, καταθέτει ο Thielman. Ο Π. έστειλε στην Έφεσο την επιστολή, μετά από μία επταετία απουσίας του από την πόλη, κατά την οποία οι κατ' οίκον εκκλησίες της Εφέσου είχαν λάβει λίγα ή καθόλου νέα για αυτόν. Οι Ιουδαίοι χριστιανοί, της πόλης πριν από την πρώτη επίσκεψη του δεν είχαν ποτέ συνδεθεί στενά με τις εθνικές κατ' οίκον εκκλησίες οι οποίες άκμασαν κατά τη διάρκεια των σχεδόν τριών ετών δράσεως του αποστόλου. Στη μακροχρόνια απουσία του, οι ομάδες οι οποίες δεν είχαν ποτέ συνδεθεί στενά με τον Π. αλλά και οι ιδρυθείσες από αυτόν εκκλησίες, ακολούθησαν διαφορετικές κατευθύνσεις. Ταυτόχρονα, συνεχίστηκαν οι εντάσεις με το ευρύτερο ελληνορωμαϊκό περιβάλλον, με την αυτοκρατορική λατρεία, με την αφοσίωση στην θεά Αρτέμιδα και το ενδιαφέρον για τη μαγεία.

Κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του στη Ρώμη, ο Παύλος πληροφορήθηκε ότι οι χριστιανοί στην Έφεσο που τον γνώριζαν, έχαναν το θάρρος τους λόγω της έλλειψης επαφής μαζί του. Πιθανότατα έμαθε ότι οι περισσότεροι χριστιανοί στην πόλη, είτε τον γνώριζαν είτε όχι, είχαν αρχίσει να έχουν ενδοιασμούς και ίσως υπήρχε ο κίνδυνος αφομοίωσής τους από τον πολιτισμό που είχαν εγκαταλείψει ύστερα από τη μεταστροφή τους. Σίγουρα δεν βρίσκονταν σε άμεσο κίνδυνο (1,15), αλλά χρειαζόταν η υπενθύμιση από τον απόστολο, πρώτον της δυνάμεως και τη χάριτος του ενός Θεού στον οποίο είχαν δεσμευτεί και δεύτερον για το ρόλο που ως εκκλησία διαδραμάτιζαν στο σχέδιο του Θεού για την ενότητα ολόκληρου του κόσμου κάτω από τα πόδια του Ιησού Χριστού³⁷.

Στο σημείο αυτό προβάλλει η προβληματική για το είδος της επιστολής. Η δήλωση στο 1,1 «ἐν Ἐφέσῳ», συναντάται σε διάφορα χειρόγραφα, στις παλιές λατινικές και συριακές μεταφράσεις, όμως απουσιάζει από τον Αλε-

36. Βλ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ, *Παύλειες Μελέτες*, 280.

37. F. THIELMAN, *Ephesians*, 89-90.

ξανδρινό πάπυρο του 3ου αι. P⁴⁶ (P⁴⁶), από τον Βατικανό και Σιναϊτικό κώδικα (S) και από τα κείμενα της επιστολής που είχαν ο Μαρκίων³⁸, ο Ωριγένης, ο Μέγας Βασίλειος. Δεν φαίνεται ότι η επιστολή στάλθηκε καθαρά προς την εκκλησία της Εφέσου, αφού απουσιάζουν από αυτή προσωπικά στοιχεία του Παύλου, αλλά και οι καθιερωμένοι ασπασμοί προς πρόσωπα συνδεδεμένα με τον Απόστολο. Δεν υπάρχει οικειότητα μεταξύ των παραληπτών και του αποστολέα³⁹, γεγονός ιδιαίτερος παράξενο αφού ο Παύλος έμεινε όπως προαναφέραμε στην πόλη επί τριετία (Πρ.19,10 : 20,31). Δεν ανακαλείται επίσης στη μνήμη των παραληπτών ο ευαγγελισμός και η μεταστροφή τους, όπως επίσης απουσιάζουν οι ασπασμοί από αυτούς που βρίσκονται πλησίον του και μάλλον είναι άγνωστοι στους αποδέκτες⁴⁰. Το γεγονός αυτό, μαζί με την γενικότητα του θέματός της, μας υποδεικνύει να καταλήξουμε ότι η επιστολή είναι εγκύκλιος και αποστέλλεται ταυτόχρονα σε πολλές κοινότητες/εκκλησίες της Μ. Ασίας.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι ομοιότητες με άλλες επιστολές του Π. Οι επιστολές προς Κολοσσαείς, Φιλήμονα και Εφεσίους⁴¹, συνδέονται μεταξύ τους. Στο Κολ.4, 16 μνημονεύεται μία επιστολή προς Λαοδικείς, που δεν αποκλείεται να είναι η προς Εφεσίους. Εάν αφαιρεθεί όμως ο τοπικός προσδιορισμός, τότε η επιστολή είναι πράγματι εγκύκλιος και στάλθηκε σε πολλές εκκλησίες της Ασίας. Το πιθανότερο είναι ότι ο φυλακισμένος-δέσμιος Παύλος, ανέθεσε στον Τυχικό τον αγαπητό αδελφό και πιστό διάκονο εν Κυρίω, να επισκεφθεί τις εκκλησίες της κοιλάδας του Λύκου με κύρια αποστολή να μεταφέρει στους Κολοσσαείς τη δική τους ομώνυμη επιστολή. Ακολούθως, του ανατέθηκε να παραδώσει στον Φιλήμονα, συνοδευόντας στην επιστροφή του εκεί τον Ονήσιμο, την αντίστοιχη συνοδευτική επιστολή αποκατάστασης. Στη συνέχεια, να δώσει στους Λαοδικείς επιστολή (η οποία όμως δεν έχει διασωθεί "Κολ.4,7 : Εφ.6,21-22") και να μετα-

38. Ο Τερτυλλιανός κατηγορεί τον Μαρκίωνα ότι παραποιήσε τον τίτλο της επιστολής και τις λέξεις «έν Εφέσῳ», χωρίς όμως να παρέμβει στο κείμενο. (Βλ. Tertullian, *Adversus Marcionem* 5.17.1). Αναλυτικότερα Πρβλ. K. BARTH, *The Epistle to the Ephesians, Introductory Essays*, ed. r. David Nelson, eng. trans. Ross M. Wright. (USA: Baker Academic, 2017), 28-29.

39. Σχετικά με το Εφ.1,15 «ἀκούσας τὴν καθ' ὑμᾶς πίστιν ἐν τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ», ο Barth έχει ενστάσεις ακόμα και για τη γνησιότητα της επιστολής. *Είναι παράξενο για τον απ. Παύλο που εγκαταστάθηκε στην Έφεσο για τρία χρόνια, να μη γνωρίζει τίποτα για τα μέλη της εκεί Εκκλησίας*. Βλ. οπ. π., 29.

40. Πρβλ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ, *Παύλειες Μελέτες*, 280-281.

41. Η προς Κολοσσαείς και η προς Εφεσίους, έχουν τόσα κοινά στοιχεία μεταξύ τους που θα μπορούσε να πει κανείς ότι η μία επιστολή είναι πρότυπο της άλλης. Πρβλ. N. T. WRIGHT, *Απόστολος Παύλος, η ζωή και το έργο του*, 364-365.

φέρει σε άλλες κοινότητες αντίγραφα μίας καθολικής επιστολής, όπου σε κάθε ένα από αυτά θα έπρεπε να συμπληρώνει ο ίδιος ο Τυχικός το όνομα της Εκκλησίας⁴². Δεν γνωρίζουμε αν τελικά η επιστολή και τα αντίγραφα της έφτασαν σε όλους του αποδέκτες της, αφού οι περιοχές αυτές δοκιμάστηκαν και καταστράφηκαν από μεγάλο σεισμό, που έλαβε χώρα το 60 μ.Χ⁴³.

Από τα πρώτα χρόνια της Εκκλησίας η επιστολή θεωρείται μεγάλου κύρους. Είναι η αρχαιότερη μνημονευόμενη (Κλήμης Ρώμης, Πολύκαρπος Σμύρνης⁴⁴, αλλά και στον κανόνα του Μαρκίωνα φέρεται ως γνήσια με τον τίτλο *προς Λαοδικείς*⁴⁵). Εξαιτίας του θέματός της έχει χαρακτηριστεί από νεότερους ερευνητές, ως θεωρητική θεολογική πραγματεία, ή ως μία βαπτισματική ομιλία⁴⁶.

Πέραν τούτου, καταλήγουμε ότι η κύρια αιτία συγγραφής της επιστολής, αποτελεί η **αμφισβήτηση της ενότητας** στους κόλπους της Εκκλησίας μεταξύ Ιουδαίων και Εθνικών και ο τρόπος θεραπείας της. Η θεραπεία επιτυγχάνεται με τη *συμφιλιωτική δύναμη του Χριστού διά του ιστορικού γεγονότος της Εκκλησίας, της υπερφυσικής κοινωνίας που ενώνει αρμονικά τα εχθρικά στοιχεία σε ένα λειτουργικό Σώμα*⁴⁷.

Δεδομένου ότι σε όλη την ευρύτερη περιοχή, ήταν διαδεδομένη η λατρεία στις χθόνιες δυνάμεις, ίσως κρίνεται φυσιολογική η επίδρασή της εντός της κοινότητας με τη μορφή της λατρείας στους αγγέλους (αγγελολατρία [θρησκεία των αγγέλων/υιών του Θεού] ή/και η αγγελομορφική χριστολογία [θεώρηση του Ι. Χριστού ως αρχαγγέλου])⁴⁸. Για το

42. Πρβλ., Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗ, *Εισαγωγή εις την Καινή Διαθήκη*, 299-301.

43. Βλ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ, *Παύλειες Μελέτες*, 283. Πηγές οι ιστορικοί *Τάκτιος Χρονικά* και Ορόσιος *Historiae adversum paganos*.

44. Στην *προς Φιλιππησίους* επιστολή του Πολυκάρπου, την οποία διασώζει ο Άγιος Ιγνάτιος Αντιοχείας, (Πρβλ. PG 5, 1005-1016), γίνεται εκτεταμένη χρήση της *προς Εφεσίους* επιστολής του απ. Παύλου, (βλ. 1, 3 : 12, 1) κάτι που μας δίνει το περιθώριο να θεωρήσουμε πως τη γνώριζε και υπήρχε ήδη σε χρήση στην Εκκλησία.

45. Τον Κανόνα του Μαρκίωνα διασώζει ο Άγιος Επιφάνιος Κύπρου, Πρβλ. *Πανάριον, Κατά Μαρκιωνιστών*, PG 41, 696-817.

46. Βλ., Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, 304.

47. Βλ., Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗ, *Εισαγωγή εις την Καινή Διαθήκη*, 299.

48. Σημειωτέον, ότι στη Λέσβο και στη Σύμη, τιμάται ο αρχάγγελος Μιχαήλ, ως αρχιστράτηγος που προστατεύει από τους βαρβάρους (και τα δύο νησιά βρίσκονται στα όρια με την Ανατολή), αλλά και από τις χθόνιες δυνάμεις (τα εδάφη ομοιάζουν με αυτά της περιοχής της Εφέσου και των Κολοσσών και είναι ηφαιστιογενή). Τιμάται επίσης και η Παρθένος (ως εκπρόσωπος του λαού), την οποία στην Αποκάλυψη υπερασπίζεται ο αρχάγγελος από τον αρχαίο όφι. Προφανώς

λόγο αυτό ο σ., για να ξεπεράσει αυτό το πρόβλημα και να κάνει κατανοητή τη λάθος προσκόλληση των πιστών σε διαφόρων ειδών δυνάμεις, αναφέρει με έμφαση την ενθρόνιση του Ιησού Χριστού υπεράνω των αγγελικών δυνάμεων ανακεφαλαιώνοντας τα ουράνια και τα επίγεια (Εφ.1,10). Επίσης, στο corpus των Παύλειων επιστολών είναι συνηθισμένο το λεγόμενο «σχήμα της αποκάλυψης», δηλ. το μυστήριο της σωτηρίας το οποίο φανερώνεται και στους αγγέλους, οι οποίοι προηγουμένως είχαν πλήρη άγνοια (Α΄Κορ.2,6-9 : Ρωμ.16,25-27 : Κολ.1,26 : Εφ.3,2-9)⁴⁹. Αργότερα στην Αποκάλυψη στη γνήσια προφητεία, γίνεται αναφορά στους αγγέλους των επτά εκκλησιών της Μ. Ασίας, με τους οποίους κατά μία άποψη συμβολίζονται οι επίσκοποι, αλλά πιθανώς και κάποιες ομάδες πιστών μέσα στις εκκλησιαστικές κοινότητες, στους επίγειους ένσαρκους αγγέλους.⁵⁰ Εκεί προσκαλούνται οι χριστιανοί να αποποιηθούν τους νοσηρούς μυστικισμούς, τα οράματα, τις αγγελολατρίες (Κολ.2,8) και να γίνουν εκείνοι εξάγγελοι του αιώνιου Ευαγγελίου εκπληρώνοντας το Ησ.52,7. Φαίνεται λοιπόν ότι ως άγγελοι ορίζονται οι κήρυκες και οι αγγελιαφόροι, οι «αστέρες» της Εκκλησίας, οι εκπρόσωποί της σε γη και ουρανός⁵¹. Οι άγγελοι αυτοί διαφυλάσσουν τώρα το λαό του Θεού και συνδράμουν στον πνευματικό αγώνα. Τέτοιο ρόλο διαδραματίζει και ο ίδιος ο Π. λειτουργώντας ως αγγελιοφόρος-πρέσβυς της κατ' αποκάλυψιν σε αυτόν *θείας οικονομίας*.

2. ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ-ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας μνημονεύουν την *προς Εφεσίους* όπως και την *προς Α΄ Κορινθίους* για την εκκλησιολογία της. Κι όντως σε όλη την επιστολή επιχειρείται από τον σ. η εκκλησιοποίηση των παραληπτών της⁵². Η ενότητα δηλ. των μελών σε μία νέα κοινωνία, η οποία υπάρχει ως Σώμα

πρόκειται για πανάρχαιες παραδόσεις που διασώζονται στον συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο. Πρβλ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ, *Παύλειες Μελέτες*, 277-278.

49. Η αποκάλυψη στους αγγέλους συνδέεται είτε με τη βάπτιση και το άνοιγμα των ουρανών είτε με την κατάβαση στον Άδη και τα έν φυλακή πνεύματα (Α΄ Πέ. 3, 19).

50. Στην εισαγωγή των επιστολών προς της 7 εκκλησίες, γίνεται αναφορά στους παραλήπτες αυτών, (τῷ ἀγγέλῳ + το όνομα της Εκκλησίας). Στη συνέχεια όμως, μέσα στο κείμενο, γίνεται χρήση β' πληθυντικού προσώπου, σαν να απευθύνεται ο συγγραφέας σε μια συγκεκριμένη ομάδα μέσα στην Εκκλησία (πρβλ. 2,10 : 14-15 : 20-22). Πρβλ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ, *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη*, 97.

51. Βλ. Χ. ΚΑΡΑΚΟΛΗΣ, «Η ιερατική διάρθρωση στην πρώιμη Εκκλησία», *Σύναξη*, τ. 150, (Ιωάννης, 2019), 20.

52. Βλ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ, *Παύλειες Μελέτες*, 279.

Ιησού Χριστού, ο οποίος αποτελεί την κεφαλή του, «καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῆ ἐκκλησίᾳ» (Εφ.1,22), μέσω της χάριτος του Αγίου Πνεύματος, των χαρισμάτων που προσφέρονται «πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ» (Εφ.4,12) και ενεργοποιούνται μέσω της διακονίας για την οικοδομή αυτής της κοινωνίας.

Κατὰ την πλειονότητα των ερευνητῶν, η προς Εφεσίους διαιρείται σε δύο μέρη. Το πρώτο, αποτελεί τη θεολογική διδασκαλία, το μυσταγωγικό μέρος, όπου αναπτύσσεται η επέμβαση του Θεού στην ανθρώπινη ιστορία με τη δημιουργία της Εκκλησίας Του, στην οποία ὅλοι γίνονται ἕνα διὰ της θυσίας του Ιησού Χριστού, ο οποίος με το αἷμα Του ἔφερε την καταλλαγή, την ειρήνευση του ανθρώπου με το Θεό.

Το δεύτερο μέρος είναι το ηθικό, με τις καθημερινές πρακτικές της ζωής του νέου ανθρώπου, οι οποίες αντλούν τη θεμελίωσή τους μέσω της προηγούμενης διδασκαλίας. Περιγράφονται οι συνέπειες στη ζωή των μελών της Εκκλησίας χάριν της σωτηρίας που τους προσφέρθηκε.

Πίνακας 1. Διάγραμμα Επιστολής.

ΜΕΡΟΣ Α' 1-3 (Το μυστήριο της Θείας Οικονομίας).		
Προοίμιο	1,1-2	Η ειρήνη του Θεού Πατρός και του Ιησού Χριστού
Ευλογία.	1,3-14	Η δια του Ιησού Χριστού επίτευξη της απολυτρώσεως και η δωρεά-χάρις της σοφίας και της φρόνησης, καθώς και ἀνακεφαλαιωποίησης των πάντων ἐν τῷ Χριστῷ. Υπόμνηση της Βάπτισης, με τη σφραγίδα του Αγίου Πνεύματος, ως συγκλονιστικό γεγονός.
Ευχαριστία, Προσευχή.	1,15-23	Τα μέλη της Εκκλησίας είναι ἅγιοι ⁵³ . Υπάρχει ὅμως ἔλλειμμα. Η προσευχή, ὑπὲρ του φωτισμοῦ των ἁγίων. Η Εκκλησία βρίσκεται σε στάδιο εξέλιξης και θα τελειωθεί ὅταν το κάθε μέλος της ωριμάσει δια της πίστεως στο Χριστό ⁵⁴ .
Περιγραφή του ἔργου του Ι. Χριστού.	2,1-10	Η ἐπάνοδος ἀπὸ τον πνευματικό θάνατο στη ζωή, είναι δῶρο του Ιησού Χριστού. Αποτέλεσμα της πίστεως και ὄχι των ἔργων.
	2,11-22	Διακήρυξη της ἐνότητας και καθολικότητας της Εκκλησίας ⁵⁵ διὰ της θυσίας του Ιησού Χριστού. Οι Ιουδαῖοι και οι ἔθνηκοι είναι ἕνα Σῶμα.

53. *Captatio benevolentiae* (προσεταρισμός μέσω επαίνου). Πρβλ. οπ. π., 297-298.

54. Στο 1, 22, φαίνεται η ρητορική της διαφοροποίησης του καινούργιου ἀπὸ το παλιό, του φωτός ἀπὸ το σκότος. Οπ. π., 306.

55. Πρβλ. Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗ, *Εισαγωγή εἰς την Καινή Διαθήκην*, 297-298. Στην Εκκλησία ὡς Σῶμα του Ι. Χριστού, πραγματοποιεῖται ο αἰώνιος προορισμός του κόσμου και της ἀνθρωπότητας, ο οποίος είναι η ἐνότητα των πάντων.

Περιγραφή του έργου των Αποστόλων.	3,1-13	Το μυστήριο του ευαγγελίου γίνεται τώρα γνωστό διά των Αποστόλων Ο Παύλος μεταφέρει το μήνυμα της καταλλαγής του κόσμου εν Χριστώ.
Δέηση.	3,14-21	Με την Αποστολική ιδιότητα ο Παύλος μεσιτεύει υπέρ των ακροατών. Δοξολογία και αίνος.
ΜΕΡΟΣ Β' 4,1-6,20 (Η βίωση του μυστηρίου της Θείας Οικονομίας)		
Προτροπές και Παραινέσεις.	4,1-16	Προτροπή προς τήρηση της ενότητας της εκκλησίας, αύξηση και ωρίμανση του πληρώματός της.
	4,17-24	Αποφυγή του ειδωλατρικού και αισθησιακού τρόπου ζωής. «ένδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον».
	4,25-32	Εφαρμογή θεμελιωδών ηθικών αρχών του Ιησού Χριστού και της Εκκλησίας ως Σώμα Του.
	5,1-6,9	«Ὡς τέκνα φωτός περιπατεῖτε». Πτυχές κοινωνικών σχέσεων υπό τη σκοπιά του Σώματος του Ιησού Χριστού.
	6,10-20	Η ένδυση της πανοπλίας του Θεού για την απόκρουση του πονηρού. Οι εφαρμογές δεν είναι εύκολες γι' αυτό και ο Χριστιανός είναι πολεμιστής.
ΕΠΙΛΟΓΟΣ 6,21-24		
Χαιρετισμοί.	6,12-24	Η επιστολή κλείνει χωρίς άλλες πληροφορίες παρά μόνο για τον Τυχικό, τον κομιστή της Επιστολής.

Η επιστολή περιέχει πλούσια λατρευτικά στοιχεία, κυρίως βαπτισματικά της πρωτοχριστιανικής εκκλησίας, όπως η προοιμιακή Ευλογία στην εισαγωγή, η ομολογία «ἐν σῶμα καὶ ἐν Πνεῦμα» στο (4,4), ο ύμνος «ἔγειρε ὁ καθεύδων καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφάσει σοι ὁ Χριστός» (5,14) και η πολεμική εναντίον του διαβόλου (6,10-20)⁵⁶, η οποία θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα στη συνέχεια.

Από την λεπτομερή ανάλυση και το συστηματικό τρόπο με τον οποίο ο Π. καθοδηγεί τους ακροατές του, γίνεται κατανοητό πως αυτοί δεν είναι ακόμα «ἔρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι» (Εφ.3,18 : Κολ.2,4) στην πίστη. «Κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ» (4,14), χρειάζονται σαφείς οδηγίες στη νέα ζωή τους, για να φτάσουν στην κοινωνία της αγάπης του Ι. Χριστού.

Ὡς παράδειγμα ἠθους και συμπεριφοράς Ο Π. προβάλλει τον εαυτό του. Δεν διστάζει να παρουσιαστεί ως δέσμιος. Διαθέτει την απόλυτη αυθεντία ως απόστολος του Ιησού Χριστού, με δεδομένο ότι οι απόστολοι είναι πριν από τους προφήτες οι θεμέλιοι λίθοι της Εκκλησίας, με ακρογωνιαίο λίθο πάντοτε τον Ι. Χριστό. Είναι όμως την ίδια στιγμή «ἐν ἀλύσει» ο πρε-

56. Βλ., Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ, Παύλειες Μελέτες, 285-286.

οβευτής του μυστηρίου του Ι. Χριστού, μέσα από τις θλίψεις υπέρ των εθνών. Το Παύλειο ήθος είναι η θυσία υπέρ της δόξας των εθνών⁵⁷.

3. ΣΤΑ ΎΠΛΑ: Η ΠΕΡΙΚΟΠΗ (6, 10-20).

Η παρούσα έρευνα εστιάζει στο δεύτερο τμήμα της επιστολής και μάλιστα στον Επίλογο. Πρόκειται για το σημείο εκείνο, στο οποίο ο σ. προτρέπει τους αναγνώστες του να φορέσουν τον πολεμικό τους εξοπλισμό και να συμπεριφερθούν σαν ετοιμοπόλεμοι στρατιώτες. Ο Π. εδώ χρησιμοποιεί τη μεταφορά του πολέμου. Και σε άλλες επιστολές, κυρίως στις πρωτοπαύλειες (όπως θα διαπιστωθεί κατωτέρω), χρησιμοποιεί στρατιωτικούς όρους όπως *όπλον, όψώνιον, στρατιώτης, αίχμαλωτίζειν, καθαιρεῖν, θώραξ, περικεφαλαία, συλᾶν, θριαμβεύειν, άγών, συναθλεῖν*. Στη συνέχεια παρατίθεται το κείμενο της περικοπής ως εξής:

10 Τοῦ λοιποῦ,

ένδυναμοῦθε έν Κυρίῳ καί έν τῷ κράτει τῆς ισχύος αὐτοῦ.

11 ένδύσασθε τήν πανοπλίαν τοῦ θεοῦ

πρός τό δύνασθαι ὑμᾶς στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου ·

12 ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καί σάρκα

ἀλλά πρὸς τὰς ἀρχάς,

πρὸς τὰς ἐξουσίας,

πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου,

πρὸς τὰ πνευματικά τῆς πονηρίας έν τοῖς ἐπουρανίοις.

13 διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τήν πανοπλίαν τοῦ θεοῦ,

ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι έν τῇ ἡμέρᾳ τῆ πονηρᾶ

καί ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι.

14 στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τήν ὄσφυν ὑμῶν έν ἀληθείᾳ

καί ένδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης

15 καί ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας έν ετοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης,

16 έν πᾶσιν ἀναλαμβάνοντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως,

έν ᾧ δυνησεσθε πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ [τὰ] πεπυρωμένα σβέσαι ·

57. Ο Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ στο *Παύλειες Μελέτες*, 315, σημειώνει πως ο απ. Παῦλος προβάλλει ως πάσχων δούλος, όχι όμως με την έννοια της προσφοράς του εξιλασμοῦ των αμαρτιῶν η οποία συνδέεται αποκλειστικά με τον Κύριο Ιησού, (βλ. *Ησ.49*), αλλά ως το φῶς που φωτίζει με τη διδασκαλία το μυστήριο της σωτηρίας (βλ. *Εφ.3,9*).

17 καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε
καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὃ ἐστὶν ῥῆμα θεοῦ.

18 Διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως
προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν πνεύματι,
καὶ εἰς αὐτὸ ἀγρυπνοῦντες
ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει καὶ δεήσει περὶ πάντων τῶν ἁγίων

19 καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ,
ἵνα μοι δοθῇ λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου,
ἐν παρρησίᾳ γνωρίσαι τὸ μυστήριον τοῦ εὐαγγελίου,
20 ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω ἐν ἀλύσει,
ἵνα ἐν αὐτῷ παρρησιάσωμαι ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

Το κείμενο αυτό μπορεί να αναγνωσθεί αυτοτελῶς. Μοιάζει σαν ένα πολεμικό παιάνα ο οποίος ακούγεται λίγο πριν την έναρξη εχθροπραξιών μεταξύ αντιμαχόμενων παρατάξεων. Όπως θα δούμε στον ακόλουθο πίνακα, η περικοπή έχει τη δική της δομή, η οποία μπορεί να χωριστεί στις δικές της ξεχωριστές υποενότητες.

Πίνακας 2. Διάγραμμα Περικοπής.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ		
Χαιρετισμός, Δέηση.	6,10	ἐνδυναμοῦσθε ἐν κυρίῳ καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ
ΜΕΡΟΣ Α		
Επιστράτευση και περιγραφή των αιτίων και του είδους του πολέμου.	6,11-13	ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν, πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στήναι πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις
ΜΕΡΟΣ Β		
Ανάλυση του διαθέσιμου ο- πλοστασίου.	6,14-17	περιζωσάμενοι τὴν ὄσφυν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἐτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος
ΜΕΡΟΣ Γ		
Η τακτική της μάχης.	6,18	Διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως ἐν παντὶ καιρῷ

		ἐν πνεύματι, ἀγρυπνοῦντες περὶ πάντων τῶν ἁγίων
ΕΠΙΛΟΓΟΣ		
Παραίνεση, ανάληψη ηγεσι- ας.	6,19-20	προσευχόμενοι καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ, ἵνα μοι δοθῇ λόγος γνωρίσαι τὸ μυστήριον τοῦ εὐαγγελίου ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω ἐν ἀλύσει

Παρατηρήσεις Κριτικής Κειμένου: Η αιτιατική «τὸ λοιπὸν» απαντάται στα χειρόγραφα κα², D, F, G, Ψ, στο Βυζαντινὸ κείμενο ℳ, στους Χρυσόστομο, Θεοδώρητο, Θεοφύλακτο, Οικουμένιο και ἔχουν επηρεάσει λίγα Αλεξανδρινὰ κείμενα. Στα κείμενα αυτά μεταφράζεται «Εφεξῆς, Επομένως». Η γενική «τοῦ λοιποῦ» απαντᾶ στον πάπυρο ℱ⁴⁶, στα χειρόγραφα κ* A, B, I, 0278, 33, 81, 1175, 1241s, 1739, 1881, 2464 pc, κυρίως στα Αλεξανδρινὰ κείμενα, όπου μεταφράζεται «Τελικά».

Υπάρχει η συζήτηση, ως προς το εἴν εισάγεται ἓνα συμπέρασμα, ἢ εἴν η περικοπή αποτελεί το τελευταίον μέρος μιας σειράς παραινέσεων⁵⁸. Στην παρούσα μελέτη αποδεχόμεστε την γενική «Τοῦ λοιποῦ», ως την αρχαιότερη ἔκφραση στα χειρόγραφα. Η βασικότερη αἰτία ὁμως εἶναι, ὅτι η μετάφραση «τελικά» και ὄχι «ἀπὸ τῶρα και στο εξῆς» καταδεικνύει, ὅτι ο αγῶνας διεξάγεται στο παρὸν και δεν αφορά στα ἔσχατα, ὅπως θα φανερώσει η χρήση Ενεστώτων χρόνων στο κείμενο⁵⁹.

Η λέξη «δυναμοῦσθε» απαντᾶ στον πάπυρο ℱ⁴⁶ και στα χειρόγραφα B, 33. Το «ἐνδυναμοῦσθε» ὑπάρχει στην υπόλοιπη χειρόγραφη παράδοση και ως εκ τούτου προτιμάται στην παρούσα εργασία. Εἶναι η προστακτική παθητικού ενεστώτα του ρήματος «ἐνδυναμῶ», που εμφανίζεται μόνο στην παρούσα επιστολή και σημαίνει να καταστεί κάποιος ικανός, να ενισχυθεί. Ο πιστός λαμβάνει δύναμη ἀπὸ τον Κύριο, ὄχι ἀπὸ τον εαυτό του ἢ ἀπὸ ἄλλες μαγικές ἢ μυστηριακές πηγές. Το ουσιαστικό «δύναμις», (1,19 : 1,21 : 3,7 : 3,16 : 3,20) και το ρήμα «δύναμαι», (3,4 : 3,20 : 6,11 : 6,13 : 6,16) εμφανίζεται το καθένα ἀπὸ πέντε φορές.

Πρώτη φορά παρατηρεῖται σε κείμενο του απ. Παύλου πλήρης περιγραφή μια στρατιωτικής πανοπλίας. Τόσο εκτεταμένη αναφορά δεν ὑπάρ-

58. Πρβλ. F. THIELMAN, *Ephesians*, 769.

59. Βλ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗ, *Παύλειες Μελέτες*, 323.

χει σε κανένα από τα υπόλοιπα βιβλία της Κ.Δ. Σημειωτέον ότι ο απ. Παύλος δεν αναφέρει όλα τα μέρη εξοπλισμού ενός στρατιώτη, όπως οι περικνημίδες ή το δόρυ. Αναφέρει όμως τα υποδήματα και την ζώνη, τα οποία δεν αποτελούν μέρη του βασικού οπλισμού αλλά εντούτοις είναι ουσιώδη τμήματα της στρατιωτικής ενδυμασίας.

Η χρήση τόσο έντονων εικόνων και μάλιστα πολεμικών, δεν μπορεί να είναι τυχαία από τον συγγραφέα, ο οποίος δεν διστάζει σε κάθε περίπτωση να χρησιμοποιεί διάφορους τρόπους έκφρασης για να φτάσει στο σκοπό του. Για παράδειγμα σε άλλα σημεία των επιστολών του, χρησιμοποιεί την αθλητική ορολογία, η οποία με τη σειρά της παραπέμπει επίσης σε έναν αγώνα και σε μία προσπάθεια με σκοπό τη νίκη.

Στο υπό μελέτη κείμενο χρησιμοποιείται η στρατιωτική ρητορική ή τη ρητορική της επιτυχίας του Ευαγγελίου⁶⁰. Είναι πολύ πιθανό η ζωντανή περιγραφή του απ. Παύλου, να οφείλεται στο γεγονός ότι ενώ συγγράφει αυτήν την επιστολή, την ίδια στιγμή βρίσκεται περιτριγυρισμένος από Ρωμαίους στρατιώτες (Πρ.28,16-20).

Απόδοση⁶¹: Τελικά να ενισχύεστε από τον Κύριο και από την ισχυρή δύναμή Του. Φορέστε την πανοπλία (δηλ. τον πλήρη και βαρύ εξοπλισμό) του Θεού, για να μπορέσετε να αντιμετωπίσετε τις πανουργίες του διαβόλου. Γιατί η πάλη μας δεν είναι με ανθρώπους, αλλά με τις αρχές, τις εξουσίες, τους σκοτεινούς κοσμοκράτορες αυτής της ζωής, με τα πονηρά πνευματικά όντα, για την κατάκτηση των επουρανίων. Γι' αυτό φορέστε την πανοπλία του Θεού, για να μπορέσετε να αντισταθείτε κατά την πονηρή ημέρα και εκτελώντας όλα αυτά να αναδειχθείτε νικητές. Σταθείτε λοιπόν σε θέση μάχης, αφού (α) φορέστε στη μέση σας τη φαρδιά στρατιωτική ζώνη, την αλήθεια της αποκαλύψεως του Κυρίου, και (β) φορέστε το θώρακα της αρετής (που προφυλάσσει το στήθος και τα νώτα) και (γ) βάλετε στα πόδια σας σαν άλλα υποδήματα, την ετοιμότητα να διακηρύξετε το χαρμόσυνο μήνυμα της ειρήνης (!). Και μαζί με όλα σηκώστε (ε) τη μεγάλη επιμήκη ασπίδα της πίστεως, με την οποία θα μπορέσετε να σβήσετε όλα τα πόρινα βέλη του Πονηρού. Λάβετε (ς) και την περικεφαλαία της σωτηρίας και (ζ) το μαχαίρι (το κοντό ξίφος) του Πνεύματος, που είναι ο λόγος του Θεού. Και με κάθε είδος προσευχής και δεήσεως να

60. Πρβλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Νέες Κατευθύνσεις στη Βιβλική Ερμηνευτική», *Δελτίο Βιβλικών Μελετών*, τ. 17 (Άρτος Ζωής, 1998) 52.

61. Απόδοση Σ. Δεσπότης.

προσεύχεσθε πάντα με την έμπνευση του Πνεύματος. Και γι' αυτό το έργο να αγρυπνείτε με κάθε επιμονή και παράκληση για όλους τους χριστιανούς. Και για μένα, για να μου δίνεται λόγος, όταν ανοίγω το στόμα μου, ώστε με θάρρος να γνωστοποιήσω το μυστήριο του Ευαγγελίου.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

¹ Ως συγγραφέας της επιστολής προβάλλει ο απόστολος Παύλος.

² Βρίσκεται φυλακισμένος στη Ρώμη και ετοιμάζεται να απολογηθεί στο δικαστήριο.

³ Αιτία είναι το μυστήριο του Ευαγγελίου της διδασκαλίας του.

⁴ Η Επιστολή που αποστέλλει στην Έφεσο, είναι εγκύκλιος και απευθύνεται προς τις εκκλησίες της Λυκαονίας. Τα προβλήματα, που απασχολούσαν τους χριστιανούς των περιοχών αυτών, είχαν να κάνουν με την πολεμική του παγανιστικού περιβάλλοντος, την οποία γνώρισε ο ίδιος ο Παύλος κατά την παρουσία του στην Έφεσο, τις χθόνιες δυνάμεις και την αγγελολογία, καθώς και τον ελλοχεύοντα κίνδυνο έλλειψης συνοχής μεταξύ τους.

Οι παραλήπτες της επιστολής υπήρξαν «ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας» και «ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ» (Εφ.2,12), δηλ. πρώην ειδωλολάτρες, οι οποίοι έπρεπε να αποβάλλουν τον προηγούμενο τρόπο ζωής τους. Η επιστολή πιθανώς αφορά και στο ιουδαϊκό ακροατήριο, αφού και αυτοί οφείλουν να εντάξουν τον πρότερο βίο τους, τη γνώση τους για τη διαθήκη στη νέα ευχαριστιακή κοινότητα, η οποία συμπεριλαμβάνει πλέον και τα έθνη.

Στο τέλος, με την προτροπή για επιστράτευση, (**πρόκειται σαφώς για βαπτισματική παραίνεση**), ο σ. διεγείρει το πάθος στον ακροατή ώστε αυτός να μη δειλιάσει και να παραμείνει σταθερός και πιστός αντιμετωπίζοντας τις προκλήσεις και τους κινδύνους της νέας πραγματικότητας, ένεκα της αποδοχής του ευαγγελίου. Ως αποτελεσματικός τρόπος προτείνεται αυτός ο ιδιότυπος πόλεμος· ώστε να μπορέσουν όλοι μαζί να «περπατήσουν» σε ένα καινού κόσμο, όντες καινοί άνθρωποι εν Χριστῷ.

Προσκαλούνται οι ακροατές να μείνουν προσηλωμένοι στην πίστη των αποστόλων, η οποία συνιστά το κατεξοχήν μυστήριο και όχι στα μυθεύματα όσων επαγγέλλονταν άλλη ανώτερη αγγελική γνώση εφόσον και οι άγγελοι την ίδια αποκάλυψη με εκείνους μοιράστηκαν. Η δικαίωση δεν συνδέεται με τα πνεύματα αλλά με το

Πνεύμα το οποίο πνέει σε εκείνη την «Εκκλησία» που αρνείται να «δαιμονοποιήσει» το περιβάλλον εν ονόματι μιας υφαρπαγής σε «χαμένους» αγγελικούς Παραδείσους αφού ως οίκος ζώντος Θεού και στήλη της αλήθειας έχει συνείδηση της ιστορικότητας της θείας οικονομίας, της καθολικότητας της αλήθειας της και προσδοκά την ανάληψη στα τελικά Έσχατα μαζί με τον Κύριό της. (Σ. Δεσπότης, «Μια ερμηνευτική απόπειρα του ὄφθη ἀγγέλους (Α΄ Τιμ.3,16)»).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΕΠΙΡΡΟΕΣ-ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ

Πάντα τοίνυν τὰ παραδεδομένα ἡμῖν διὰ τε νόμου καὶ προφητῶν ... δεχόμεθα καὶ γινώσκομεν⁶²

ΣΤΟ 2^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ, θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τα κείμενα εκείνα που είναι δυνατόν να επηρέασαν τον τρόπο συγγραφής του απ. Παύλου. Ο σ. της προς *Εφεσίους*, ως κάτοικος ενός ενιαίου και παγκοσμιοποιημένου κόσμου, είναι σίγουρα αποδέκτης ποικίλων πολιτισμικών καταβολών και επιρροών.

Διάχυτη στην πολιτική και θρησκευτική ζωή της αυτοκρατορίας, η κύρια αντίληψη αποτυπώνεται παντού. Σε κτίρια, αγάλματα, νομίσματα, τα οποία χρησιμεύουν ως εργαλεία προπαγάνδας της εξουσίας. Μέσω της εικόνας ο αυτοκράτορας προβάλλεται ως θεός⁶³. Είναι ο υιός του θεού, (*dei filius*), ο σωτήρας⁶⁴. Τον βλέπουμε να φέρει τυποποιημένη πανοπλία Ρωμαίου αξιωματικού. Είναι ο πολεμιστής θεός, που επιβάλλει την παγκόσμια ειρήνη. Ο στρατιώτης σίγουρα αποτελεί μία από τις πιο αναγνωρίσιμες φιγούρες της αυτοκρατορίας. Η κοινωνία της είχε γίνει σταδιακά στρατοκρατική και η δύναμή της ήταν πάντοτε ο στρατός της.

Πέραν τούτου, ο πόλεμος επηρέαζε την καθημερινή ζωή των πολιτών. Σε αυτό βοήθουσε και ένας μεγάλος κατάλογος κειμένων της γραμματείας, κυρίως δε της επικής ποίησης. Τα έπη του Ομήρου αποτελούσαν τα κλασικά αναγνώσματα της εποχής. Τα κείμενα του ήταν προφανώς γνωστά και στον ίδιο τον Παύλο-Σαύλο, τον Ιουδαίο στην καταγωγή, (από τη φυλή Βενιαμίν, *Ρωμ.16,1 : Φιλιπ.3,5*), αλλά και Ρωμαίο πολίτη από τη γέννησή του (*Πρ.22,25-9*). Ανήκε ήδη στην οικουμένη και μετείχε της ελληνικής παιδείας στην πόλη καταγωγής του την Ταρσό της Κιλικίας (*Πρ.21,37*). Σε μι-

62. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, «Έκδοσις ακριβής τῆς ὀρθοδόξου Πίστεως», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. έκδ., Τόμ. 94, 792.

63. P. GRIMAL, J. P. MILLOTTE, και R. RAYNAL, *Γενική Ιστορία της Ευρώπης*, τόμ. Α' (Αθήνα: Παπαζήση ΑΕΒΕ, 2011), 218. «Όλοι οι πολίτες αναγνωρίζουν στον αρχηγό τους το δικαίωμα ζωής και θανάτου. Διακρίνουν σε αυτόν ανώτατη εξουσία, σχεδόν θεία που προσεγγίζει στο θεό Δία, κυρίαρχο της Ρώμης και σύμβουλο απόλυτης ισχύος.».

64. Χρησιμοποιείται και ο τίτλος «σωτήρ» ή «σωτήρ του κόσμου». Πρβλ. Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Ιστορία των Χρόνων της Καινής Διαθήκης*, (Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα, 2001), 227.

κρή ηλικία, βρέθηκε στις συναγωγές της Ιερουσαλήμ, όπου σπούδασε κοντά σε διαπρεπείς νομοδιδασκάλους, όπως ο ραβίνος Γαμαλιήλ⁶⁵. Έγινε κοινωνός των κειμένων της Τορά και οι έννοιές της, διαπότισαν το είναι του. Η ύπαρξη του Θεού των Πατέρων που προστατεύει τον περιούσιο λαό και τον καθοδηγεί ως αρχηγέτης μέσα από πολέμους και κακουχίες, ταυτόχρονα με τα πολλά παραδείγματα ζήλου και αφοσίωσης των ηρώων της Π.Δ., γαλούχησαν τη σκέψη του.

1. ΕΛΛΗΝΟΡΡΩΜΑΪΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΡΡΟΕΣ

Στο σύνολο της αρχαιοελληνικής μυθολογίας και της επικής ποίησης, το θείο στοιχείο και αυτό που ονομάζουμε υπερβατικό εμπλέκεται και συμπλέκεται με το ανθρώπινο στοιχείο, το ενδοκοσμικό, τόσο ώστε η ανθρωπινή και η θεϊκή ιστορία να συνοδοιπορούν και να αλληλοεξαρτώνται.

Οι αρχαίοι θεοί φαίνεται να επεμβαίνουν και να ορίζουν την ιστορία του κόσμου, να δημιουργούν ιδιαίτερες καταστάσεις με κύριο σκοπό να καταστείλουν την πλήξη τους εκεί ψηλά στον υπερβατικό Όλυμπο, υπερσχύοντας ο ένας του άλλου στις μεταξύ τους έριδες και συγκρούσεις. Αλλά και οι άνθρωποι έχουν ανάγκη αυτού του είδους τους θεούς, ώστε να δικαιολογήσουν τα δικά τους πάθη και ανάγκες. Οι σχέσεις αντιπαλότητας και οι διενέξεις των θεών έχουν αντίκτυπο στον κόσμο που κατ' εικόνα τους έχουν δημιουργήσει. Φαίνεται ότι έχουν ανάγκη αυτή την πολεμική σχέση, ώστε η κάθε θεϊκή ύπαρξη να μπορέσει να επιβάλλει την δική της αλαζονική και μισαλλόδοξη εξουσία.

Πόλεμος εξελίσσεται στον Όλυμπο, πόλεμος και στη γη. Ο ένας κόσμος καθρεπτίζεται στον άλλον. Έχουν ακριβώς τα ίδια χαρακτηριστικά και τις ίδιες ανάγκες. Η μόνη διαφορά βρίσκεται στο ότι ο ένας κόσμος είναι αθάνατος και αιώνιος και ο άλλος θνητός και πεπερασμένος. Ο μοναδικός ίσως τρόπος που το θνητό ακουμπά το αιώνιο είναι ο δοξασμένος θάνατος στη μάχη.

65. Μαρτυρείται ο μετριοπαθής ραβίνος Γαμαλιήλ (= ο Θεός είναι ανταποδότης μου), ένας σοφός και συνετός διδάσκαλος του Νόμου. Αρκεί να θυμηθούμε τη στάση που αυτός κράτησε απέναντι στους χριστιανούς (Πρ.5,34-40). Παρά το συντηρητικό «ζηλωτισμό» που καλλιεργούνταν από συγκεκριμένους κύκλους στην Ιερουσαλήμ, ανάμεσα στις 400 συναγωγές συγκαταλέγονταν και ευκτήριοι οίκοι «επαναπατρισθέντων» ελληνιστών Ιουδαίων. Το Κήρυγμα, που συνόδευε την ανάγνωση της Τορά, πιθανότατα ακολουθούσε κανόνες της «ελληνικής» ρητορικής. Επίσης οι μισοί από τους μαθητές του Γαμαλιήλ είχαν εκπαιδευθεί στη σοφία των Ελλήνων ενώ και ο Φαρισαϊσμός ως προσηλυτιστική αίρεση είχε προσλάβει μεθόδους πειθούς της Ελληνικής. Πρβλ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ, *Ο Απόστολος Παύλος στην Αθήνα*, (Αθήνα: Άθως, 2009), 77-80.

Γνωρίζουμε βέβαια ότι δεν υπάρχει τίποτα το υπερβατικό στον Όλυμπο, παρά μόνο η ανάγκη του ανθρώπου να υπερβεί το κοσμικό και το θνητό. Έτσι τελικά ο θεϊκός κόσμος είναι κατ' εικόνα δημιούργημα του υλικού. Ο ανθρωπομορφισμός του υπερβατικού δίνει πάντοτε άμεσες λύσεις στην καθημερινότητα της γης και η καθημερινότητα της γης δεν είναι άλλη παρά ο πόλεμος.

Εικόνα του πολέμου, αποτελεί σίγουρα η πανοπλία. Από την αρχαιότητα έως και σήμερα, προβάλλει διαχρονικά ως το σύμβολο της ισχύος, της εξουσίας, της επιβολής, του κύρους, της ανώτερης κοινωνικής θέσης και του πλούτου. Κυρίως όμως του θάρρους, της ανδρείας, του υποτισμού, και στις περισσότερες περιπτώσεις της θεϊκής εύνοιας. Κλέος, τιμή και υστεροφημία πηγάζουν από τη χρήση της και χαρακτηρίζουν τον πολεμιστή της ομηρικής εποχής. Μπορούμε εδώ να χρησιμοποιήσουμε δεκάδες επίθετα για να ορίσουμε την πανοπλία. Χωρίς αυτή ο άνθρωπος πολεμιστής θεωρείται και πράγματι είναι γυμνός απέναντι στους κινδύνους και σε όλων των ειδών τις προσβολές από τις οποίες του παρέχει την ύψιστη προστασία. Στα κύρια βασικά παραδείγματα αναφερόμαστε στη συνέχεια.

1.1. *Ιλιάδα*

Σε κοινωνίες όπως η Μυκηναϊκή, η οποία έχει συνδεθεί άρρηκτα με την ηρωική εποχή του έπους της Ιλιάδας, ο άνδρας ως σύμβολο της δύναμης, απεκδυόμενος την πανοπλία του και τα όπλα της, μεταβάλλεται σε γυναίκα ως το σύμβολο της αδυναμίας.

κτενέει δέ με γυμνὸν ἔοντα αὐτῶς ὥς τε γυναῖκα, ἐπεὶ κ' ἀπὸ τεύχεα δύω
(X'122-125).

Τα έπη του Ομήρου μας χαρίζουν πλείστες εικόνες με πανοπλίες. Εξάλλου ο Όμηρος αντιπροσωπεύει το ηρωικό έπος. Οι πανοπλίες του είναι περύτεχνες, σωστά κομψοτεχνήματα, που φορούν οι ημίθεοι και οι θνητοί, ειδικά διαμορφωμένες για τους ίδιους, ώστε να τους προσδίδουν το απαιτούμενο πάθος, την απαιτούμενη ανδρεία και αξιοσύνη, ώστε να καταστούν άξιοι παραλήπτες της αιώνιας δόξας ως του μοναδικού τρόπου μιας είδους υπαρξιακής αιωνιότητας.

Τρανό παράδειγμα η προσπάθεια του Πάτροκλου να κλέψει από τη δόξα του θεϊκού εταίρου του, Αχιλλέα. Έχοντας δανειστεί την πανοπλία του, αλλά παρακούοντας τις οδηγίες που του είχαν δοθεί να μη φανεί φι-

λόδοξος (Π'48-100), εντούτοις προσπαθεί ο ίδιος να οδηγήσει το στράτευμα σε μία ένδοξη νίκη. Αυτή παραλίγο να επιτευχθεί αν δεν είχε επέμβει ο Απόλλωνας πέφτοντας επάνω του, χωρίς να γίνει αντιληπτός, κρυμμένος πίσω από πυκνή νεφέλη και αφαιρώντας του την πανοπλία, ώστε γυμνός πλέον να γκρεμισθεί νεκρός από το δόρυ του Έκτορα. (Π'777-822).

Αξιοσημείωτο το ότι ο Πάτροκλος χαρακτηρίζεται στο κείμενο ως «νήπιον = μωρός»⁶⁶. Είναι άφρων, ανέτοιμος και γεμάτος έπαρση (Π'46-47).

Ὡς φάτο λισσόμενος μέγα νήπιος· ἧ γὰρ ἔμελλεν οἷ αὐτῷ θάνατόν τε κακὸν καὶ κῆρα λιτέσθαι.

Η συνέχεια είναι γνωστή με την παρέμβαση της θεάς Αθηνάς η οποία και εξοπλίζει προσωρινά τον Αχιλλέα με κροσσωτή ασπίδα που προστατεύει τους ώμους και το στήθος, χρυσή νεφέλη στο κεφάλι που στην κορφή της λάμπει θεήλατη φλόγα, ώστε να καταφέρει να πάρει πίσω το νεκρό σώμα του φίλου του. Ακολουθεί ο φόνος και διασυρμός του Έκτορα από το μένος του Αχιλλέα έξω από τα τείχη της Τροίας, με τη βοήθεια πάντα της Αθηνάς, ενδεδυμένος την ηφαιστοτέυκτη νέα πανοπλία στην οποία θα αναφερθούμε παρακάτω.

Οι πανοπλίες του Ομήρου είναι ειδικά διαμορφωμένες για τους ήρωές της, με σκοπό να υπηρετήσουν το πνεύμα αντρείοσύνης και ηρωισμού που αποπνέει το κείμενο. Ας τις δούμε αναλυτικότερα.

Στην τρίτη ραψωδία προτάσσεται η μονομαχία μεταξύ Πάρη (Αλεξάνδρου) και Μενελάου. Θαυμάζουμε εδώ την όμορφη περιγραφή του ποιητή

66. Στην *ΑΚορ.* 3,1, ο Απόστολος Παύλος χαρακτηρίζει τους παραλήπτες ως νήπιους, αρχάρους και «σαρκικούς» (εν. το φρόνημα) όσον αφορά την πίστη στην οποία τώρα σιγά-σιγά αρχίζουν να έχουν τις πρώτες εμπειρίες τους. Αλλά και στο (13,11) αντιδιαστέλλει τη νηπιακή κατάσταση του χριστιανού με αυτή του άνδρα. Η πρώτη κατάσταση έχει να κάνει με την εποχή της ατελούς και αποσπασματικής ανθρώπινης γνώσης, ενώ η δεύτερη με την εποχή της πλήρους γνώσεως που εγκαινιάζει ήδη ο Ι. Χριστός με την έλευσή του στον κόσμο και την προοπτική της αιωνιότητας. *ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.* Τώρα αντικατοπτρίζεται η αλήθεια, τότε θα είναι πρόσωπο με πρόσωπο.

Αξίζει να σημειώσουμε τη διαλεκτική που υπάρχει ανάμεσα στις λέξεις «νήπιος» και «ήπιος» στις επιστολές του Παύλου, κυρίως στην αρχαιότερη, όπου πληροφορεί τους ακροατές του, ότι «ἐγενήθημεν (ν)ήπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν» (*Α'Θεσ.* 2,7). Στο εκκλησιαστικό κείμενο αναγράφεται ως «ήπιος», ενώ στην κριτική έκδοση *Nestle Aland* ως «νήπιος». Από την έρευνα προκύπτει ότι πιθανώς ισχύει στο παρόν το «ήπιος», παρά το ότι ως «νήπιος» απαντάται στους αρχαιότερους κώδικες. Η προσθήκη του δευτέρου «ν», αποδίδεται σε διττογραφία κατά την αντιγραφή. Επίσης οι συγγραφείς των αρχαίων κωδικών, φαίνονται επηρεασμένοι από την Κ.Δ. και το γεγονός ότι ένα ανώριμο πλάσμα, παιδί (νήπιος) αποτελεί πρότυπο για τους αποστόλους. Περισσότερα σχετικά με το (ν)ήπιος, πρβλ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ, *Παύλειες Μελέτες*, 55-79.

για την αρματωσιά του Πάρη που φέρει περικνημίδες «Κνημίδας», θώρακα «θώρηκα», ξίφος, ασπίδα μεγάλη και στιβαρή «σάκος μέγας τε στιβαρόν τε», κράνος «ἵππουριν» και δόρυ «ἔγχος». (Γ'328-345). Στη μονομαχία που ακολουθεί και αποδίδεται όμορφα στο κείμενο, η πανοπλία δεν μπορεί να σώσει τον ηττηθέντα Πάρη από το βέβαιο θάνατο, παρά μόνο η επέμβαση της θεάς Αφροδίτης (Γ'380-381).

τὸν δ' ἐξήραξ' Ἀφροδίτη ρεία μάλ' ὥς τε θεός, ἐκάλυψε δ' ἄρ' ἠέρι πολλῇ

Στο σημείο αυτό ο Όμηρος υπενθυμίζει στο ακροατήριο, (οι ραψωδίες Ιλιάδας της απαγγέλλονταν από τους ραψωδούς), ότι η κύρια αιτία του πολέμου εκτός της αδυναμίας της Ελένης και της λαγνείας του Πάρη, είναι η ίδια η δύναμη της θεάς που έχει προκαλέσει αυτά τα γεγονότα⁶⁷.

Η επόμενη αναφορά σε πανοπλία γίνεται στην όγδοη ραψωδία, (H.203-224), στη μονομαχία του Αίαντα με τον Έκτορα. Ο Αίαντας παρουσιάζεται από τον ποιητή ως *ἔρκος Ἀχαιῶν* = προπύργιο των Αχαιών. Η εμφάνισή του στο πεδίο ξεκινά με τη επίκληση προς τον Δία. Το όλο παρουσιαστικό του, σε συνδυασμό με την πανοπλία που φέρει, δημιουργεί τρόμο στους Τρώες αλλά και στον ίδιο τον Έκτορα, ο οποίος παραμένει στη θέση του μόνο για λόγους τιμής (H'215).

Τρῶας δὲ τρόμος αἰνὸς ὑπήλυθε γυνῖα ἕκαστον, Ἔκτορί τ' αὐτῷ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι πάτασεν· ἄλλ' οὐ πῶς ἔτι εἶχεν ὑποτρέσαι οὐδ' ἀναδῦναι ἄψ λαῶν ἐς ὄμιλον, ἐπεὶ προκαλέσσατο χάρμη

Είναι πάνοπλος και θεόρατος. Ως λαμπρός χαλκός «νώροπι χαλκῶ» χαρακτηρίζεται η πανοπλία του και σε συνδυασμό με το παρουσιαστικό του μοιάζει με το θεό Άρη. Εδώ προσδίδονται αν όχι θεϊκές ιδιότητες, ίσως **θεϊκά χαρακτηριστικά στην πανοπλία του γίγαντα**. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στην Ασπίδα που φέρει ο ήρωας. Αυτή μοιάζει με πύργο, καθώς έχει σχήμα ορθογώνιο ή οκτάγωνο με σκοπό να καλύπτει ολόκληρο το σώμα του πολεμιστή. Είναι διακοσμημένη με τρομακτικές παραστάσεις. Πρόκειται ομολογουμένως για εντυπωσιακή και δυνατή ασπίδα που εκτός από προστασία, προσθέτει αίγλη και δέος στην ήδη επιβλητική παρουσία του. Πύργος για την προστασία των Αχαιών χαρακτηρίζεται ο Αίαντας, πύργος για την προστασία του ιδίου χαρακτηρίζεται η ασπίδα του. Ένα μακρύ δό-

67. Βλ. G. S. KIRK, *Ομήρου Ιλιάδα, Κείμενο και ερμηνευτικό υπόμνημα, ραψωδίες Α-Δ*, τόμ. Α', Δανιήλ Ιακώβ, Αντώνης Ρεγκάκος, επιμ. εκδ., ελλ. μετ. Η. Τσιριγκάκης (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2003), 136.

ρῦ «δολιχόσκιον ἔγχος» είναι το επιθετικό του όπλο, το οποίο προτάσσει χαμογελώντας, μάλλον μειδιώντας τρομακτικά. Στη μονομαχία που ακολουθεί, γίνεται αντιληπτή η αξία της κάθε ασπίδας. Η ασπίδα του Αίαντα αντέχει στα χτυπήματα, σε αντίθεση με την ασπίδα του Έκτορα, ο οποίος σώζεται χάριν της ευελιξίας του αλλά και της παρέμβασης του Απόλλωνα (Η'272).

τὸν δ' αἴψ' ὄρθωσεν Ἀπόλλων

Στη ραψωδία (Λ'15-46) γίνεται εκτενής αναφορά της πανοπλίας του Αγαμέμνονα, της οποίας το κάλος είναι ισάξιο του μέγα Βασιλέα των Μυκηνών και αρχηγού του στρατού των Αχαιών. Είναι τόσο εντυπωσιακή, ώστε υπόκειται στο θαυμασμό της Ήρας και της Αθηνάς (Λ'45-46).

ἐπὶ δ' ἐγδούπησαν Ἀθηναίη τε καὶ Ἥρη τιμᾶσαι βασιλῆα πολυχρῶσιο Μυκῆνης

Στο κείμενο ο Ατρείδης καλεί τους Αχαιοὺς να αρματωθῶν για τον πόλεμο, αφού όπως μας ενημερώνει ο Όμηρος, τόσο έχουν πωρωθεί ώστε έχουν αγαπήσει τον πόλεμο περισσότερο από την επιστροφή τους στην πατρίδα. Ο ποιητής περιγράφει τα μέρη της πανοπλίας με την οποία ντύνεται ο Μυκηναίος Βασιλιάς αφιερώνοντας δέκα στίχους στο θώρακα και εννέα στίχους στην ασπίδα του. Έτσι με χαλκό αστραφτερό οπλίζεται, με λαμπρές κνημίδες και αργυρές περόνες · ο θώρακας που κάλυψε το στήθος του φάνταζε απειλητικός ως ένα φοβερό σημάδι του Δία. Παρατηρούμε βέβαια με την περιγραφή του θώρακα ότι θεωρείται μέρος της πανοπλίας με ύψιστη σημασία. Στη συνέχεια το ξίφος ως επιθετικό όπλο κρέμεται από τον ώμο του · η ασπίδα που περιγράφεται σε εννέα στίχους, είναι στολισμένη με χρυσό, κασσίτερο και χάλυβα. Φέρει δε τις μορφές της Γοργούς, του Φόβου και του τρικέφαλου δράκοντα · το τετραφάληρο κράνος του, (διαθέτει τέσσερα λοφία), είναι διακοσμημένο με μεγάλη χαιτή. Αν μη τι άλλο ο Βασιλιάς είναι επιβλητικός και λαμπερός, θαυμαστός σε θεούς και ανθρώπους.

Η επόμενη πανοπλία που μας περιγράφει ο Όμηρος, είναι η θρυλικότερη και πιο γνωστή πανοπλία παγκοσμίως (Σ'468-617). Δεν είναι άλλη από αυτή του Αχιλλέα. Σημειωτέον ότι η ασπίδα καταλαμβάνει τη θέση του κυριότερου μέρους του συνόλου του κειμένου. 150 στίχοι αφιερώνονται στην κατασκευή της πανοπλίας από τους οποίους οι 134 αναφέρονται μόνο στην ασπίδα. Ο θείος ποιητής του έπους, βάζει όλη την τέχνη του στους στίχους της περιγραφής χρησιμοποιώντας έναν θείο τεχνουργό, τον

Ήφαιστο, ο οποίος βάζει αντίστοιχα όλη του την τέχνη στη δημιουργία, ώστε το αποτέλεσμα να εκπλήσσει μέχρι σήμερα, αλλά και να διχάζει τους ερμηνευτές. Στην παρούσα έρευνα δεν θα γίνει περαιτέρω ανάλυση και ερμηνεία των μερών της πανοπλίας, αλλά μία σύντομη αναφορά σε αυτή.

Για την ιστορία, εφόσον ο Αχιλλέας απώλεσε τα όπλα και την πανοπλία του από τον ήρωα των Τρώων κατά τη μάχη όπου τα χρησιμοποίησε ο Πάτροκλος, χάνοντας μάλιστα ο τελευταίος τη ζωή του εξαιτίας της άφρονης συμπεριφοράς του, θα έπρεπε να προμηθευτεί καινούρια ώστε να μην παραμείνει γυμνός όντας ο κεντρικός ήρωας του έπους. Για τον ημίθεο αυτόν δεν θα μπορούσε να προκύψει διαφορετική αρματωσιά, παρά μόνο αν αυτή είχε **θεϊκή προέλευση**, όπως και συμβαίνει. Η μητέρα του, Θέτιδα, παρεμβαίνει και ζητά από τον Ήφαιστο στο Όλυμπο να σβήσει την παλιά υποχρέωση που της είχε και να δημιουργήσει εξ' αρχής πανοπλία αντάξια του ήρωα αλλά και της θεϊκής του φήμης. Αμέσως ο Ήφαιστος κλείνεται στο εργαστήριό του και προσφέρει στον Αχιλλέα πανοπλία θαυμαστή σε όλη την οικουμένη αξεπέραστη σε ομορφιά, δύναμη και αντοχή από κάθε άλλη πανοπλία (Σ' 466-467).

*ὡς οἱ τεύχεα καλὰ παρέσσεται, οἷά τις αὔτε ἀνθρώπων πολέων θαυμάσσεται,
ὅς κεν ἴδῃται*

Καλάι, ατίμητο χρυσάφι, ασήμι και χαλκός είναι τα πολύτιμα υλικά που χρησιμοποιούνται. Ένας **θώρακας** που λάμπει σαν τη φλόγα. Το **κράνος** πανώριο και πλουμιστό, στολισμένο με μαλαματένια φούντα. **Κνημίδες** φτιαγμένες από καλάι και πάνω από όλα η **ασπίδα** με την οποία και ο Όμηρος και ο Ήφαιστος ασχολούνται για πολλή ώρα. Δίδεται λεπτομερέστατη περιγραφή των εικόνων που κοσμούν την ασπίδα από το κέντρο προς τους εξωτερικούς κύκλους, όπου ο πόλεμος και η ειρήνη συνυπάρχουν⁶⁸.

68. Η αρμονία και η έρις στο ανθρώπινο επίπεδο είναι σύμμετρες με την ειρήνη και τον πόλεμο στη φύση. Βλ. Ν. RICHARDSON, «Η Ασπίδα του Αχιλλέα», *ΑΡΙΑΔΝΗ* 17, (2011) 97. Οι σκηνές που περιγράφονται, περιλαμβάνουν τα στοιχεία του σύμπαντος, τη γη, τον ουρανό, τη θάλασσα, τον ήλιο και το φεγγάρι και όλους τους αστερισμούς που στεφανώνουν τον ουρανό (483-89). Ακούμε για τις δύο πόλεις, μία σε καιρό ειρήνης και μία σε καιρό πολέμου (490-540). Στην πρώτη διαδραματίζονται γαμήλιες εορτές και μία δίκη, αντιδιαστέλλονται η αρμονία και η ένταση, η οποία ένταση όμως, βρίσκεται κάτω από τον έλεγχο της πόλης (491-508). Ακολουθούν τρεις σκηνές με το όργωμα, το θερισμό και τον τρύγο (541, 550, 561), εικόνες που δείχνουν την κίνηση του αγροτικού έτους. Στην επόμενη σκηνή, λιοντάρια επιτίθενται σ' ένα κοπάδι καθώς βγαίνει να βοσκήσει, ενώ σκυλιά και βοσκοί προσπαθούν να το προστατεύσουν (573-586). Βόδια, σκυλιά που γαυγίζουν, οι φωνές των βουκόλων και μια ήρεμη σκηνή όπου πρόβατα βόσκουν σε ένα ωραίο λαγκάδι (587-

Προφανώς δεν είναι τυχαίο, ότι ο Όμηρος αναλύει το κοσμοείδωλό του πάνω σε μία ασπίδα και κυρίως σε αυτή που πρόκειται να κουβαλήσει ο μεγαλύτερος ήρωας του πολέμου και αυτός που θα προκαλέσει το μεγαλύτερο αιματοκύλισμα στην ιστορία της Ιλιάδας. Η ασπίδα με τις εικόνες της, μας γεμίζει με συναισθήματα ειρήνης και μιας ζωής που μέσα από τα προβλήματά της κυλά εντέλει ομαλά. Δεν αποτελείται από τρομακτικές εικόνες που προορίζονται να φοβίσουν τον εχθρό, όπως είδαμε σε προηγούμενες περιπτώσεις. Πρόκειται όμως να χρησιμοποιηθεί καθαρά σε ένα κύκλο αίματος και στον εκδικητικό θάνατο πολλών. Η ασπίδα ως μέρος της πανοπλίας χρησιμοποιείται στην άμυνα του πολεμιστή. Είναι αυτή που δέχεται τις εχθρικές προσβολές και σβήνει τα κύματα των επιθέσεων.

Ίσως εδώ να υπονοείται η σκέψη του ποιητή ότι ενώ βρισκόμαστε σε πόλεμο και απασχολούμαστε με αυτόν, εντούτοις δεν πρέπει να μας κυριεύσει αλλά αντιθέτως πρέπει να αμυνθούμε και να προστατεύσουμε την ομαλή και ειρηνική ζωή παρά τους περισπασμούς της. Ίσως και οι θεοί πρέπει να πράξουν ομοίως εφόσον από τα χέρια ενός θεού προέρχεται η ασπίδα και οι συμβολικές παραστάσεις της⁶⁹.

89). Τέλος, ο Ήφαιστος βάζει στο στεφάνι της ασπίδας «το περίτρανο ποτάμι του Ωκεανού», το βαθύ ποτάμι που περιβάλλει τη γη, μεγαλειώδες και ήρεμο, όπως οι αστερισμοί στην αρχή. Ο χρόνος κυλά.

Τα λόγια του *Εκκλησιαστή* 3,1-8 ψιθυρίζουν το χρόνο και τις εναλλαγές που επιφέρει στην ανθρώπινη ζωή. Για όλα υπάρχει χρόνος. Τα ρυθμίζει όλα ο Θεός. Πρβλ. Π. Ι. Μπρατσώτη, *Ο Εκκλησιαστής*, Ν. Π. Μπρατσώτης, επιμ. έκδ, (Αθήνα: Μαυρομαμάτη, 1989), 42-45.

ΧΡΟΝΟΣ υπάρχει για κάθε τι, και καιρός για κάθε πράγμα κάτω από τον ουρανό.

Καιρός να γεννηθεί κανείς, και καιρός να πεθαίνει·

καιρός να φυτεύσει, και καιρός να ξεριζώσει·

καιρός να φονεύσει, και καιρός να θεραπεύσει·

καιρός να καταστρέψει, και καιρός να οικοδομήσει·

καιρός να κλάψει, και καιρός να γελάσει·

καιρός πένθους, και καιρός χορού·

καιρός διασκορπισμού, και καιρός συλλογής·

καιρός να εναγκαλισμού, και καιρός απομάκρυνσης από τον εναγκαλισμό·

καιρός να αποκτήσει κανείς, και καιρός να απολέσει·

καιρός να φυλάξει, και καιρός να απορρίψει·

καιρός να σχίσει, και καιρός να ράψει·

καιρός να τηρεί σιγή, και καιρός να μιλήσει·

καιρός να αγαπήσει, και καιρός να μισήσει·

καιρός πολέμου, και καιρός ειρήνης.

69. Στη σκηνή του πολέμου που περιγράφεται στην ασπίδα, ο Richardson παρατηρεί ότι σε τριάντα δύο στίχους ο ποιητής συμπυκνώνει μια ιστορία που θα μπορούσε να αναπτυχθεί σε ολοκληρωμένη

Στην 22^η Ραψωδία ερχόμαστε πρόσωπο με πρόσωπο με την απροκάλυπτη επέμβαση και συμμετοχή των θεών στα τεκταινόμενα του πολέμου. Είναι η γνωστή θεομαχία κατά την οποία ο Δίας σε ρόλο σκηνοθέτη μοιράζει ρόλους σε θεούς και ήρωες. Συγκεντρώνει τους θεούς και τους προσκαλεί να λάβουν μέρος στη μάχη που αναμένεται να διεξαχθεί μπροστά στα τείχη της Τροίας. Οι θεοί χωρίζονται αμέσως σε δύο στρατόπεδα και προελαύνουν στη μάχη⁷⁰. Ο ουρανός, η θάλασσα, η γη και ο Κάτω Κόσμος συνταράσσονται από την άγρια επίθεση. Οι θεοί σχηματίζουν ζεύγη και πολεμούν μεταξύ τους. Σε αυτό το σκηνικό συνωθούνται θεοί και θνητοί και ο Δίας γελά από τον Όλυμπο διασκεδάζοντας με το όλο θέαμα.

ἔνθ' ὀρόων φρένα τέρφομαι

Η σύγκρουση των θεών διακόπτεται, ώστε να μονομαχήσει ο Αχιλλέας με τον Αινεία. Η μονομαχία προκαλείται από τον Απόλλωνα, ο οποίος με τη μορφή του Λυκάονα ενθαρρύνει τον Αινεία να επιτεθεί στον Αχιλλέα. Η Ήρα και ο Ποσειδώνας αναζητούν τον τρόπο προκειμένου να υποστηρίξουν τον Έλληνα ήρωα. Όλοι οι θεοί αποσύρονται σε δυο ομάδες.

Μόλις ξεκινά η μονομαχία, κάθε πολεμιστής ρίχνει το δόρυ του και χτυπά την ασπίδα του άλλου. Έπειτα ο Αχιλλέας επιτίθεται με το ξίφος του, ενώ ο Αινείας αρπάζει μια τεράστια πέτρα. Όμως ο Ποσειδώνας, ανήσυχος μήπως ο Αινείας δεν επιζήσει για να εκπληρώσει τη μοίρα του, τον σώζει. Ο Αχιλλέας στενοχωρημένος συνειδητοποιεί τι έγινε.

επική αφήγηση. Η αφήγηση προχωρεί από την πιο στατική σκηνή της διχογνωμίας, μέσα από σταδιακές προετοιμασίες, σε μια σκηνή μάχης που χαρακτηρίζεται από απόλυτη σύγχυση και φρίκη στην οποία προεξάρχοντες είναι οι θεοί. Η πόλη που βρίσκεται σε πόλεμο (509-40) είναι η πιο εκτενής και σύνθετη περιγραφή. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες σκηνές, η περιγραφή αυτή εμφανίζει μια ξεκάθαρη σειρά γεγονότων τα οποία διαδραματίζονται σε μια δεδομένη χρονική περίοδο. Βλέπουμε δύο στρατούς να πολιορκούν μια πόλη και να διχογνωμούν για το αν πρέπει να την κατακτήσουν ή να μοιράσουν τα λάφυρα. Οι υπερασπιστές της πόλης προετοιμάζονται για ενέδρα, ενώ οι οικογένειές τους κοιτάζουν από τα τείχη (τειχοσκοπία, 516). Στη συνέχεια βλέπουμε τους στρατιώτες να βαδίζουν στη μάχη, υπό την αρχηγία του Άρη και της Αθηνάς, που είναι χρυσοί και περίοπτοι τόσο εξαιτίας του ύψους τους όσο και της ομορφιάς τους. Φθάνουν στο μέρος που θα στήσουν ενέδρα, σ' ένα ποτάμι, και περιμένουν, ενώ έχουν βάλει και σκοπούς. Βόδια και πρόβατα πλησιάζουν, τα οδηγούν δυο βοσκοί που παίζουν φλογέρα. Τους επιτίθενται κι αρχίζουν να παίρνουν τα ζωντανά και σκοτώνουν και τους βοσκούς· αλλά οι πολιορκητές ακούν τον θόρυβο κι έρχονται να βοηθήσουν. Γίνεται μάχη εκ του συστάδην, όπου βλέπουμε την Έριδα, την Ταραχή και τον Όλεθρο να τραβάνε τα πτώματα εδώ κι εκεί. Ο Όλεθρος αναλαμβάνει τους πολεμιστές: αυτούς που είναι τραυματισμένοι, αυτούς που είναι ζωντανοί κι αυτούς που είναι νεκροί. Η φορεσιά του είναι γεμάτη αίματα. Βλ. Ν. RICHARDSON, Η Ασπίδα του Αχιλλέα, 94.

70. Ήρα, Αθηνά, Ποσειδών, Ερμής και Ήφαιστος συντάσσονται στο πλευρό των Αχαιών και οι Άρης, Φοίβος, Άρτεμις, Λητώ, Ξάνθος (πρόκειται για τον ομώνυμο ποταμό) και Αφροδίτη στο πλευρό των Τρώων.

Ο Αχιλλέας παραινεί τους Έλληνες και ο Έκτορας του Τρώες. Όμως, ύστερα από συμβουλή του Απόλλωνα, ο Έκτορας αποσύρεται · ο Αχιλλέας φονεύει αρκετούς Τρώες, συμπεριλαμβανομένου του αδελφού του Έκτορα, του Πολύδωρου. Ο Έκτορας, εξοργισμένος από τον θάνατο του μικρότερου αδελφού του, προελαύνει για να αντιμετωπίσει τον Αχιλλέα, όμως παρεμβαίνει η Αθηνά εκ μέρους του Αχιλλέα και ο Απόλλων μεταφέρει τον Έκτορα σε ασφαλές μέρος. Τέλος ο Αχιλλέας αρχίζει να φονεύει τους Τρώες οι οποίοι τρέπονται σε άτακτη φυγή⁷¹.

1.2. Άσπις Ηρακλέους

Σε ένα μάλλον αμφισβητούμενο έργο, την «Άσπις Ηρακλέους», ενός από τους μεγαλύτερους ποιητές της αρχαιότητας και λίγο μεταγενέστερου του Ομήρου, του Ησίοδου του Ασκράιου (750-700 π.Χ.), εκπροσώπου του διδακτικού έπους, ερχόμαστε αντιμέτωποι με μία πανομοιότυπου τύπου περιγραφή πανοπλίας με ιδιαίτερη έμφαση στην ασπίδα, όπως ακριβώς με την περιγραφή της πανοπλίας του Αχιλλέα στην επική Ιλιάδα.

Το θέμα του ποιήματος αφορά στη νίκη του ημίθεου Ηρακλή επί του γιου του Άρη, Κόκνου⁷². Τη μεγαλύτερη έκταση του κειμένου, καταλαμβάνει η περιγραφή της Ασπίδας του ήρωα, την οποία και αυτή κατασκεύασε ο Ηφαιστος. Ένας άνθρωπος με θεϊκές ιδιότητες, όπως ο ημίθεος γιός του Δία, δεν θα μπορούσε να έχει μια οποιαδήποτε πανοπλία, αλλά μία πλασμένη από τα χέρια ενός θεού.

Οι στίχοι 122-138 αναφέρονται εν συντομία στα υπόλοιπα μέρη της πανοπλίας. Αποτελείται από κνημίδες ορειχάλκινες⁷³, δώρο του Ηφαιστού,

71. Πρβλ. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ και Λ. ΠΟΛΚΑ, «Αρχαϊκή Επική Ποίηση, από την Ιλιάδα στην Οδύσσεια», στο διαδικτυακό τόπο: http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/epos/index.html, (ημερομηνία ανάκτησης: 16-9-2019).

72. Στους τελευταίους αλλά αρκετούς στίχους του έργου, περιγράφεται η μονομαχία του Ηρακλέους και του Κόκνου. Για την ιστορία, ο Κόκνος ήταν γιος του Άρεως και της Πελοπίας. Σκοτώθηκε σχεδόν αμέσως στην μονομαχία με τον Ηρακλή. Ήταν άνθρωπος αιμοβόρος και έκλεβε τα προσκυνήματα από τους πιστούς επισκέπτες των Δελφών. Τους σκότωνε και τους λεηλατούσε. Όταν πέθανε ο Κόκνος, συνέχισε την μονομαχία ο Άρης του πολέμου. Η προστάτρια όμως του ήρωα, κατά την Ησιόδεια εκδοχή, τον έκανε να αστοχήσει το ακόντιό του, ενώ ο Ηρακλής χτύπησε τον θεό στον μηρό εξαναγκάζοντάς τον να αποσυρθεί στον Όλυμπο.

73. 122-123 *ὡς εἰπὼν κνημίδας ὀρειχάλκιοι φαεινοῦ, Ἡφαίστου κλοτὰ δῶρα, περὶ κνήμησιν ἔθηκε.*

θώρακα χρυσό δώρο της Αθηνάς Παλλάδας⁷⁴, ένα σιδερένιο ξίφος⁷⁵ στερεωμένο στους ώμους του, πλατιά φαρέτρα⁷⁶ στην πλάτη με πολλά βέλη σκαλιστά, των οποίων τα φτερά της ουράς προέρχονταν από μαυραετό. Ένα κοντάρι⁷⁷ χάλκινο αστραφτερό. Η περικεφαλαία⁷⁸ του ήταν καλοφτιαγμένη από αδάμαντα και στερεωνόταν στους κροτάφους του. Ακολουθώς ο ποιητής ασχολείται με λεπτομερή και ιδιαίτερα εμφιατικό τρόπο περιγράφοντας την ασπίδα (Ασπ.139-317) σε ένα σύνολο 178 στίχων. Το κύριο χαρακτηριστικό της ασπίδας είναι η δύναμή της. Κανείς δεν την έχει σχίσει ούτε την έχει διαπεράσει.

Η περιγραφή του Ησιόδου αντιγράφει την περιγραφή του Ομήρου για την Ασπίδα του Αχιλλέα, σχεδόν τη μιμείται. Γνωστή εξάλλου είναι και η αντιπαράθεση για την αξία του διδακτικού και του ηρωικού έπους που υπήρξε κατά τον 5^ο αι. π.Χ., την οποία ξεκίνησε ο Αριστοφάνης στο έργο του «Ειρήνη».

Η Ασπίδα εδώ σε αντίθεση με την Ιλιάδα εκδοχή της, περιγράφεται με ιδιαίτερα τρομακτικές εικόνες, με σκοπό την απεικόνιση του πολέμου και του ολέθρου που πηγάζει από αυτόν. Ένας υιός θεού εξοπλίζεται για να πολεμήσει και να νικήσει έναν άλλον υιό θεού⁷⁹.

1.3. *Επτά επί Θήβας*

Αναφορές και περιγραφές πανοπλιών συναντούμε και σε μεταγενέστερους συγγραφείς της αρχαιότητας. Ο Αισχύλος (525-456 π.Χ.) στην τραγωδία του *Επτά επί Θήβας* (369-719) που αποτελεί το τελευταίο μέρος της τριλογίας για τον Θηβαϊκό κύκλο, περιγράφει τις πανοπλίες των Αργειτών κατά την προετοιμασία τους για την επίθεση στη Θήβα, δίνοντας έμφαση

74. 124-127 *δεύτερον αὖ θώρηκα περὶ στήθεσιν ἔδυνε καλὸν χρύσειον πολυδαίδαλον, ὃν οἱ ἔδωκε Παλλὰς Ἀθηναίη, κόρη Διός, ὀπλοῦτ' ἔμελλε τὸ πρῶτον στονόνεπτας ἐφορμήσεσθαι ἀέθλους.*

75. 128-129 *θήκατο δ' ἀμφ' ὤμοισιν ἀρής ἀλκτῆρα σίδηρον, δεινὸς ἀνὴρ.*

76. 129-134 *κοίλην δὲ περὶ στήθεσσι φαρέτρην κάββαλεν ἐξόπιθεν· πολλοὶ δ' ἔντοσθεν ὀιστοὶ ῥιγηλοὶ, θανάτιο λαθιφθόγγιο δοτήρες· πρόσθεν μὲν θάνατόν τ' εἶχον καὶ δάκρυσσι μῦρον, μέσσοι δὲ ξεστοὶ, περιμήκεες, αὐτὰρ ὄπισθε μόρφνοιο φλεγύαιο καλυπτόμενοι πτερύγεσσι.*

77. 135 *εἴλετο δ' ὄβριμον ἔγχος, ἀκαχμένον αἶθοπι χαλκῶι.*

78. 136-138 *κρατὶ δ' ἐπ' ἰφθίμωι κνέην εὐτυκτον ἔθηκε, δαιδαλέην, ἀδάμαντος, ἐπὶ κροτάφοις ἀραρυῖαν, ἣ τ' εἴρυτο κάρη Ἡρακλῆος θείοιο.*

79. Περισσότερα για την πανοπλία του Αχιλλέα και τη μάχη που ακολούθησε, πρβλ. H. C. MASON, *The Hesiodic Aspis, Introduction and Commentary on v.v. 139-237*, DPhil Thesis, Oxford, (Merton College: 2015), 33-48.

στις ασπίδες των πρωταγωνιστών, καθώς αυτές είναι που προστατεύουν τους πολεμιστές και τους δίνουν τη δυνατότητα να αντεπιτεθούν.

Η περιγραφή ξεκινά με τον Τυδέα (377-394). Αυτός φοράει κράνος με τρία λοφία. Από την ασπίδα του κρέμονται χάλκινα κουδούνια· έχει πάνω της σημεία = σημάδια, τον ουρανό με τ' άστρα και στη μέση δεσπόζει η πανσέληνος, φωτισμένη σε όλη της τη δόξα. Ο Καπανέας αντίστοιχα (432-434), έχει σημάδι στην ασπίδα του έναν γυμνό άνδρα, που κρατά αναμμένη δάδα και φωτίζει τη χρυσή επιγραφή «θα κάψω την πόλη». Τρίτος στη σειρά ο Ετεοκλής (465-469). Στην ασπίδα του ένας οπλίτης ανεβαίνει με σκάλα για να καταλάβει τα τείχη, από τα οποία όπως γράφει η επιγραφή που φέρει, δεν μπορεί ούτε ο Άρης να τον ανακόψει. Επόμενος ο Ιππομέδοντας (493-496) με σκαλισμένο στην ασπίδα του τον Τυφώνα, περιζωμένο με φίδια από το στόμα του οποίου βγαίνει στριφτός καπνός. Ο Αμφίονας του Διογέννητου είναι ο πέμπτος κατά σειρά. Φέρει δόρυ στο χέρι, το οποίο τιμά περισσότερο και από τους θεούς «ὄμνυσι δ' αἰχμὴν ἣν ἔχει μᾶλλον θεοῦ σέβειν πεποιθὼς ὀμμάτων θ' ὑπέρτερον». Η χάλκινη ασπίδα του προστατεύει το σώμα του και φέρει ως σύμβολο την ωμοφάγα Σφίγγα. Στα νύχια της κρατά έναν από τους Καδμείους, το σώμα του οποίου τρυπούν τα βέλη (539-544). Ο έκτος είναι ο μάντης Αμφιάραος. Αυτός φέρει ολόχαλκη ασπίδα χωρίς ούτε ένα σημάδι επάνω της, γιατί δε θέλει να φαίνεται ξεχωριστός. Τελευταίος ο Πολυνίκης (642-648) κρατάει στο χέρι ολοστρόγγυλη ασπίδα που έχει επάνω της διπλό σημάδι. Έναν πολεμιστή φτιασμένο από χρυσάφι και τη θεά Δίκη. Η επιγραφή αναφέρει, «θα ξαναφέρω αυτόν να πάρει πίσω τη χώρα και τα πατρικά του σπίτια».

Ο μόνος Θηβαίος πολεμιστής του οποίου ο οπλισμός περιγράφεται, είναι ο γενναίος Υπέρβιος, ο γιός του Οίνοπου (511-514). Παρατάσσεται απέναντι από τον Ιππομέδοντα, ο οποίος όπως είδαμε φέρει ως σύμβολο στην ασπίδα του τον Τυφώνα. Στην ασπίδα του Υπέρβιου εικονίζεται ο Δίας με το φλεγόμενο βέλος στο χέρι του. Ο συμβολισμός είναι προφανής. Αντιπαραθέτει ο συγγραφέας θεό με θεό, τον Τυφώνα και τον Δία. Έρχονται σε σύγκρουση οι δυνάμεις τις τάξεως που αντιπροσωπεύονται με την παράσταση του Ολύμπιου Δία και οι δυνάμεις του χάους μέσω της παραστάσεως του πρωτόγονου Τυφώνα.

Μέσα στην πάλη αυτή, ίσως κρύβεται και ένα άλλος συμβολισμός, που βρίσκεται στη σκέψη όχι του Αισχύλου, (θα ήταν αδύνατο, για έναν άνθρωπο που έζησε χρόνια πριν), αλλά του απ. Παύλου. Συγκεκριμένα στην

ασπίδα του Υπέρβιου, ο κραταιός Δίας, παρουσιάζεται ως «διά χειρός βέλος φλέγων» (*Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας*, 513). Το βέλος, μας θυμίζει κατ' αρχάς τον κεραυνό, το σήμα κατατεθέν του Διός ως νικητή του χάους και εισηγητή της ειρήνης στον κόσμο. Τα πόρινα όπλα όμως είναι χαρακτηριστικό των εχθρών του Θεού. Το πυρ ανήκει στο βασίλειο του σατανά. Αν κάνουμε μία σύγκριση με το χωρίο *Εφ.6,16* μπορούμε να πούμε ότι τα πυρωμένα βέλη του πονηρού ταυτίζονται με τα βέλη του Δία. Ο Δίας πια δεν κατανοείται ως ο τελικός νικητής, αλλά με την έλευση του Ι. Χριστού, μετατρέπεται σε εχθρό που βλάπτει τους χριστιανούς. **Ο εχθρός τους είναι ο παγανιστικός πολιτισμός** ο οποίος συμβολίζεται με την κύρια θεότητά του.

Οι εξ εθνών χριστιανοί στην Έφεσο μάχονται με το παγανιστικό τους περιβάλλον. Καλούνται να έρθουν σε κοινωνία με τον Ιησού Χριστό, που Αυτός είναι πλέον η ειρήνη των ανθρώπων και όχι ο Δίας. Γεγονός είναι ότι ο Δίας ως κομιστής της ειρήνης στους ανθρώπους, υπήρξε αναποτελεσματικός. Μόνο ο Ι. Χριστός διά της πίστεως, μπορεί να ενώσει την ανθρωπότητα και να εξαλείψει τις έχθρες τους. Ίσως ο σ. της *προς Εφεσίους*, πραγματεύεται το ειρηνοποιό έργο του Ι. Χριστού, με υπόβαθρο την ελληνική μυθολογία⁸⁰.

1.4. Ηλέκτρα

Σε μία άλλη αριστουργηματική τραγωδία, στην Ηλέκτρα του Ευριπίδη, ο ποιητής πραγματεύεται τα αιώνια ζητήματα της εκδίκησης, της ενοχής, της μεταμέλειας και της δικαιοσύνης. Παρακολουθούμε τη διαδρομή των αδελφών Ορέστη και Ηλέκτρας, οι οποίοι ορμώμενοι από καθαρό μίσος οδηγούνται στην μητροκτονία. Αν ο Απόλλωνας είναι η θεία κινητήρια δύναμη της μητροκτονίας, η Ηλέκτρα είναι η ανθρώπινη. Ωθείται από το μίσος, ένα μίσος που αποζητά την ηδονή του φόνου.

Ο ποιητής παραθέτει μέσω του χορού, την περιγραφή των όπλων του Αχιλλέα (441-477), που όπως φαίνεται από την περιγραφή του Ομήρου, έχει επηρεάσει όλο τον αρχαίο κόσμο. Η ξακουστή ασπίδα, το χρυσό του κράνος και το θώρακα. Η ανδρεία, η αξία και το κλέος ενός τέτοιου ήρωα και πολεμιστή της Ιλιάδας, είναι ταυτόσημα με το κλέος και τη λαμπρότητα

80. Πρβλ. D. KRSTIC, «Η Πανοπλία του Θεού, Η χρήση της αρχαίας ελληνικής επικής κοινοτοπίας στο Εφ. 6,11-17» *OCABS Vol 1, No 1* (2008), στο διαδικτυακό τόπο: <http://ocabs.org/journal/index.php/jocabs/article/view/25/6>, (ημερομηνία ανάκτησης: 20-9-2019).

της θεϊκής πανοπλίας που φορά. Ο Αγαμέμνονας, ο οποίος παρουσιάζεται ως συμπολεμιστής του, *Άχιλλῆ σὸν Ἀγαμέμνονι Τρωίας*, κλέβει από τη δόξα του ημίθεου, ώστε να αποδειχθεί πιο απεχθής και ανάξιος ο φόνος που συντελέσθηκε και να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στο έγκλημα της κακόφρονης Κλυταιμνήστρας, ώστε να απαιτηθεί η σφαγή της από σπαθί. Δικαιολογείται ως ένα βαθμό το μίσος προς αυτή.

1.5. Αινειάδα⁸¹

Ο Βιργίλιος, (*Publius Vergilius Maro*, 70 π.Χ. - 19 π.Χ.), ήταν Ρωμαίος ποιητής και λάτρης της επικούριας φιλοσοφίας. Πέρασε τα τελευταία χρόνια της ζωής του, αφοσιωμένος στη συγγραφή της Αινειάδας, ενός ηρωϊκού ποιήματος, ενός έπους (το μοναδικό) της λατινικής λογοτεχνίας. Το έργο αποτελείται από δώδεκα βιβλία, τα οποία εξιστορούν το θρύλο του Αινεία, το ταξίδι του από την Τροία και την άφιξή του στη Δύση.

Πριν τη συγγραφή του έργου, δεν υπήρχε άλλο ισάξιο με τα έπη του Ομήρου, από τα οποία είναι σαφείς οι επιρροές του ποιητή. Ένα τέτοιο έργο υπήρξε σίγουρα επιθυμία του Καίσαρα Αυγούστου, η σκιά του οποίου καθώς και της Ρώμης, βρίσκεται πίσω από τον επικό ήρωα.

Το ενδιαφέρον σημείο για την παρούσα έρευνα, βρίσκεται στο 8^ο βιβλίο. Εκεί περιγράφεται η επίσκεψη του Αινεία στο Παλατίνο, το πόλισμα που έμελε να γίνει η αιώνια Ρώμη. Συναντά το θεό του Τίβερη και τη μητέρα του την Αφροδίτη, η οποία πείθει τον Ήφαιστο (*Vulcan*), να φτιάξει μια θεϊκή πανοπλία, την οποία προσφέρει η ίδια στον ήρωα, πραγματοποιώντας εκθαμβωτική εμφάνιση πάνω σε αιθέρια σύννεφα.⁸²

At Venus aetherios inter dea candida nimbos dona (VIII,608).

Υψίστης σημασίας αποτελεί η ασπίδα, των επτά στρώσεων, που από κατασκευής έχει τη δύναμη να αποκρούει όλα τα όπλα του Λάτιου.

ingentem clipeum informant, unum omnia contra tela Latinorum, septenosque orbibus orbis impediunt. (VIII,447-448).

81. Σχετικά με τον Βιργίλιο και την Αινειάδα, πρβλ. H. J. ROSE, *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας, Από τις ρίζες ως την ποίηση του Αυγούστου*, ελλ. μετ. Κ. Χ. Γρολλίου, τομ. Α', έκδ. Β', (Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ., 1978), 235-261.

82. Για τη μετάφραση από τα Λατινικά στα Αγγλικά, πρβλ. A. S. KLINE, *Virgil, the Aeneid, a Translation into English*, (P.I.T., 2002), στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.poetryintranslation.com>, 181-201, (ημερομηνία ανάκτησης: 20-9-2019).

Η περιγραφή της πανοπλίας, είναι μία παράλληλη ιστορία προς την περιγραφή των όπλων του Αχιλλέα στην Ιλιάδα. Πάνω της ο θεός της φωτιάς έχει σκαλίσει την ιστορία της Ιταλίας και τους θριάμβους της Ρώμης. *Res Italas Romanorumque triumphos* (VIII,626).

Βλέπουμε τα δίδυμα αδέρφια, (Ρωμόλο και Ρώμο), να παίζουν, να κρέμονται στις θηλές και να αγκαλιάζουν ατρόμητα την λύκαινα «μητέρα τους» (VIII,630)⁸³. Την πολιορκία της πόλης (Ρώμης) από τον Βασιλιά των Ετρούσκων (Porsenna) και τη γενιά του Αινεία (Ρωμαίοι), με το σπαθί στο χέρι να πολεμούν για χάρη της ελευθερίας (VIII,646)⁸⁴.

Οι παραστάσεις ολοκληρώνονται με την ναυμαχία στο Άκτιο (Actia bella) και το θρίαμβο του Αυγούστου (VIII,671-713). Στο κέντρο της ασπίδας μπορούν να φανούν τα χάλκινα πλοία, η μάχη, η προετοιμασία για τον πόλεμο, τα κύματα που λάμπουν σαν χρυσός.

Από την μία πλευρά ο Αυγούστος Καίσαρας στέκεται στην ψηλότερη πρόμνη, οδηγώντας τους Ιταλούς στη σύγκρουση. Συμπαρίστανται οι θεοί, η Γερούσια και ο Λαός. Από την άλλη πλευρά ο Αντώνιος, με το βάρβαρο πλούτο του και τα παράξενα όπλα, έφερε μαζί του την Αιγύπτια σύζυγό του (Aegyptia coniunx).

Ο θεός Άνουβις της Αιγύπτου και τερατώδεις θεοί (deum monstra) όλων των ειδών, πολεμούν εναντίον του Ποσειδώνα, της Αφροδίτης και της Αθηνάς (Neptunum et Venerem contraque Mineruam tela tenent), **εκτοξεύοντας ατσαλένια φλεγόμενα βέλη** (stuprea flamma manu telisque uolatile ferrum spargitur). Το πεδίο του Ποσειδώνα έχει βαφτεί κόκκινο από τη σφαγή. Η τελική νίκη ανήκει στον Απόλλωνα και τον Καίσαρα, ο οποίος εισέρχεται θριαμβευτικά στη Ρώμη (triplici inuectus Romana triumpho moenia)⁸⁵. Οι κατακτημένοι λαοί παρελαύνουν σε μία μεγάλη γραμμή διαφόρων χρωμάτων, γλωσσών και όπλων, σε ένα ενοποιημένο παγκόσμιο σύνολο. Προβάλλεται από τον ποιητή ένα πολιτικό μήνυμα με οικουμενικές διαστάσεις. Η *Pax Romana*.

Ο Αινείας θαυμάζει την ασπίδα του *Vulcan*, το δώρο της μητέρας του, χωρίς όμως να αναγνωρίζει τα μελλοντικά γεγονότα. Αναλαμβάνοντας ο

83. *In antro procubuisse lupam, geminos huic ubera circum ludere pendentis pueros et lambere matrem imprauidos, illam tereti ceruice reflexa mulcere alternos et corpora fingere lingua.*

84. *Porsenna iubebat accipere ingentique urbem obsidione premebat, Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.*

85. Πρβλ. Vergilius *Aeneis* VIII, 714-731.

ίδιος την ασπίδα, αναλαμβάνει το βάρος της δόξας και το πεπρωμένο των κληρονόμων του.

1.6. Συμπεράσματα

Στην εποχή του Ομήρου, οι θεοί παρουσιάζονταν με έντονη τη συμμετοχή τους στα ανθρώπινα δρώμενα. Χωρίς να έχουν καμία διάθεση να εγκαταλείψουν τη μακαριότητα που τους προσφέρει ο Όλυμπος, χρησιμοποιούν τους ανθρώπους. Αυτοί δεν είναι τίποτα περισσότερο από μαριονέτες και αθύρματα στα χέρια τους. Το μόνο που μπορούν να κάνουν οι θνητοί είναι να επιλέξουν έναν από αυτούς ως προστάτη και πάτρωνα. Κυρίως δε ο πολεμιστής έχει ανάγκη το δικό του θεό, ώστε κάθε επιτυχία ή αποτυχία να πιστώνεται σε αυτόν⁸⁶.

Οι πολεμιστές συνδέονται άρρηκτα με τις πανοπλίες τους, οι οποίες στην πλειοψηφία τους έχουν θεϊκή προέλευση. Χωρίς αυτές νιώθουν γυμνοί, άοπλοι και ως γυναίκες. Στον Όμηρο η πανοπλία αναδεικνύει την αντρείοσύνη των πολεμιστών.

Στο κείμενο που προηγήθηκε, περιγράψαμε την πανοπλία του Πάρη (Γ'328-339), του Αίαντα (Η'206-224), του Αγαμέμνονα (Λ'19-40), αλλά κυρίως του Αχιλλέα (Σ'478-617), του οποίου η αρματωσιά δεν είναι φτιαγμένη από ανθρώπινο χέρι αλλά αποτελεί θείο δώρο.

Στη συνέχεια ο Ησίοδος στο έργο του *ασπίς Ηρακλέους* περιγράφει τα μέρη της πανοπλίας του ημίθεου Ηρακλή (Ασπ.122-138) από την οποία ξεχωρίζει η ασπίδα ως θείο δώρο. Ακόμα και στις τραγωδίες, ο Αισχύλος στους *επτά επί Θήβας* (369-719), περιγράφει πανοπλίες πολεμιστών που προετοιμάζονται για τη μάχη. Ο κάθε οπλισμός είναι ξεχωριστός για κάθε έναν από τους ξεχωριστούς ήρωες. Ο Βιργίλιος στην *Αινειάδα* του, παρουσιάζει την ασπίδα του Αινεία. Είναι ένας καμβάς ζωγραφικής όπου πάνω της υπάρχουν οι σκηνές όλης της ρωμαϊκής ιστορίας με κύριο σκοπό την προβολή της *Rex* του Αυγούστου. Αναλαμβάνοντας τη θεϊκής προελεύσεως ασπίδα, αναλαμβάνει και τη μοίρα του Ρωμαϊκού λαού σε όλο το ιστορικό φάσμα. Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον.

Μέσα από τα κείμενα καταγράφονται τα κύρια μέρη μιας πανοπλίας: η ασπίδα, ο θώρακας, η περικεφαλαία, οι κνημίδες, το ξίφος και το δόρυ με

86. Βλ. G. S. KIRK, *Ομήρου Ιλιάδα* 510-511.

κάποιες αναφορές σε φαρέτρα και βέλη. Αξιοπρόσεκτο προβάλλει το γεγονός, ότι το βασικότερο μέρος μίας πανοπλίας είναι η ασπίδα, πάνω στην οποία περιγράφονται κάθε λογής παραστάσεις, κυρίως κοσμολογικού ενδιαφέροντος. Φαίνεται ότι η μάχη και ο πόλεμος δεν αποτελεί κατάσταση ανθρώπινη μόνο, αλλά κυρίως κατάσταση συμπαντική κοσμολογική και υπερβατική. Αποτελεί εικόνα του κόσμου κατά τα ελληνικά πρότυπα. Στο ελληνικό περιβάλλον της Εφέσου, το χριστιανικό ακροατήριο αντιλαμβάνεται ότι ο άνθρωπος χωρίς την πανοπλία του είναι εκτεθειμένος στις εχθρικές δυνάμεις του σύμπαντος · εάν παραμείνει άοπλος θα τραπήει σίγουρα σε φυγή.

2. ΙΟΥΔΑΪΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΡΡΟΕΣ

Η Ιστορία του Ισραήλ έχει ως κύρια πηγή της την Π.Δ. Σε αυτήν είναι καταγεγραμμένη η εξέλιξη του σημιτικού αυτού λαού με την όλη κοσμοθεωρία του · η πορεία των Ιουδαίων μέσω της πίστης τους στον Ένα αποκεκαλυμμένο Θεό και της υιοθέτησής τους ως περιούσιου λαού. Ξεκινά έτσι μία μακρά περίοδος, η οποία καταγράφεται στις περισσότερες περιπτώσεις συμβολικά, εγκαθίδρυσης στη γη της επαγγελίας μέσω κόπων, βασάνων και πολεμικών συγκρούσεων.

Δεδομένου ότι ο Χριστιανισμός προήλθε εξελικτικά από τη θρησκεία της Π.Δ., δεχόμαστε *a priori* τις επιρροές που έχει δεχθεί, συντηρήσει και εξελίξει. Στην Π.Δ. ο πόλεμος αποτελούσε *ultima ratio* της επιβίωσης ενός λαού. Ο Adolf Harnack επισημαίνει ότι *όταν η Χριστιανική θρησκεία αποκόπηκε από τη μητρική αγκαλιά του ιουδαϊσμού, υπήρχε ακόμη σε αυτόν το πολεμικό στοιχείο, με μία διπλή μορφή:*

Πρώτον υπήρχε ακόμη ζωντανό στην αρχέγονή του μορφή, μέσα στα πλαίσια της μεσσιανικής προσμονής και διδασκαλίας και εξωθούσε τους Εβραίους σε πολεμικές πράξεις, που μπορούσαν να φτάσουν και μέχρι την εξέγερση, κατά τον μεγάλο ιουδαϊκό πόλεμο και ακόμα μακρύτερα.

Δεύτερον, ήταν υπαρκτό σε αλληγορική μορφή, στο λόγο των προφητών και των ψαλμοδών και διαχεόταν σε μία πληθώρα εικόνων, όπως π.χ. στον πνευματικό αγώνα, στον πνευματικό εξοπλισμό κ.λπ.⁸⁷

87. Βλ. Α. HARNACK, *Η Χριστιανική θρησκεία και το στράτευμα κατά τους τρεις πρώτους αιώνες*, ελλ. μετ. Π. Μελέτιος Κουράκλης, (Αθήνα: Τυπογραφείο Ελλ. Στρατού, 2007), 32.

1.1. Ο Γιαχβέ (יְהוָה) ως πολεμιστής

Η έννοια του πολέμου στην Π.Δ. είναι στενά συνδεδεμένη με την έννοια του Θεού-Γιαχβέ ως πολεμιστή. Ο Θεός του Ισραήλ, καθοδηγεί, προστατεύει και δρα κάθε φορά υπέρ του περιούσιου λαού Του, στο πλαίσιο μιας σωτηριολογικής δραστηριότητας. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, ο αρχαίος πολεμιστής του Ισραήλ της Π.Δ. κατανοεί ότι έχει μια ιδιαίτερη και προσωπική σχέση με τον Γιαχβέ, η οποία τον καθιστά αυτόματα ένα πρόσωπο αφιερωμένο και καθαγιασμένο. Κατ' επέκταση, η κατανόηση του πολέμου στον αρχαίο Ισραήλ έχει να κάνει με τη μοναδική και σωτηριώδη άμεση-προσωπική σχέση του με το Θεό και την εδώ και τώρα βίωση της σωτηρίας του⁸⁸.

Ο Μωσής, στο άσμα του προς το Θεό, στο βιβλίο του Δευτερονομίου, υμνεί τον Θεό-Γιαχβέ και τον παρουσιάζει ως Αυτόν που προπορεύεται και πρόκειται να αποδώσει δικαιοσύνη. Τιμωρεί τους εχθρούς του Ισραήλ και τους αφανίζει από προσώπου γης για χάρη του λαού Του, με το υψωμένο δεξί Του χέρι και τη μάχαιρα που κρατάει.

ὅτι ἀρῶ εἰς τὸν οὐρανὸν τὴν χειρὰ μου καὶ ὁμοῦμαι τῇ δεξιᾷ μου ... ὅτι παροξυνῶ ὡς ἀστραπὴν τὴν μάχαιράν μου ... καὶ ἐκκαθαριεῖ Κύριος τὴν γῆν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ (Δευτ.32,40-43).

Στην κατακλείδα του άσματος, στο Δευτ.32,46, προτρέπονται οι Ισραηλίτες να ακούσουν τα λόγια του Γιαχβέ «προσέχετε τῇ καρδίᾳ ἐπὶ πάντας τοὺς λόγους τούτους» και να τηρήσουν τους νόμους Του «ποιεῖν πάντας τοὺς λόγους τοῦ νόμου τούτου», αναδεικνύοντας έτσι τον πόλεμο που έχει προετοιμαστεί από το Θεό, ως το μοναδικό εχέγγυο της σωτηρία τους και ολοκλήρωσης της πορείας τους.

Η αντίληψη αυτή των Ισραηλιτών περί της σωτηρίας από την επέμβαση του «θεού του πολέμου», είναι παγιωμένη μέσα στην Π.Δ. και έχει τις ρίζες της στο (Εξ.14,13). Κατά την πορεία διάβασης της θάλασσας, ο Μωσής προτρέπει τον κυνηγημένο λαό να σταθεί ακλόνητος (στήτε) και να θαυμάσει την επέμβαση του Κυρίου.

Ως σωτηρία βέβαια νοείται η έξοδος από τη σκλαβιά της Αιγύπτου, η εγκαθίδρυση και μακροημέρευση του περιουσίου λαού στον τόπο που έχει

88. Βλ. W. EICHRODT, *Theology of the Old Testament*, eng. trans. J. A. Baker, vol. 1, (Philadelphia: The Westminster Press, 1961), 459.

προκαθοριστεί να κληρονομήσει. Για αυτόν ακριβώς το λόγο, ο πόλεμος είναι άγιος⁸⁹, για τον ίδιο λόγο, ο πόλεμος δεν είναι του Ισραήλ αλλά του Γιαχβέ⁹⁰. *Κύριος συντριβών πολέμους* (Εξ.15,3).

Η υπόσχεση της νίκης στον άγιο πόλεμο, προέρχεται από τον ίδιο το Θεό-Γιαχβέ, ο οποίος **παραδίδει τον εχθρό στα χέρια του λαού Του**, εκφραζόμενο με ένα ίδιο και επαναλαμβανόμενο μοτίβο λέξεων⁹¹, καθώς και η διαβεβαίωση της βοήθειας που θα παράσχει ο Γιαχβέ στην επικείμενη μάχη και η οποία είναι δεδομένη. Οι βασικές φράσεις είναι: «**Ο Γιαχβέ θα είναι μαζί σου**»⁹², «**ο Γιαχβέ προχωρεί**»⁹³, «**ο Γιαχβέ θα αγωνιστεί για σένα**»⁹⁴, «**ο Γιαχβέ θα καταστρέψει**»⁹⁵. Αυτές οι εκφράσεις καταδεικνύουν μια θεμελιώδη αρχή του πολέμου μέσα στην Π.Δ, την σίγουρη και αποφασιστική δράση του Γιαχβέ στη μάχη.

Είναι γεγονός ότι τα κείμενα της Π.Δ. κατακλύζονται από χαρακτηρισμούς που επιβεβαιώνουν συνεχώς την εικόνα του Γιαχβέ ως «πολεμιστή». Η εβραϊκή πολεμική ποίηση, μεγάλο μέρος της οποίας είναι εξαιρετικά αρχαία, έχει υιοθετήσει αυτή την εικόνα⁹⁶. Ως αντιπροσωπευτικά παραδείγματα μπορούμε να παραθέτουμε τα ακόλουθα:

α. Ο Γιαχβέ παρουσιάζεται να προελαύνει από τις νότιες οροσειρές (Δευτ. 33,2⁹⁷ : Αββ. 3,3⁹⁸).

89. Βλ. L. KÖHLER, *Old Testament Theology*, eng. trans. A. S. Todd, (Philadelphia: The Westminster Press, 1957), 26.

90. Βλ. R. DE VAUX, *Ancient Israel, its life and institutions*, eng. trans. J. McHugh, (Michigan: Dove Booksellers, 1997), 259.

91. *Και παραδώσω εις τὰς χεῖρας ὑμῶν* (Εξ.23,31), *εις τὰς χεῖράς σου παραδέδωκα αὐτόν* (Αρ. 21,34), *εις τὰς χεῖράς σου παραδέδωκα αὐτόν* (Δευτ. 3,2), *ἐγὼ παραδίδωμι τοὺς ἄλλοφύλους εις χεῖράς σου* (Α'Βασ.23,4), *παραδώσω τοὺς ἄλλοφύλους εις τὰς χεῖράς σου* (Β'Βασ.5,19).

92. *Κύριος ὁ Θεός σου ἐν σοί* (Δευτ.7,21), *Κύριος ὁ Θεός σου μετὰ σοῦ* (Δευτ.20,1).

93. *Κύριος ὁ Θεός ὑμῶν ὁ προπορευόμενος* (Δευτ.1,30), *οὗτος προπορεύεται πρὸ προσώπου σου* (Δευτ.9,3), *ὁ προπορευόμενος πρὸ προσώπου σου* (Δευτ.31,3), *τότε ἐξελεύσεται Κύριος ἔμπροσθέν σου κώπτειν ἐν τῷ πολέμῳ τῶν ἄλλοφύλων* (Β'Βασ.5,24).

94. *Κύριος πολεμήσει περὶ ὑμῶν* (Εξ.14,14), *αὐτὸς συνεκπολεμήσει αὐτοὺς μεθ' ὑμῶν* (Δευτ. 1, 30), *Κύριος ὁ Θεός ἡμῶν αὐτὸς πολεμήσει περὶ ὑμῶν* (Δευτ.3,22).

95. *Και ἀποδίδους τοῖς μισοῦσι κατὰ πρόσωπον ἐξολοθρεύσαι αὐτούς* (Δευτ.7,10), *οὗτος ἐξολοθρεύσει αὐτούς, καὶ οὗτος ἀποστρέψει αὐτούς ἀπὸ προσώπου σου, καὶ ἀπολεῖ αὐτούς ἐν τάχει* (Δευτ.9,3).

96. Πρβλ. D. P. MILLER, *The Religion of Ancient Israel*, (Westminster: John Knox Press, 2007), 74-127.

97. *Κύριος ἐκ Σινὰ ἤκει καὶ ἐπέφανεν ἐκ Σηεῖρ ἡμῖν καὶ κατέσπευσεν ἐξ ὄρους Φαράν σὺν μυριάσι Κάδης, ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ.*

98. *ὁ Θεός ἀπὸ Θαϊμάν ἦξει, καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους κατασκίου δασέος.*

β. Προελαύνει μέσα από τις πεδιάδες της ερήμου (Ψαλμ.67,5⁹⁹ : 67,8¹⁰⁰ : Ησ.40,3¹⁰¹).

γ. Σε ορισμένες περιπτώσεις κατεβαίνει από τον ουρανό για να δώσει τη μάχη. (Β'Βασ.22,10¹⁰² : Ψαλμ.143,5¹⁰³ : Ησ.31,4¹⁰⁴ : Ησ.64,1¹⁰⁵).

δ. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της επέμβασης του Γιαχβέ, αποτελεί επίσης η χρήση των διαφόρων φυσικών φαινομένων ως όπλα Του. Η αστραπή αντιπροσωπεύει τα βέλη Του (Β'Βασ.22,15¹⁰⁶ : Ψαλμ.143,6¹⁰⁷ : Ζαχ.9,14¹⁰⁸), και η καταιγίδα τα άρματα Του (Ησ.66,15¹⁰⁹ : Ιερ.4,13¹¹⁰).

1.2. Ο Γιαχβέ με πολεμική ενδυμασία.

Εφόσον μία από τις κατανοήσεις του Θεού στην Παλαιά Διαθήκη έχει να κάνει με τον χαρακτηρισμό Του ως πολεμιστή, τότε είναι απαραίτητο Αυτός να φέρει όπλα και πανοπλία. Στην ιουδαϊκή γραμματεία, την οποία ο απ. Παύλος έχει μελετήσει καλά, ως γνήσιος Φαρισαίος, υπάρχουν κείμενα αναφερόμενα στη χρήση πολεμικού εξοπλισμού από τον ίδιο τον Γιαχβέ.

Ο Ευαγγελιστής προφήτης της Π.Δ. Ησαΐας, προφητεύει τον μελλοντικό βασιλιά, τον Μεσσία, που θα φυτρώσει από τον κορμό του Ιεσσαί. Σε αυτόν θα αναπαύεται το Πνεύμα του Κυρίου. Θα είναι ζωσμένος στη μέση του με τη δικαιοσύνη και την αλήθεια. Τα δύο αυτά μέρη του οπλισμού αποτελούν τα χαρακτηριστικά της βασιλείας Του.

καὶ ἔσται δικαιοσύνη ἐζωσμένος τὴν ὄσφον αὐτοῦ καὶ ἀληθεία εἰλημένος τὰς πλευράς (Ησ.11,5).

Σε άλλο σημείο, ο ίδιος προφήτης εξαγγέλλει την επέμβαση του Κυρίου

99. ὁδοποιήσατε τῷ ἐπιβεβηκότι ἐπὶ δυσμῶν.

100. ἐν τῷ διαβαίνειν σε ἐν τῇ ἐρήμῳ.

101. φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου.

102. καὶ ἔκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη.

103. Κύριε, κλῖνον οὐρανοὺς καὶ κατάβηθι.

104. οὕτως καταβήσεται Κύριος σαβαὼθ ἐπιστρατεύσαι ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ Σιών.

105. Ἐὰν ἀνοιξῆς τὸν οὐρανόν, τρόμος λήφεται ἀπὸ σοῦ ὄρη, καὶ τακήσονται.

106. καὶ ἀπέστειλε βέλη καὶ ἐσκόρπισεν αὐτούς, καὶ ἤστραψεν ἀστρατὴν καὶ ἐξέστησεν αὐτούς.

107. ἄστραφον ἀστρατὴν καὶ σκορπιεῖς αὐτούς, ἐξαπόστειλον τὰ βέλη σου καὶ συνταράξεις αὐτούς.

108. καὶ ἐξελεύσεται ὡς ἀστρατὴ βολίς.

109. ὡς καταιγὶς τὰ ἄρματα αὐτοῦ.

110. ἰδοὺ ὡς νεφέλη ἀναβήσεται καὶ ὡς καταιγὶς τὰ ἄρματα αὐτοῦ.

προς διάσωση του λαού Του από τη έλλειψη δικαιοσύνης και ορθής κρίσης που τον έχουν οδηγήσει στην ανομία, φορώντας ο ίδιος την πανοπλία της μάχης.

καὶ ἐνεδύσατο δικαιοσύνην ὡς θώρακα καὶ περιέθετο περικεφαλαίαν σωτηρίου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς (Ησ.59,17).

Είναι εμφανείς οι ομοιότητες των κειμένων του πρ. Ησαΐα και του απ. Παύλου, τα οποία η έρευνα τ χαρακτηρίζει παράλληλα. Αλλά και στη *Σοφία Σολομώντος*, βρισκόμαστε μπροστά στην περιγραφή της ένδυσης της πανοπλίας και της ανάληψης του οπλισμού από το Θεό, κατά την τελική κρίση για την απελευθέρωση των ευσεβών και την τιμωρία των ασεβών.

λήφεται πανοπλίαν τὸν ζῆλον αὐτοῦ καὶ ὀπλοποιήσει τὴν κτίσιν εἰς ἄμυναν ἐχθρῶν· ἐνδύσεται θώρακα δικαιοσύνην καὶ περιθήσεται κόρυθα κρίσιν ἀνυπόκριτον· λήφεται ἀσπίδα ἀκαταμάχητον ὀσιότητα, ὄξυνεῖ δὲ ἀπότομον ὀργὴν εἰς ρομφαίαν, συνεκπολεμήσει δὲ αὐτῷ ὁ κόσμος ἐπὶ τοὺς παράφρονας (Σοφ.Σολ.5,17-29)¹¹¹.

Στα κείμενα αυτά της Π.Δ., εμφανίζεται ο ίδιος ο Θεός να ενδύεται την πανοπλία, για να αντιμετωπίσει τους εχθρούς Του και τους εχθρούς του λαού Του. Ο Θεός εξοπλίζεται με τις δικές Του ιδιότητες. Η Περιγραφή αποδίδει άριστα την εικόνα ενός αρματωμένου Θεού πολεμιστή που αναλαμβάνει να υπερασπίσει και να προστατεύσει. Βέβαια ως Θεός υπερβατικός δεν μπορεί να έχει υλικά όπλα. Η πανοπλία Του είναι πνευματική, (Η αλήθεια = ζώνη, η δικαιοσύνη = θώρακας, η σωτηρία ή η κρίση = περικεφαλαία και η οσιότητα = ασπίδα, με ρομφαία την οργή, εναντίον των ανόμων), ο πόλεμος όμως είναι εναντίον αυτών που στέκονται εμπόδιο στη σωτηρία και ευημερία του περιούσιου λαού.

Σε αντίθεση με τον απ. Παύλο που στην *προς Εφεσίους*, εμφανίζει μία

111. Βρίσκουμε παρόμοιες εικόνες στο αποκαλυπτικό απόκρυφο κείμενο «Διαθήκαι των ΙΒ' Πατριαρχών» όπου περιγράφονται οι τελευταίες νουθεσίες των υιών του Ιακώβ προς τους απογόνους τους. Χρονολογείται από την περίοδο της δυναστείας των Μακκαβαίων/Ασμοναίων, με συγγραφέα έναν Φαρισαίο υποστηρικτή τους. Πρβλ. Δ. ΚΑΪΜΑΚΗ, *Η Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία και η Θεολογία της*, (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2007), 58 κ. εξ. Συγκεκριμένα στη διαθήκη του τρίτου γιού, του Λευί και τις νουθεσίες περί ιεροσύνης, του ζητείται σε ένα όραμα να ενδυθεί «... τὴν στολὴν τῆς ιερατείας, καὶ τὸν στέφανον τῆς δικαιοσύνης, καὶ τὸ λόγιον τῆς συνέσεως, καὶ τὸν ποδῆρη τῆς ἀληθείας καὶ τὸ πέταλον τῆς πίστεως, καὶ τὴν μίτραν τοῦ σημείου, καὶ τὸ ἐφοῦδ τῆς προφητείας». Θραύσματα παρόμοιων γραφών βρέθηκαν στα χειρόγραφα της Νεκράς θάλασσας στο Qumran. Πρβλ. D. WINSTON, *The Wisdom of Solomon, a new translation and commentary*, (The Anchor Bible, vol. 43), (New York: Doubleday, 1979), 148-149.

άλλη προοπτική. Η πανοπλία, (ιδιότητες του Θεού), προορίζεται για χρήση από τους ίδιους τους ανθρώπους ως πολεμιστές του Θεού, για να αγωνιστούν εναντίον των πνευματικών εχθρών. Η χρήση της θεϊκής προελεύσεως πανοπλίας από τους ανθρώπους, πηγάζει μάλλον από τις ελληνορρωμαϊκές πηγές¹¹², αφού στις ιουδαϊκές πηγές, δεν φαίνεται ο Θεός να δωρίζει πανοπλίες.

1.3. Οι πολεμιστές του Θεού (ζηλωτισμός)

1.3.1. Ναζιραίοι.

Ωστόσο, στην Π.Δ. υπάρχουν ενδείξεις για έναν συγκεκριμένο τύπο Ισραηλίτη, που αναφέρεται ως ο πολεμιστής του Θεού. Στο βιβλίο των Αριθμών 6,1-21, συναντούμε την περιγραφή μίας σειράς εντολών, για τον όρκο και τη διαδικασία εξαγνισμού κατά την εισαγωγή στον ασκητικό βίο ανθρώπων, οι οποίοι αφιερωνόταν στην υπηρεσία του Γιαχβέ, ίσως συγκρινόμενοι με τους Λευίτες που υποστήριζαν τον Μωυσή στο Σινά (Εξ.32,26-29)¹¹³. Αυτοί ανήκαν στη χαρισματική τάξη των πολεμιστών γνωστών με την ονομασία Ναζιραίοι (Εβρ. נזיר = Ναζαραίος ή Ναζιραίος = ο άγιος, ο αφορισμένος ή ο άθικτος¹¹⁴). Οι εντολές αποτελούν μέρος της συνομιλίας του Θεού με τον Μωυσή, αμέσως μετά από την περιγραφή της διαδικασίας για την *sotah*, Εβρ. שוטה, (δοκιμασία για τη μοιχεία¹¹⁵).

Οι Ναζιραίοι, σύμφωνα με το βιβλίο των Αριθμών, έδιναν όρκο αποχής από την κατανάλωση κρασιού και των παραγώγων του για όσο καιρό παρέμεναν αφιερωμένοι¹¹⁶. Ο όρκος αφορούσε και σε άλλες διατά-

112. Πρβλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Αποστόλου Παύλου Επιστολές προς Εφεσίους, Φιλιππησίους, Κολλοσσαείς, Φιλήμονα*, 228-229.

113. Βλ. TH. C. VRIEZEN, *The Religion of Ancient Israel*, (Cambridge: James Clarke & Co Ltd, 2002), 178.

114. Βλ. G. W. H. LAMPE, «Ναζιραίος» *A Patristic Greek Lexikon*, (Oxford: Clarendon Press, 1961). Επίσης για τους Ναζιραίους, πληροφορίες μας δίνει και ο άγιος Επιφάνιος Κωνσταντίας Κύπρου, στο έργο του *Κατά αιρέσεων ογδοήκοντα*, «Κατά Ναζαραίων» *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. έκδ., Τόμ. 41, 258-260.

115. *Sotah* είναι ένας όρος που αφορά στη δοκιμασία που πρέπει να υποβληθεί μια γυναίκα ύποπτη μοιχείας και που θα καθορίσει την ενοχή ή την αθωότητά της. Στο βιβλίο των Αριθμών 5,11-31, περιγράφεται λεπτομερώς το τελετουργικό, που προσδιορίζει εάν μια γυναίκα της οποίας ο σύζυγός της υποψιάζεται για μοιχεία, είναι πράγματι ένοχη. Βλ. Στο δικτυακό τόπο: <https://jwa.org/encyclopedia/article/sotah>, (ημερομηνία ανάκτησης: 21-10-19).

116. Ο οίνος εθεωρείτο σε ορισμένους κύκλους (Αμ.2,12) ως σύμβολο του Βάαλ. Βλ. Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Ιστορία της Θρησκείας του Ισραήλ*, (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1995), 83.

ξεις, όπως τη μη χρησιμοποίηση ξυραφιού για να κουρέψουν τα μαλλιά τους, την αποφυγή οποιασδήποτε επαφής με νεκρό σώμα, ακόμα και συγγενούς τους, όπου στη αντίθετη περίπτωση της μόλυνσης από την επαφή, προβλεπόταν ειδική διαδικασία εξαγνισμού και θυσιών.

Σύμφωνα με τον Ιώσηπο (*Ιουδ. Αρχαιολογία* 19.19.294), μία ομάδα Ναζιραίων, έκαναν την εμφάνισή τους κατά την ενθρόνιση του Αγρίππα τον 1^ο αι. στην Ιουδαία. Ακόμα και ο απ. Παύλος σύμφωνα με τον ευαγγελιστή Λουκά, (*Πραξ.*21,23-26) συμμετείχε σε τελετουργία καθάρσεως στο Ναό με τέσσερεις άνδρες εβρισκόμενους σε όρκο (είσιν ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν), ένα γεγονός, που οδήγησε στη σύλληψή του και τη μεταφορά του στη Ρώμη.

Στην Π.Δ., ο θρυλικός Σαμψών, ο ήρωας του βιβλίου των Κριτών (πρβλ. 13-16), είναι το μοναδικό πρόσωπο που στην πραγματικότητα ονομάζεται Ναζιραίος (*Κρ.*13,5) και μάλιστα εκ κοιλίας μητρός «ναζιρ Θεοῦ ἔσται τὸ παιδάριον ἀπὸ τῆς κοιλίας», ο οποίος ένεκα της αφιερώσεώς του στο Γιαχβέ, δέχθηκε το δώρο της Χάριτος του Θεοῦ · την τεράστια δύναμη του, την οποία και απώλεσε όταν παρενέβη τους προκαθορισμένους όρκους¹¹⁷. Αργότερα, η ελικρινής του μετάνοια είχε σαν αποτέλεσμα να επιστρέψει η Χάρις του Θεοῦ, να λάβει ξανά τη Ναζιρική ιδιότητα και να επανακάμψει αποκτώντας τη δύναμή του. Μέσα από την ιστορία των Κριτών και του Σαμψών, αντικατοπτρίζεται η σχέση του Γιαχβέ με το λαό του. Όσες φορές ο λαός του Ισραήλ απομακρύνθηκε από τη σχέση εμπιστοσύνης προς το Γιαχβέ, δοκίμασε μεγάλες συμφορές, ενώ όσες φορές κατέφυγε στον Θεό με πίστη και μετάνοια αποκαταστάθηκε η σχέση και γεύθηκε τη σωτηρία. *Η ιστορία του Σαμψών είναι το μοντέλο υπακοῆς στις εντολές του θρησκευτικού νόμου*¹¹⁸.

Ο **Σαμουήλ** ο προφήτης στο *Α' Βασ.*1,11, αφιερώθηκε από τη μητέρα του Άννα στο Θεό, όταν ακόμα ήταν στην κοιλιά της, με όρκους που μας είναι γνωστοί από το βιβλίο των Αριθμών «καὶ δώσω αὐτὸν ἐνώπιόν σου δοτὸν ἕως ἡμέρας θανάτου αὐτοῦ, καὶ οἶνον καὶ μέθυσμα οὐ πίνεται, καὶ σίδηρος οὐκ ἀναβήσεται ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ».

Ανατρέχοντας στην Πεντάτευχο στο βιβλίο της Γενέσεως 49, 26, αλλά και στο *Δευτερονόμιο* 33,16, φαίνεται ότι και ο **Ιωσήφ** ήταν αφιερωμέ-

117. Πρβλ. Αθ. Μαρτίνος, «Σαμψών», ΘΗΕ, τόμ. 10, Αθήναι 1967, 1150-1152.

118. Βλ. Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Ιστορία της Θρησκείας του Ισραήλ*, 95.

νος εκ γενετής. Στο Λευ.25,5-11, η θυσία που προσφέρει, παραπέμπει στις θυσίες των Ναζιραίων. Ο προφήτης Αμώς, σαφώς αναφέρει ότι οι Ναζιραίοι εκλέγονται από το χέρι του ίδιου του Θεού. «καὶ ἔλαβον ἐκ τῶν υἱῶν ὑμῶν εἰς προφήτας καὶ ἐκ τῶν νεανίσκων ὑμῶν εἰς ἁγιασμόν... λέγει Κύριος» (2,11)¹¹⁹.

Οι Ναζιρίτες αν και δεν περιοριζόταν αναγκαστικά σε καθαρά στρατιωτικό ρόλο, είναι σαφές ότι το ήθος της αφοσίωσης των πολεμιστών διαπερνούσε ολόκληρη τη σφαίρα της εβραϊκής καθιέρωσης-αφοσίωσης και ότι στην πράξη ο ζήλος για τον Γιαχβέ και οι αντίστοιχες ζηλωτικές πράξεις, χαρακτήριζαν τη ζωή των πιστών¹²⁰. Ο Weber τους θεωρεί **εκστατικούς πολεμιστές που εκπαιδεύονται στην άσκηση**¹²¹. Είναι ζηλωτές και όλη τους η ζωή είναι αφιερωμένη στην τήρηση και επιβολή του νόμου.

1.3.2. Πρότυπα Ζηλωτισμού στην Π.Δ.

Καταγράφονται προσωπικότητες μέσα στα βιβλία της Π.Δ., οι οποίες δηλώνουν αφιερωμένες στην υπηρεσία του Γιαχβέ· ζηλωτές που επιδίδονται σε ανάλογες πράξεις. Οι εν λόγω ιστορίες ζηλωτισμού είναι λογικό να έχουν επηρεάσει τη σκέψη και τη ζωή ενός τυπικού ευσεβούς Ισραηλίτη όπως ήταν ο Σαύλος, με αποτέλεσμα να γίνει διώκτης της Εκκλησίας, όχι προφανώς από μίσος προς αυτή την ομάδα των συμπατριωτών του αλλά από αγάπη και ζήλο προς τον Θεό.

* Ο Φινεές (Αρ.25,11) *ἐν τῷ ζηλωσαί μου τὸν ζῆλον ἐν αὐτοῖς.*

Βρισκόμαστε στην περίοδο κατά την οποία ο λαός βγαίνει από την ἔρημο και τις στερήσεις και έρχεται σε επαφή με λαούς, οι οποίοι ζουν με ένα δελεαστικό τρόπο ζωής σε μια περιοχή με άφθονα υλικά αγαθά και χαλαρή ηθική ζωή. Ελλοχεύει ο κίνδυνος απομάκρυνσης από τον Γιαχβέ και

119. Περίπτωση εκλογής ως Ναζιραίου ενδέχεται να υπήρξε και Ιωάννης ο Βαπτιστής. Στο κατά Λουκάν Ευαγγέλιο 1,15, διαβάζουμε «ἔσται γὰρ μέγας ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ οἶνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πῖν καὶ Πνεύματος Ἁγίου πλησθήσεται ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ». Τα λόγια προέρχονται από τον άγγελο Κυρίου, που ανακοινώνει στο Ζαχαρία την επικείμενη γέννηση του υιού του. Η απαγόρευση του οίνου προέρχεται από το βιβλίο των αριθμών για τους Ναζιραίους.

120. J. WHITTON, *The Hebrew Tradition of "Holy War", with special reference to the Qumran Battle Scroll*, PhD Thesis, (University of St Andrews, 1979), 34-36, στο δικτυακό τόπο: <http://research-repository.st-andrews.ac.uk>, (ημερομηνία ανάκτησης: 15-10-19).

121. Βλ. M. WEBER, *Ancient Judaism*, eng. trans. Hans H. Gerth, (New York: Free Press, 1967), 94.

στροφής σε ουτοπικούς θεούς¹²². Κάθε φορά, που ο λαός ξεπερνά τα όρια της απιστίας απέναντι στο Θεό, ξεσπά κάποια πληγή, τιμωρία. Έτσι και τώρα. Ο Μωυσής και πλήθος λαού προσεύχονταν στην είσοδο της σκηνής του Μαρτυρίου. Τότε ένας άνδρας Ισραηλίτης έφερε στη σκηνή του μία (ξένη) Μωαβίτισσα γυναίκα. Η πράξη του θεωρήθηκε ανήθικη και ειδωλολατρική. Ο Φινεές αντέδρασε· άρπαξε μία λόγχη και τους κατέσφαξε άγρια στη σκηνή τους. Το αποτέλεσμα υπήρξε η άμεση παύση της τιμωρίας. Στους Ψαλμούς, η πράξη αυτή λογισθηκε ως δικαιοσύνη. *Και παρώξυναν αὐτὸν ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν αὐτῶν, καὶ ἐπληθύνθη ἐν αὐτοῖς ἡ πτώσις καὶ ἔστη Φινεές καὶ ἐξιλίαστο, καὶ ἐκόπασεν ἡ θραῦσις· καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν ἕως τοῦ αἰῶνος.* (Ψαλμ.105,30).

Σύμφωνα με τον Wright, ο εβραϊκός όρος για τη δικαιοσύνη, (τσεντακά) φανερώνει μία σχέση αφοσίωσης, οριζόμενη μέσω διαθήκης. Η φράση «ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην», σημαίνει ότι αυτή αποτέλεσε τη διαθήκη μεταξύ Θεού και της οικογένειας του Φινεές, σε μία αδιάσπαστη σχέση με έμβλημα το ζήλο¹²³.

Ο Παῦλος δηλώνει για το παρελθόν του ότι, «κατὰ ζήλον διώκων τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ γενόμενος ἄμεμπτος» (Φιλιπ.3,6).

*** Ο προφήτης Ηλίας (Γ' Βασ.19,10).** *Ζηλῶν ἐζήλωκα τῷ Κυρίῳ παντοκράτορι.*

Το κύριο χαρακτηριστικό του ζήλου του προφήτη Ηλία για τον Γιαχβέ, ήταν η με κάθε τρόπο αποτροπή διείσδυσης διαφόρων θεοτήτων γειτονικών λαών. Για άλλη μία φορά οι Ισραηλίτες ξεπέρασαν τα όρια. Πολλοί από αυτούς είχαν επιδοθεί στη λατρεία του Βάαλ, το τελετουργικό της οποίας προέβλεπε μέχρι και θυσίες παιδιών¹²⁴. Αντιδρώντας στην μεγάλη αυτή ύβρη και απιστία των συμπατριωτών του, ο προφήτης Ηλίας ανέλαβε δράση. Ήρθε σε αντιπαράθεση με τους ιερείς της παγανιστικής θεότητας, σε έναν αγώνα στον οποίο θριάμβευσε η δύναμη του Γιαχβέ. Ως αποτέλεσμα υπήρξε η αναγνώριση εκ μέρους του λαού, του ενός, μοναδικού και αληθινού Θεού και η σφαγή των ιερέων του Βάαλ από τον προφήτη Ηλία, κατά τα πρότυπα του Φινεές. «Καὶ κατάγει αὐτοὺς Ἴλιου εἰς τὸν χειμάρρουν Κισσῶν καὶ ἔσφαξεν αὐτοὺς ἐκεῖ». (Γ' Βασ.18,40).

122. Πρβλ. Σ. ΚΑΛΑΝΤΖΑΚΗ, *Ερμηνεία Περικοπών της Παλαιάς Διαθήκης*, (Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα, 2010), 238-239, Η αφοσίωση του περιόσιου λαού στο Θεό του.

123. Για τον Φινεές πρβλ. Ν. Τ. WRIGHT, *Απόστολος Παῦλος*, 58-59.

124. Βλ. οπ. π., 60.

* Ο **Ιού** (Δ' Βασ.10,16) *Καὶ ἰδὲ ἐν τῷ ζηλωσαί με τῷ Κυρίῳ Σαββαῶθ.*

Ο Βασιλιάς Ιού κατέσφαξε τους απογόνους του βασιλιά Αχάαβ (875-853 π.Χ.) και της ειδωλολάτρισσας Ιεζάβελ, αφανίζοντας τον οίκο, ο οποίος υπήρξε υπεύθυνος για την επιβολή στον Ισραήλ της λατρείας του Βάαλ, μα και υπεύθυνος για την κατάργηση της δικαιοσύνης, εκπληρώνοντας την προφητεία του Ηλία ότι σκύλοι θα φάνε τις σάρκες της Ιεζάβελ στον ίδιο τόπο που είχε θανατωθεί ο Ναβουθαί¹²⁵. (Δ' Βασ.9,36). «Εξεπληρώθη του Κυρίου η προφητεία, την οποίαν ελάλησε δια του Ηλιού του Θεοβίτου λέγων· Εἰς τον αγρόν, που ευρίσκεται εἰς Ιεζράελ, ἐκεῖ θα φάγουν οἱ κύνες τὰς σάρκας τῆς Ιεζάβελ», ἀλλὰ καὶ τὴ διαβεβαίωση του Κυρίου ὅτι θα ἀνταποδώσει τὴν ἀδικία. «Καὶ ἀνταποδώσω αὐτῷ ἐν τῇ μερίδι ταύτῃ» (Δ' Βασ. 9,26).

*

Στο (Β' Βασ.21,2) η προσπάθεια σφαγής των Γιβωνιτών, οφείλεται στο ζηλωτισμό του **Σαούλ**. «Καὶ ἐζήτησε Σαούλ πατάσαι αὐτοὺς ἐν τῷ ζηλωσαί αὐτὸν τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδα». (Β' Βασ.21,2).

Τέλος, ο ίδιος ο Γιαχβέ απεικονίζεται ως ζηλωτής στη μάχη, από τον προφήτη Ησαΐα.¹²⁶

Κύριος ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων ἐξελεύσεται καὶ συντρίψει πόλεμον, ἐπεγερεῖ ζῆλον καὶ βοήσεται ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ μετὰ ἰσχύος (Ησ.42,13).

καὶ ἐνεδύσατο δικαιοσύνην ὡς θώρακα καὶ περιέθετο περικεφαλαίαν σωτηρίου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ περιεβάλετο ἱμάτιον ἐκδικήσεως καὶ τὸ περιβόλαιον (Ησ.59,17).

Υπάρχουν πολλά ακόμα παραδείγματα εκδηλώσεων ζηλωτισμού στην Π.Δ., όπως το παράδειγμα του Ιησού του Ναυή, στο αντίστοιχο ιστορικό βιβλίο. Καταγράφονται ακόμα και κάποιες τεχνικές δολοφονιών εναντίον

125. Ο Ναβουθαί, ήταν ο άτυχος Ισραηλίτης, του οποίου το αμπέλι που βρισκόταν απέναντι από το ανάκτορο, ζήτησε ο Αχάαβ, με αποτέλεσμα να δολοφονηθεί αυτός αλλά και οι γιοί του από τις ψευδείς κατηγορίες και την πλεκτάνη που έστησε εις βάρος του, η ειδωλολάτρισσα βασίλισσα Ιεζάβελ. Ο Αχάαβ έτσι έκλεψε το αμπέλι, αλλά ο Γιαχβέ έστειλε τον Ηλία τον Θεοβίτη με την προφητεία για την παραδειγματική τιμωρία του. Βλ. Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Ιστορία της Θρησκείας του Ισραήλ*, 133.

126. Για το ζηλωτισμό, βλ. J. PEDERSEN, *Israel, its life and culture*, I-II, (London: Oxford University Press, 1926), 278.

των εχθρών του Γιαχβέ¹²⁷, ωστόσο αφορούν περισσότερο σε έναν πόλεμο εθνικοθρησκευτικό και όχι απαραίτητα ιερό, αφού τα όρια μεταξύ έθνους και θρησκείας στον ιουδαϊσμό είναι ανύπαρκτα. Στην παρούσα έρευνα γίνεται προσπάθεια να παραμείνουμε στην περιοχή της ζηλωτικής αντίστασης εισροής ξένων θρησκευτικών στοιχείων στη λατρεία του Γιαχβέ, κάτι που είναι ήδη αρκετά δύσκολο.

1.4. Η εξέγερση των Μακκαβαίων.

Ένα από τα μεγαλύτερα παραδείγματα, εάν όχι το μεγαλύτερο, ζηλωτισμού και στράτευσης εναντίον των εχθρών της πίστεως και αντίστασης για τη διατήρηση των πατροπαράδοτων μορφών λατρείας στον ένα Θεό, υπήρξε η εξέγερση των Μακκαβαίων, (Εβραϊκά: מַתְּתַיִם), η οποία εξιστορείται στα ομώνυμα βιβλία της Π.Δ. Οι Μακκαβαίοι πρωτοστάτησαν στην αντίσταση εναντίον της αυτοκρατορίας των Σελευκιδών και της ελληνιστικής επιρροής στην εβραϊκή ζωή, από το 167 έως το 135 π.Χ.¹²⁸

Στην αφήγηση του βιβλίου *Α' Μακκαβαίων*, διαβάζουμε ότι ο Αντίοχος Δ' ο Επιφανής¹²⁹, εξέδωσε διατάγματα που απαγόρευαν την εβραϊκή θρησκευτική πρακτική. Θεώρησε στασιαστές όσους επέμεναν στα ιουδαϊκά ήθη και κατέλαβε την Ιερουσαλήμ, βεβηλώνοντας το Ναό¹³⁰ στήνοντας είδωλο στο θυσιαστήριο, το «βδέλυγμα της ερημώσεως» (*Α' Μακ.1,54*). Ένας εβραίος ιερέας από την επαρχία Μωδεϊν¹³¹, ο Ματθαθίας ο Ασμοναίος, πυροδότησε την εξέγερση ενάντια στους Σελευκίδες, αρνούμενος να λατρέψει τους Έλληνες θεούς¹³². Σκότωσε μάλιστα και έναν ελληνίζοντα Εβραίο που προ-

127. Περισσότερα για τις assassination techniques και για τον ιερό πόλεμο του Γιαχβέ, στο βιβλίο Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Ιστορία της Θρησκείας του Ισραήλ*, 134 κ. εξ.

128. Ανάλυση των τεσσάρων βιβλίων των Μακκαβαίων στην Π.Δ., πρβλ., Ε. ΚΑΛΑΝΤΖΑΚΗ, *Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη*, επιμ. εκδ. Αθ. Παπαρνάκης, Δ.Θ. (Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα, 2006), 529 κ.εξ.

129. Το ιστορικό πρότυπο του Αντιχρίστου, ένα βασιλιάς χωρίς ιδιαίτερες ικανότητες. Επιφανής σύμφωνα με τα νομίσματα, ή Επιμανής σύμφωνα με τον Πολύβιο. Φιλοδοξούσε να ενώσει την Ασιατική αυτοκρατορία, αλλά έμεινε γνωστός ως ένας διώκτης επί τη βάση των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Άθρησκος ο ίδιος, δήλωνε επιφανέστερος όλων των θεών. Περισσότερα για τον Αντίοχο βλ. Β. PHILLIPS, «Antiochus IV, Euphrates», *Journal of Biblical Literature* 29, (1910) 126-138.

130. Πρβλ. Κ. ΠΑΠΑΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, «Ελληνιστικοί και Ρωμαϊκοί Χρόνοι», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Μετάφραση και Πρωτότυπο Κείμενο, τόμ. 5 (Αθήνα: Liberis, 2009), 109-110.

131. Πρβλ. *Α' Μακ.2,1-6*.

132. Πρβλ. στο δικτυακό τόπο: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/10482-mattathias-maccabeus>, (ημερομηνία ανάκτησης: 20-10-19).

οπάθησε να πάρει τη θέση του θυσιάζοντας σε ένα είδωλο (Α'Μακ.2,24). Ο Ματθαθίας αμέσως αναγνωρίζεται στις συνειδήσεις ως ζηλωτής, κατά το παράδειγμα του Φινεές «καὶ ἐζήλωσε τῷ νόμῳ, καθὼς ἐποίησε Φινεές» (Α'Μακ.2,26). Στη συνέχεια αυτός και οι πέντε γιοί του κατέφυγαν στην ἔρημο του Ιούδα.

Μετά το θάνατο του Ματθαθία, ένα χρόνο αργότερα, το 166 π.Χ., ο γιος του, Ιούδας ο Μακκαβαίος¹³³, οδήγησε έναν στρατό Εβραίων αντιφρονούντων στη νίκη επί της δυναστείας των Σελευκιδών με ανταρτοπόλεμο, αρχικά εναντίον των ελληνιζόντων Εβραίων. Αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι η ανάληψη της αρχηγίας του αγώνα εναντίον των ασεβών έχει να κάνει με την ανάληψη της πανοπλίας. «Καὶ ἐπλάτυνε δόξαν τῷ λαῷ αὐτοῦ καὶ ἐνεδύσατο θώρακα ὡς γίγας καὶ συνεζώσατο τὰ σκεῦη αὐτοῦ τὰ πολεμικὰ καὶ συνεστήσατο πολέμους σκεπάζων παρεμβολὴν ἐν **ρομφαίᾳ**» (Α'Μακ.3,3). Οι Μακκαβαίοι κατέστρεψαν ειδωλολατρικούς βωμούς στα χωριά, περιτόμησαν αγόρια και εκδίωξαν τους ελληνίζοντες Εβραίους. Το ψευδώνυμο του Ιούδα, «Μακκαβαίος», που υπήρξε δημοφιλές και χρησιμοποιείται για να περιγράψει τους Εβραίους αντάρτες στο σύνολό τους, προέρχεται από την εβραϊκή λέξη «maqabhabah» που σημαίνει σφυρί¹³⁴ και μεταφορικά εκείνον που σφυροκόπησε και συνέτριψε τους εχθρούς του¹³⁵.

Στην επανάσταση αυτή καταγράφονται αρκετές μάχες¹³⁶, κατά τις οποίες οι ευκίνητες δυνάμεις των Μακκαβαίων με τον ελαφρύ οπλισμό τους, αλλά και της χρήσης του ανταρτοπόλεμου, απέκτησαν τακτικό πλεονέκτημα απέναντι στον αργό και ογκώδη στρατό των Σελευκιδών. Ο Ιούδας, γιός του Ματθαθία, πριν από τις μάχες προτρέπει τους άνδρες του να περιζώσουν τη μέση τους ώστε να είναι έτοιμοι να πολεμήσουν τους εχθρούς. «Περιζώσασθε καὶ γίνεσθε εἰς υἱοὺς δυνατοῦς» (Α'Μακ.3,58). Μετά τη νίκη τους οι Μακκαβαίοι εισήλθαν στην Ιερουσαλήμ θριαμβευτικά και προχώρησαν στην τελετουργική κάθαρση του Ναού, αποκαθιστώντας την παρα-

133. Πρλ. στο δικτυακό τόπο: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/9034-judas-maccabeus>, (ημερομηνία ανάκτησης: 20-10-19).

134. Βλ. υποσημ. Ε. Π. Σαντερς, *Το Ιστορικό Πρόσωπο του Ιησού*, ελλ. μετ. Γ. Βλάχος, (Αθήνα: Φιλίστωρ, 1996), 45.

135. Ε. ΚΑΛΑΝΤΖΑΚΗ, *Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη*, 529.

136. Η μάχη του Wadi Haramia (167 π.Χ.), η μάχη του Beth Horon (166 π.Χ.), η μάχη στους Emmaus (166 π.Χ.), η μάχη του Beth Zur (164 π.Χ.), η μάχη του Beth Zechariah (162 π.Χ.), η μάχη της Adasa (161 π.Χ.), η μάχη της Elasa (160 π.Χ.). Πρβλ. J. A. GOLDSTEIN, *I Maccabees, A New Translation with Introduction and Commentary*, (New York: Doubleday & Company, INC, 1976), 161-174.

δοσιακή εβραϊκή λατρεία και εγκαθιστώντας ως αρχιερέα τον Ιωνάθαν, τον νεότερο αδελφό του Ιούδα¹³⁷. Οι Σελευκίδες, προσπάθησαν άλλη μία φορά να καταπνίξουν την εξέγερση, αλλά ο στρατός τους αναγκάστηκε να επιστρέψει στη Συρία με το θάνατο του Αντίοχου. Προηγούμενος, ο Ιωνάθαν, ήρθε σε συμφωνία με τη Ρώμη και έγινε σύμμαχος της, φέρνοντας σε δύσκολη θέση την αδύναμη πλέον Σελευκιδική Αυτοκρατορία. Ο Λυσίας, ανώτερος αξιωματούχος του Σελευκιδή βασιλιά¹³⁸, προχώρησε σε έναν πολιτικό συμβιβασμό με την εξουσία των Ασμοναίων, η οποία αποκαθιστούσε τη θρησκευτική ελευθερία.

Το πρώτο και δεύτερο βιβλίο των Μακκαβαίων, παρουσιάζει την εξέγερση αυτή, ως απάντηση στην πολιτιστική καταπίεση μιας ξένης εξουσίας. Οι σύγχρονοι μελετητές, ωστόσο, ισχυρίζονται ότι αφορά σε έναν εμφύλιο πόλεμο ανάμεσα στους παραδοσιακούς Εβραίους της υπαίθρου χώρας και στους εξελληνισμένους Εβραίους της Ιερουσαλήμ. Όπως το θέτει ο Joseph P. Schultz¹³⁹, *Η σύγχρονη έρευνα ... θεωρεί τη μακκαβαϊκή εξέγερση λιγότερο ως εξέγερση ενάντια στην ξένη καταπίεση και περισσότερο ως εμφύλιο πόλεμο μεταξύ των ορθοδόξων και των ρεφορμιστικών ομάδων στο εβραϊκό στρατόπεδο.*¹⁴⁰

Μετά την επιτυχία της εξέγερσης, οι βασιλείς της δυναστείας των Ασμονέων κατέκτησαν τις γύρω περιοχές της Ιουδαίας. Όσοι απέμειναν να ευνοούν την ελληνιστική επιρροή, κάλεσαν για άλλη μία φορά, τη βοήθεια των Σελευκιδών. Την εποχή εκείνη όμως, η αυτοκρατορία, βρισκόταν σε δεινή θέση, αποδυναμωμένη από τις πολιτικές διαμάχες και τους πολέμους, συμπεριλαμβανομένης της Πτολεμαϊκής Αιγύπτου, μειώνοντας την ικανότητά τους να ανακαταλάβουν την Ιουδαία. Σε μια συγκεκριμένη περίπτωση ωστόσο, ο Διόδωτος Τρύφων ένας στρατηγός, που πήρε την εξουσία με δόλο¹⁴¹, παγίδευσε τον Ιωνάθαν, τον συνέλαβε και τον εκτέλεσε¹⁴². Για την

137. Βλ. *A'Μακ.2,5*.

138. Βλ. *B'Μακ.11,1*.

139. Βλ. J. P. SCHULTZ, *Judaism and the Gentile Faiths, Comparative Studies in Religion*, (Toronto: Fairleigh Dickinson Univ. Press, 1981), 155

140. Ο καθηγητής John Ma του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης υποστηρίζει ότι οι κύριες πηγές δείχνουν ότι η απώλεια θρησκευτικών και πολιτικών δικαιωμάτων από τους Εβραίους το 168 π.Χ. δεν ήταν αποτέλεσμα των θρησκευτικών διώξεων αλλά μάλλον μία διοικητική τιμωρία μετά από τοπικές αναταραχές και ότι ο Ναός αποκαταστάθηκε μετά από αναφορά του Αρχιερέα Μενέλαου. Έτσι, δεν απελευθερώθηκε ούτε αποκαταστάθηκε από τους Μακκαβαίους. Βλ. στο δικτυακό τόπο: [https:// www.ancientjewreview.com/articles/2016/4/27/john-ma](https://www.ancientjewreview.com/articles/2016/4/27/john-ma), (ημερομηνία ανάκτησης: 20-10-19).

141. Πρβλ. *A'Μακ.13,31-32*.

ιστορία, ο αδελφός του Σίμωνας που τον διαδέχθηκε, δολοφονήθηκε αργότερα από τον γαμπρό του τον Πτολεμαίο, γιο του Αβούβου. Έπειτα, ο τρίτος γιος του Σίμονα, ο Ιωάννης ο Υρκανός, έγινε ηγεμόνας και αρχιερέας του Ισραήλ¹⁴³. Η λήξη της δυναστείας των Ασμοναίων συνέβη το 63 π.Χ από τα ρωμαϊκά στρατεύματα του Πομπηίου. Ακολούθως ο Ηρώδης ο Μέγας ίδρυσε τη δυναστεία των Ιδουμαίων¹⁴⁴.

Η εβραϊκή Χανουκά (δήμερη εορτή των Εγκαινίων), θεοπίσθηκε για να υπενθυμίζει τα εγκαινία και την κάθαρση του Ναού¹⁴⁵ μετά τη νίκη του Ιούδα του Μακκαβαίου επί των Σελευκιδών¹⁴⁶. Έτσι η ελευθερία «φώτισε» τους Ιουδαίους (*Ιουδ. Αρχ. 12.7.7*)¹⁴⁷.

Στα όσα ιστορικά εν συντομία αναφέρθηκαν, πρέπει να προσθέσουμε τα εξής:

α. Βασικό στοιχείο του *Α' Μακκαβαίων* είναι η πίστη των Ιουδαίων, ότι ο Θεός θα επέμβει και θα σταθεί αρωγός στην προσπάθειά τους μένοντας πιστός στη διαθήκη, που σήναψε μαζί τους στο παρελθόν, *έλεήσει ἡμᾶς καὶ μνησθήσεται διαθήκης πατέρων ἡμῶν*, μία πίστη που βρίσκεται διάχυτη σε όλη την Π.Δ. για κάθε δύσκολη στιγμή που περνά ο λαός, με σκοπό να γνωρίσουν όλα τα έθνη ότι Αυτός είναι ο Λυτρωτής και ο Σωτήρας. «Γνώσεται πάντα τὰ ἔθνη ὅτι ἐστὶν ὁ λυτρούμενος καὶ σώζων τὸν Ἰσραὴλ» (*Α' Μακ.4,10-11*).

β. Αντίστοιχα, στο *Β' Μακκαβαίων*, ο Θεός είναι ισχυρός και παντοκράτορας. Είναι ο δημιουργός του κόσμου. Οι άγγελοι εμφανίζονται φορώντας πανοπλίες (εκτεταμένη αγγελολογία) και ενεργούν το σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία των Ιουδαίων. Συνεπώς, η έκβαση των γεγονότων δεν αποδίδεται στον ηρωισμό των αγωνιστών, αλλά στη δια μέσου των αγγέ-

142. Πρβλ. *Α' Μακ.13,12-24*.

143. Πρβλ. *Α' Μακ.16,11-24*.

144. Βλ. Σ. Ε. ΚΑΛΑΝΤΖΑΚΗ, *Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη*, 532.

145. Έγινε εξαγνισμός ολόκληρου του Ναού και των λατρευτικών αντικειμένων του. Κατεδαφίστηκε το θυσιαστήριο και ξανακτίστηκε σε μία μέρα. Την ίδια μέρα εγκαινιάστηκε και άναψε η 8φωτη λυχνία Χανουκά. Βλ. Η. Β. Οικονόμου, *Παραδόσεις Αρχαιολογίας της Παλαιστίνης και Βιβλικής Θεσμολογίας*, (Αθήνα, 1989), 404.

146. Πρβλ. *Α' Μακ.4,56-59*, επίσης, Ίωσηπου, *Ιουδαϊκή αρχαιολογία*, 12.7.316-326.

147. Αναφέρεται, το θαύμα της Menorah, της 7φωτης λυχνίας. Σύμφωνα με τη ραβινική παράδοση και το Ταλμούδ, κατά τη διαδικασία της κάθαρσης του ναού, βρέθηκε μόνο μια μικρή λυχνία λαδιού που είχε παραμείνει αμόλυντη. Παρόλο που το έλαιο που περιείχε επαρκούσε για μία ημέρα, αυτή διήρκεσε θαυματουργικά για οκτώ ημέρες, χρόνος αρκετός ώστε να μπορέσει να παραχθεί το απαραίτητο καθαρό έλαιο.

λων επέμβαση του Θεού.

Όταν ο Ηλιόδωρος προσπάθησε να οικειοποιηθεί το θησαυροφυλάκιο του Ναού, εμφανίστηκε ένας φοβερός στην εμφάνιση ιππέας, με χρυσή πανοπλία και άλλοι δύο νέοι με απαστράπτουσα μορφή, που τον απώθησαν και τον τιμώρησαν (B' Μακ.3,25-26).¹⁴⁸

Στη μάχη με τον Τιμόθεο, μετά την αποκατάσταση του Ναού, πέντε αστραφτεροί άνδρες κάνουν την εμφάνισή τους από τον ουρανό, προστατεύουν με τις πανοπλίες τους τον Ιούδα και ταυτόχρονα εκτοξεύουν βέλη και κεραυνούς, με αποτέλεσμα τις φοβερές απώλειες των δυνάμεων του Τιμόθεου (B' Μακ.10,30).¹⁴⁹

Κατά την προσπάθεια του Λυσία να ανακτήσει τα χαμένα εδάφη, οι Ιουδαίοι αμύνθηκαν και έφτασαν σε άλλη μία νίκη με προπορευόμενο έναν ιππέα, που έφερε χρυσό οπλισμό (B' Μακ.11,8).¹⁵⁰

Οι Μακκαβαίοι αγωνίσθηκαν να αποτρέψουν την παραβίαση του νόμου και τη βεβήλωση του Ναού. Δύο συμβόλων δηλωτικών της ενεργούς και διαρκούς παρουσίας του Γιαχβέ στο λαό Του. Η Ιστορία τους, έρχεται να προστεθεί σε όλες εκείνες τις ιστορίες της Π.Δ., κατά τις οποίες οι ευσεβείς αναγκάζονται εκ των πραγμάτων να γίνουν ζηλωτές της πίστης των Πατέρων και των εντολών του Θεού. Η τήρηση των εντολών οδηγεί στη σωτηριώδη αδιάσπαστη ενότητα λαού και Θεού προς χάριν του πρώτου. Η διασφάλισή της απαιτεί την αντίσταση στην ασέβεια και στην «ακαθαρσία», ακόμα και με τη θυσία της ζωής τους. Ο Γιαχβέ βοηθά· οι άγγελοι πολεμούν. Ως παραδείγματα θυσίας για την πίστη, προβάλλονται οι επτά Μακκαβαίοι παίδες και η μητέρα τους¹⁵¹ (B' Μακ.7), τους οποίους η Εκκλησία τιμά την 1η Αυγούστου.

148. ὄφθη γάρ τις ἵππος αὐτοῖς φοβερόν ἔχων τὸν ἐπιβάτην καὶ καλλίστη σαγῆ διακεκοσμημένος, φερόμενος δὲ ῥύδην ἐνέσεισε τῷ Ἡλιοδώρῳ τὰς ἐμπροσθίους ὀπλάς· ὁ δὲ ἐπικαθήμενος ἐφαίνετο χρυσοῦν πανοπλίαν ἔχων. ἕτεροι δὲ δύο προεφάνησαν αὐτῷ νεανία τῆ ῥώμῃ μὲν ἐκπρεπεῖς, κάλλιστοι δὲ τῆ δόξῃ, διαπρεπεῖς δὲ τὴν περιβολήν, οἳ καὶ παραστάντες ἐξ ἑκατέρου μέρους ἐμασίγουν αὐτὸν ἀδιαλείπτως, πολλὰς ἐπὶ ῥίπτουσαν αὐτῷ πληγὰς.

149. οἳ καὶ τὸν Μακκαβαῖον μέσον λαβόντες καὶ σκελάζοντες ταῖς ἑαυτῶν πανοπλίαις ἄτρωτον διεφύλαττον, εἰς δὲ τοὺς ὑπεναντίους τοξεύματα καὶ κεραυνοὺς ἐξεῤῥίπτουν· διὸ συγχυθέντες ἄορασία κατεκόπτοντο ταραχῆς πεπληρωμένοι.

150. αὐτόθι δὲ καὶ πρὸς τοῖς Ἱεροσολύμοις ὄντων, ἐφάνη προηγούμενος αὐτῶν ἕφιππος ἐν λευκῇ ἐσθῆτι, πανοπλίαν χρυσοῦν κραδαίνων.

151. Αβιών, Αντώνιος, Γκουρίας, Ελεάζαρ, Ευσεβονάς, Αλίμ, Μάρκελλος και η μητέρα τους Σολομωνίς. Βλ. Σ. Ε. ΚΑΛΑΝΤΖΑΚΗ, *Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη*, 547.

1.5. Κουμράν (ο πόλεμος του φωτός εναντίον του σκότους).

Πιο κοντά στον απ. Παύλο βρίσκεται το εδάφιο 1QM, 5, της βιβλιοθήκης του Κουμράν. Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι η συντομογραφία 1QM, αφορά σε ένα χειρόγραφο γνωστό ως το «εγχειρίδιο του πολέμου» ή ο «πόλεμος»¹⁵², στο οποίο περιγράφεται η εσχολογική μάχη μίας κοινότητας-ομάδας καθαρών. Είναι ένα κοινόβιο, όπως φαίνεται αποκομμένο και εγκατεστημένο δυτικά της Ν. Θάλασσας, δώδεκα χιλιόμετρα νότια από την Ιεριχώ, στην περιοχή του Khirbet Qumran. Οι κάτοικοι του κοινοβίου αυτού, είναι γνωστοί από την έρευνα με την ονομασία Εσσαίοι. Αυτοαποκαλούνται «υιοί του φωτός» και έχουν ως κύρια αποστολή τους την αντίσταση εναντίον των λεγομένων «υιών του σκότους», του στρατού του Βελιάλ. (1QM I,1).

1.5.1 Ιστορικά στοιχεία

Το 1947, αυτό το χειρόγραφο, μαζί με δεκάδες άλλα, ανακαλύφθηκε τυχαία από κάποιους βεδουίνους σε σπηλιές της ευρύτερης περιοχής του Κουμράν. Βρίσκονταν διατηρημένα μέσα σε διάσπαρτα πιθάρια, ανακατεμένα με άλλα πήλινα αντικείμενα. Όλα τα χειρόγραφα ανάγονται στην εποχή της Καινής Διαθήκης¹⁵³, χρονολογούνται από το 250 π.Χ έως το 68 μ.Χ. Οι Harding και Roland De Vaux, οι πρώτοι επιστήμονες που τα ερεύνησαν, τα συνέδεσαν με τα ευρήματα του οικισμού που προαναφέραμε στην κοιλάδα των Κέδρων, στον οποίο κατοικούσαν οι Εσσαίοι¹⁵⁴.

Από τις ανασκαφές των κτισμάτων στην τοποθεσία αυτή, προκύπτει ότι η συγκεκριμένη περίοδος υπήρξε ταραχώδης. Διάφορα ευρήματα υποδηλώνουν βία και καταστροφές. Τέτοιες ήταν ο σεισμός του 31 π.Χ., η επέλαση της 10ης λεγεώνας του Βεσπασιανού το 68 μ.Χ., η χρήση του χώ-

152. Την ονομασία έδωσε ο αρχαιολόγος του Εβραϊκού Πανεπιστημίου Eliezer Lipa Sukenik.

153. Η ανακάλυψη των χειρογράφων χαρακτηρίστηκε ως η μεγαλύτερη του 20^{ου} αιώνα, αφού ουσιαστικά πρόκειται για την ανακάλυψη μιας πανάρχαιας βιβλιοθήκης που αριθμεί πάνω από οκτώ χιλιάδες κείμενα. Σημαντικές ανακαλύψεις έγιναν στις περιοχές Nahal Se'elim (Wadi Seiyal) και Nahal Hever, με κάποιες επιστολές να συνδέονται με τον Bar Kochba και την επανάστασή του. Στην περιοχή Wadi Daliyeh, σε μια απόσταση μικρότερη των 10 χιλιομέτρων από την Ιεριχώ, βρέθηκαν το 1962 πάπυροι από τη Σαμάρια, που χρονολογούνται από την εποχή του Μ. Αλεξάνδρου. Πρβλ. J. J. COLLINS, *Lives of Great Religious Books, The Dead Sea Scrolls - a biography*, (New Jersey: Princeton University Press, 2013), 12-20.

154. Για την ιστορία της ανακάλυψης του συνόλου των χειρογράφων, αλλά και για την ανασκαφή του οικισμού, πρβλ. Γ. ΓΡΑΤΣΕΑΣ, Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα χειρόγραφα της Νεκρής Θάλασσας, Τα εσσαϊκά κείμενα του Κουμράν σε νεοελληνική απόδοση*, Εκδ. 3η, (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2003), 15-43.

ρου από Ιουδαίους επαναστάτες¹⁵⁵, που οδήγησε τελικώς στην εγκατάλειψή του. Η κοινότητα φαίνεται να είχε εμπορικούς δεσμούς με κοντινούς οικισμούς όπως της Masada και του el-Bahr.

Οι Εσσαίοι ποτέ δεν αναφέρονται ρητά στις εβραϊκές ή αραμαϊκές πηγές και απουσιάζουν εντελώς από την Καινή Διαθήκη, αν και υπάρχουν ορισμένα κοινά στοιχεία με τα κείμενα και τα πρόσωπα του Χριστιανισμού, όπως και διαφορές¹⁵⁶. Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τους Εσσαίους προέρχονται από τους Φίλωνα Αλεξανδρέα, Φλάβιο Ιώσηπο, Πλίνιο τον Πρεσβύτερο και τον Έλληνα φιλόσοφο Δίωνα.

Οι Εσσαίοι ή Εσσηνοί, (από το όρο χασιδίμ που σημαίνει ευσεβής), αποτελούν όπως προαναφέρθηκε, μία αποκομμένη κοινότητα, ένα κοινόβιο καθαρών, στο οποίο επικρατούσε η ολιγάρκεια, η ταπεινότητα και κυρίως η απάρνηση κάθε ηδονής.¹⁵⁷ Εξυπακούεται ότι δεν υπήρχαν γυναίκες¹⁵⁸. Τα μέλη της κοινότητας ήταν μόνο άνδρες, αυτοαποκαλούνταν «Υιοί του Φωτός» και στην κορυφή της ιεραρχίας βρισκόταν μία φι-

155. Ήταν οι τελευταίοι Ιουδαίοι επαναστάτες υπό την αρχηγεία του Simeon ben Kosibah, γνωστού ως Bar Kochba, που πολέμησαν εναντίον των Ρωμαίων το 132 μ.Χ. Βλ. J. J. COLLINS, *Lives of Great Religious Books, The Dead Sea Scrolls*, 22.

156. Ο Ιωάννης ο Βαπτιστής, δρούσε κοντά στην κοινότητα και βάπτιζε «έν Αινών έγγυς του Σαλείμ» (Ιω.3,22), σημείο του Ιορδάνη ποταμού που δεν ξεπερνούσε τα 15 χιλιόμετρα. Οι επιρροές και οι σχέσεις μεταξύ Ιεροσολύμων και Κουμράν, αλλά και των ομάδων που δρούσαν περιφερειακά πρέπει να ήταν αμφίδρομες. Ο Λάζαρος και οι αδελφές του Μαρία και Μάρθα που διέμεναν άγαμοι στη Βηθανία, επίσης έχουν θεωρηθεί Εσσαίοι (Ιω.11,1 : 12,1), όπως και ο Σίμων ο λεπρός (Μκ.14,3 : Μτ.26,6 : Λκ.7,30). Κοινά στοιχεία βρίσκονται και στον έτερο Ιωάννη της Καινής Διαθήκης, τον αγαπημένο μαθητή του Ιησού. Στην Ιωάννεια γραμματεία, συναντούμε εκφράσεις και σχήματα λόγου, όπως την αντίθεση μεταξύ φωτός και σκότους, τις αναφορές στο πνεύμα της αληθείας και στο πνεύμα της πλάνης, που επίσης συναντούμε στα χειρόγραφα (εγχειρίδιο της Πειθαρχίας). Επίσης κοινές εκφράσεις υπάρχουν στις επιστολές του απ. Παύλου, όπως η λέξη Βελιαλ (Β'Κορ.6,15), οι εκφράσεις τέκνα φωτός (Εφ.5,8) και υιοί φωτός (Α'Θεσ.5,5) Αυτές οι εκφράσεις όμως, ενδέχεται να αποτελούν σχήματα του τρέχοντος λεξιλογίου της εποχής. Πρβλ. σχετικά με τις προσωπικότητες της Κ.Δ. υπό το φως των χειρογράφων, Γ. ΓΡΑΤΣΕΑΣ, Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα χειρόγραφα της Νεκρής Θάλασσας*, 60-67.

157. Από τις διατάξεις του Δευτερονομίου γίνεται σαφές ότι οι Εσσαίοι ζουν με βάση τον Νόμο, την Τορά. Αν δούμε στο στ. 23,10-15 όπου βρίσκονται οι οδηγίες για την τελετουργική καθαρότητα του στρατοπέδου αλλά και του πολεμιστή που είναι έτοιμος για τη μάχη, πρέπει να αποφεύγεται κάθε είδους μολυσμός, ακόμα και οι νυκτερινές ρύσεις. Η μόλυνση αποτελεί κατάσταση που οδηγεί στην αποπομπή από το στρατόπεδο, αφού σε αυτό περιφέρεται ο Κύριος.

158. Από τον Ιώσηπο αναφέρεται ότι υπήρχαν και άλλοι Εσσαίοι διασκορπισμένοι σε όλη την Παλαιστίνη, οι οποίοι νυμφεύονταν και σαφώς τους διαχωρίζουμε από αυτούς του κοινοβίου του Khirbet Qumran (Ιουδ. Πόλεμος 2,160-161).

γούρα, που γύρω της υπάρχει ένα πέπλο μυστηρίου και ανωνυμίας, ο Διδάσκαλος της Δικαιοσύνης, (Μωρέ Χασέδεκ)¹⁵⁹.

Οι συγκυρίες οι οποίες οδήγησαν στη δημιουργία αυτής της ομάδας, υπήρξε η αντίσταση στο ελληνικό πνεύμα που είχαν υιοθετήσει οι αρχιερατικές οικογένειες και οι ανώτερες τάξεις της Ιερουσαλήμ. Η κατάλυση του Ναού, η μακκαβαϊκή εξέγερση που ακολούθησε με τη δημιουργία του κράτους των Ασμοναίων, οι οποίοι τελικά απομακρύνθηκαν από τη τήρηση του Νόμου και η τελική κατάλυση της ιουδαϊκής αυτονομίας από τον Πομπηϊό, οδήγησε ομάδες ανθρώπων πιστές στην παράδοση να έρθουν σε ρήξη και να αποκηρύξουν το ιερατείο της Ιερουσαλήμ. Κατέληξαν στην έρημο του Κουμράν και συγκέντρωσαν όλες τις ελπίδες τους στο μέλλον¹⁶⁰, στην «ημέρα του Κυρίου» και την ένταξή τους μετά την εσχατολογική μάχη στην ουράνια σύναξη των αγίων¹⁶¹.

1.5.2. Το χειρόγραφο 1QM.

Η κωδική ονομασία 1QM, ορίζει την ακριβή τοποθεσία όπου ανακαλύφθηκε, (1ο σπήλαιο, περιοχή του Qumran) και το περιεχόμενό του, με τη λέξη (milkhama, Εβρ. מִלְחָמָה) = Πόλεμος¹⁶². Έχει μήκος σχεδόν 3m και είναι γραμμένο στην εβραϊκή γλώσσα. Ο άγνωστος συγγραφέας ήταν μέλος της κοινότητας και γνώστης των κειμένων της Π.Δ. Έχει επηρεαστεί βαθύτατα από τα βιβλία της και ιδιαίτερα τον Δανιήλ¹⁶³. Πιθανώς πρόκειται για ιερέα ή λευίτη, λόγω των Βιβλικών αναφορών και τον προεξάρχοντα ρόλο του ιερέα σε όλο το χειρόγραφο¹⁶⁴.

159. Ονομάζεται και Μασκάλ (= Διδάσκαλος της Σοφίας). Οι συχνότερες αναφορές στον Διδάσκαλο της Δικαιοσύνης βρίσκονται στο Υπόμνημα του Αββακούμ (1QpH). Έχουν γίνει προσπάθειες στο παρελθόν να ταυτιστεί με τον Ιησού Χριστό, όμως η σύγχρονη έρευνα το θεωρεί απίθανο. Πρβλ. Γ. ΓΡΑΤΣΕΑΣ, Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα χειρόγραφα της Νεκρής Θάλασσας*, 45-56.

160. Σχετικά με τη δημιουργία της κοινότητας, πρβλ. Δ. ΚΑΪΜΑΚΗ, *Τα χειρόγραφα του Κουμράν και η Θεολογία τους*, (Θεσσαλονίκη: Βανιάς, 2004), 21-28.

161. Βλ. Δ. ΚΑΪΜΑΚΗ, *Τα χειρόγραφα του Κουμράν και η Θεολογία τους*, 286.

162. Βλ. Γ. ΓΡΑΤΣΕΑΣ, Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα χειρόγραφα της Νεκρής Θάλασσας*, 106.

163. Πρβλ. Η. ESHEL, «The Kittim in the War Scroll and in the Pesharim, *Studies on the texts of the desert of Judah*, vol. 37, *Historical Perspectives: from the Hasmoneans to Bar Kokhba in Light of the Dead Sea Scrolls*», στο *Proceedings of the Fourth International Symposium of the Orion Center for the Study of the Dead Sea Scrolls and Associated Literature*. 27-31 January, 1999, edit. by D. Goodblatt, A. Pinnick & D. R. Schwartz, (Brill: Boston, 2001), 33-35.

164. Πρβλ. J. DUHAIME, «The “war Scroll” from Qumran and the Greco-Roman Tactical Treatises», *Revue de Qumrân*, 13, (Peeters Publishers: 1988), 133-151. Επίσης Βλ. Η. Shanks, *The Dead Sea Scrolls, Discovery and Meaning*, an Illustrated Lecture, rev. edition (BAS, 2007), 25.

Ο Αντικειμενικός σκοπός συγγραφής του χειρογράφου, είναι η εμφύχωση και ενθάρρυνση των μελών της κοινότητας, μέσα από την καταγραφή κανονισμών και σχεδίων. Ως δευτερεύων σκοπός, προκύπτει η διευκόλυνση εφαρμογής αυτών των σχεδίων, από όσους τίθενται επικεφαλής. Η βεβαιότητα ότι η ημέρα της λύτρωσης πλησιάζει, καθώς τα χρόνια της θλίψης έχουν παρέλθει, είναι έντονη. Η λύτρωση όμως προϋποθέτει αγώνες και θυσίες, προϋποθέτει πόλεμο για τον οποίο ο συγγραφέας τους προετοιμάζει. Αρωγοί στον αγώνα τους είναι οι άγγελοι. Ο αγγελικός κόσμος παρεμβαίνει στην ανθρώπινη ιστορία.

Εντούτοις, οι πηγές των Φίλων, Ιωσήπου και Πλίνιου, μας παρουσιάζουν τους Εσσαίους ως ανθρώπους αφιερωμένους στην προσευχή, την εργασία και τους καθαρμούς, χωρίς να προκύπτει καμία σχέση με όπλα και βία¹⁶⁵. Παραδόξως όμως, το έργο αυτό ασχολείται αποκλειστικά με τον πόλεμο. Τα μέλη της κοινότητας είναι **πολεμιστές**, χειρίζονται όπλα, εκπαιδεύονται σε διατάξεις μάχης, διενεργούν επιδρομές, **διεξάγουν πολέμους**. Δίδεται η εικόνα ενός στρατοπέδου ετοιμοπόλεμων πολεμιστών.

Μέσα στο στρατόπεδο-κοινότητα, περιφέρεται ο ίδιος ο Κύριος, *ὅτι Κύριος ὁ Θεός σου ἐμπεριπατεῖ ἐν τῇ παρεμβολῇ σου (Δευτ.23,15)*. Με το «ἐμπεριπατεῖ» που εμφανώς δεν σημαίνει ότι κατοικεί, ίσως δηλώνεται ότι ο Γιαχβέ διοικεί το στρατό, ή ακόμα ότι συμμετέχει ο ίδιος στη μάχη¹⁶⁶. Το στρατόπεδο κατά μία έννοια έχει πάρει τη θέση της σκηνής του μαρτυρίου. Δεν είναι ο τόπος κατοικίας του Γιαχβέ, αλλά ο τόπος συνάντησης με τον

165. Ο Φίλων, τους παρουσιάζει ως εξαιρετικά ενάρετους ανθρώπους, που ζούσαν σε χωριά, αποφεύγοντας τις πόλεις. Δεν θυσίαζαν ζώα, δεν διέθεταν αγαθά και προσωπική περιουσία και όλα τα είχαν κοινά. Δεν διέθεταν όπλα και απέρριπταν τη δουλεία. Δεν είχαν χρόνο για φιλοσοφία, αφού αυτή δεν οδήγησε στην απόκτηση αρετής, αλλά αφιέρωναν το χρόνο τους στη μελέτη των προγονικών νόμων, ειδικά την έβδομη ημέρα. (*Quod omnis probus liber sit*, 75-91). Ο Ιωσήπος περιγράφει την κοινή ζωή της σέκτας με περισσότερες λεπτομέρειες από ό, τι ο Φίλων. Υπογραμμίζει ότι οι Εσσαίοι δεν περιορίζονται σε μια πόλη, αλλά σε κάθε πόλη. Ζουν μια ειρηνική, απλή ζωή και έχουν τα υπάρχοντά τους κοινά. (Βλ. *Ιουδαϊκή Αρχαιολογία*, 18.1.18). Αναφέρει ότι διαθέτουν το χάρισμα της προφητείας και σπάνια κάνουν λάθος στις προαγορεύσεις τους., [*Ιουδαϊκός Πόλεμος*, 2.8.12 (159)]. Πίστευαν στην αθανασία της ψυχής και στην μετά θάνατον ανταμοιβή ή τιμωρία. Από τον Πλίνιο τον Πρεσβύτερο, στην Φυσική Ιστορία του 5,17 (*Lacus Curtius*, V,73), διαβάζουμε ότι οι Εσσαίοι είναι μοναδικοί στο είδος τους, θαυμαστοί σε όλο τον κόσμο, χωρίς γυναίκες, χωρίς σεξουαλική επιθυμία, χωρίς χρήματα και έχοντας για συντροφιά τους μόνο τους φοίνικες. Ο ίδιος, θαυμάζει την ικανότητά τους να ανανεώνονται ως κοινότητα για χιλιάδες αιώνες «aeterna est» χωρίς να υπάρχει στους κόλπους της, καμία γέννηση.

166. Βλ. J. WHITTON, *The Hebrew Tradition of "Holy War"*, 41.

εκλεκτό λαό του¹⁶⁷. Για το λόγο αυτό το στρατόπεδο είναι ένας άγιος τόπος, ο οποίος πρέπει να παραμένει σχολαστικά «καθαρός».

Όπως ήδη αναφέρθηκε, το κείμενο περιγράφει την αποστολή των μελών της κοινότητας, των Υιών του Φωτός, ή των Υιών της Δικαιοσύνης, εναντίον των εχθρών, που ονομάζονται Υιοί του Σκότους, ή στρατός του Βελιάλ¹⁶⁸. Ο τελευταίος, είναι ένας ατελείωτος κατάλογος λαών και εθνών. Σε όλους τους τόπους κατοικίας των εχθρών, προβλέπονται και διεξάγονται εκστρατείες.

Ο πόλεμος, που λαμβάνει χώρα μεταξύ των δύο στρατοπέδων διαρκεί σαράντα χρόνια. Όμως στην τελευταία μάχη, επεμβαίνει το μεγάλο χέρι του Θεού και καταστρέφει τους υιούς του σκότους, αναδεικνύοντας τελικούς νικητές τους υιούς του φωτός.

Στα κεφάλαια στα οποία είναι χωρισμένο το κείμενο¹⁶⁹, δίδονται λεπτομερείς πληροφορίες για πολεμικά λάβαρα, πολεμικές σημαίες που προπορεύονται της παρατάξεως, σάλπιγγες που φέρουν επιγραφές, (π.χ. οι ηγεμόνες του Θεού, Βουλή Αγία, Εκδίκηση Θεού κ.α.), τις οποίες χειρίζονται Ιερείς και Λευίτες, οι οποίοι συμμετέχουν εξίσου στη μάχη. Όλοι οι στρατιώτες είναι από 40 έως 50 ετών, καθαροί από οποιοδήποτε μiasma, αφού ανάμεσά τους πολεμούν οι άγγελοι. Κανένας νέος, γυναίκα, ή ανάπηρος στο σώμα και στο πνεύμα δεν λαμβάνει μέρος στη μάχη¹⁷⁰. Ο αρχηγός της κοινότητας φέρει σκήπτρο με τα ονόματα των 12 φυλών του Ισραήλ. Οι ασπίδες των πολεμιστών, λάμπουν από το χρυσό και τους πολύτιμους λίθους. Κάθε ασπίδα φέρει στην επιφάνειά της ονόματα αγγέλων. Κομψοτεχνήματα αποτελούν τα ξίφη και οι λόγχες.

Πληροφορίες δίδονται επίσης για τον τρόπο παρατάξεως στη μάχη, των θέσεων που λαμβάνει ο κάθε πολεμιστής και του τρόπου εκτέλε-

167. Πρβλ. G. VON RAD, *The Theology of Israel's Historical Traditions, Old Testament Theology*, eng. trans. D. M. G. Stalker, vol 1, (Edinburgh: Oliver and Boyd, 1973), 235-236. Πρβλ. επίσης, W. EICHRDIT, *Theology of the Old Testament*, 109-110. «Η κιβωτός χρησιμεύει ως τόπος όπου ο Γιαχβέ μπορεί να συναντηθεί με τον Μωυσή. Η θεότητα δεν είναι πανταχού παρούσα, αλλά εμφανίζεται σε ένα σύννεφο στην είσοδο της σκηνής, είτε με σκοπό να παραχωρήσει στον άνθρωπο που τον καλεί την απάντηση στην προσευχή του, ή, σε περίπτωση διαμάχης, να στήσει το δικαστήριό του και να κρίνει».

168. Βλ. Γ. ΓΡΑΤΣΕΑΣ, Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα χειρόγραφα της Νεκρής Θάλασσας*, 106.

169. Για το κείμενο του χειρογράφου 1QM, σε απόδοση, πρβλ. οπ. π., 110-134.

170. Στο σημείο αυτό μπορούμε να αντιπαραβάλουμε και τις διατάξεις του Λευιτικού για τα κωλύματα των ιερέων του Γιαχβέ. Πρβλ. 21,16-24.

σης των διαφόρων ελιγμών. Περιγράφεται το ιππικό και οι πάνοπλοι αναβάτες, που χύνουν το αίμα των ενόχων.

Το τέλος του έργου, έλειπε από το αρχικό χειρόγραφο που βρέθηκε στο 1^ο σπήλαιο. Εντούτοις ανακαλύφθηκε στο τέταρτο σπήλαιο της τοποθεσίας χειρόγραφο με τον τίτλο «ο Πόλεμος του Μεσσία» στο οποίο περιγράφεται το τέλος του πολέμου¹⁷¹. Σε αυτό, καταγράφονται λόγοι ενθαρρυντικοί, ύμνοι δοξολογίας της μεγαλοσύνης του Θεού. Αυτάρεσκα προβάλλεται η επιλογή του λαού του Ισραήλ (της κοινότητας), από το Θεό και ο χαρακτηρισμός του ως λαού αγίων. Ο Θεός προορίζει τον Ισραήλ να βασιλεύσει αιώνια. Τα έθνη και οι βασιλιάδες τους θα είναι υπηρέτες της Σιών, θα την προσκυνούν και θα γλείφουν το χόμα των ποδιών της. Η δόξα του Θεού των Αγίων θα λάμψει για να καταστρέψει μέσα σε οχλαγωγίες και αλαλαγμούς αγγέλων, τους υιούς του σκότους.

Ψαλμοί θριάμβου και ύμνοι προς τον νικηφόρο Θεό, επιλογίζουν το έργο.

Αν και δεν πρόκειται για αποκαλυπτικό λογοτεχνικό είδος, εντούτοις το κείμενο αυτό, δίνει έμφαση στην εσχατολογική-τελική εγκαθίδρυση του αιώνιου κράτους του Θεού επί της γης μέσω ενός πολέμου, που αποτελεί και τον έσχατο πόλεμο της ανθρωπότητας. Οι υιοί του φωτός, έχουν επιλεγεί από το Θεό ώστε να πραγματοποιήσουν το σχέδιό Του. Ο όρος άγιοι = ξεχωριστοί, που απέδιδαν στον εαυτό τους οι Εσσαίοι, δηλώνει αυτή την πίστη. Όποιος δεν ανήκει στην κοινότητα, είναι εχθρός και πρέπει να εξολοθρευτεί ακόμα και αν ανήκει στον Ισραήλ. Η αυτοδικαίωση έχει τη θεϊκή σφραγίδα και η μανιώδης οργή προέρχεται από τον ίδιο το Θεό. Ο αναμενόμενος Ιερός Πόλεμος, δικαιολογείται απόλυτα, αφού έτσι τηρείται το θέλημα του Θεού. Η κοινότητα όλη ζει σε αρμονία και ομόνοια μακριά από οτιδήποτε βέβηλο, σε μία κοινωνία αγγέλων, αναμένοντας την τελική κλίση τους, ώστε να φέρουν τη «μάχαιρα του Θεού» στον κόσμο.

1.5.3. Το Εδάφιο 1QM5

Ένα απόσπασμα του χειρογράφου του πολέμου, παρουσιάζει κάποιες ομοιότητες με το χωρίο του απ. Παύλου. Βρίσκεται στο κεφάλαιο 5, (V) και έχει το τίτλο «οπλισμός». Προφανώς έχει σχέση, με τα χαρακτηριστικά του οπλισμού-πανοπλίας, ανάλογης ενός «πολεμιστή του Θεού», που

171. Βλ. Δ. ΚΑΪΜΑΚΗ, *Τα χειρόγραφα του Κοιμράν και η Θεολογία τους*, 65-66.

πολεμά δίπλα-δίπλα με τους αγγέλους. Η περιγραφή στο κείμενο θυμίζει περισσότερο τις αντίστοιχες Ομηρικές περιγραφές οπλισμού των επικών ηρώων. Τα βασικά μέρη του, είναι η ασπίδα με τη λόγχη και το ξίφος. Προβάλλονται ως πραγματικά κομψοτεχνήματα και με πραγματικά μεγάλη λεπτομέρεια. Απουσιάζουν όμως η περικεφαλαία, τα υποδήματα και ο θώρακας, που αντίστοιχα στο κείμενο του αποστόλου έχουν εξέχουσα θέση και σπουδαιότητα.

(4) ... Όλοι τους θα φέρουν ασπίδες από χαλκό γυαλιστερό, σαν (5) τον καθρέπτη του προσώπου ... επεξεργασμένη από χρυσό, άργυρο και χαλκό (6) και στολισμένη από πολύτιμους λίθους ... έργο επιδέξιου χαρακτήρα ... Και στα χέρια τους (θα κρατούν) λόγχη (7) και ξίφος ... και πάνω στη λεπίδα (της λόγχης) θα είναι τρία δαχτυλίδια ... (8) ... από χρυσό άργυρο και χαλκό, έργο επιδέξιου τεχνίτη ... (9) ... (10) ... και η αιχμή από σίδηρο λευκό γυαλιστερό, έργο επιδέξιου μεταλλουργού (11) ... Και τα ξίφη θα είναι από εκλεκτό σίδηρο και γυαλιστερά ... Και παραστάσεις σταχυού (θα έχει) (12) από καθαρό χρυσό ... Η λαβή του ξίφους πρέπει να είναι από εκλεκτό κέρατο διακοσμημένη με πολύτιμους λίθους και χρυσό και άργυρο. Θα κρέμεται από θήκη που θα πιάνει από τα δύο μέρη, πέντε παλάμες.¹⁷²

Το ως άνω εδάφιο, δεν στέκεται από μόνο του, αλλά εντάσσεται στο σύνολο του κειμένου ως ένα κομμάτι ενός αυθεντικού στρατιωτικού εγχειριδίου. Σύμφωνα με τον αρχαιολόγο Yigael Yadin¹⁷³, ο πόλεμος γίνεται μόνο με συγκεκριμένους κανόνες μάχης οι οποίοι ορίζονται μέσα από τις Μωσαϊκές επιταγές και οδηγίες. Δεν υπάρχει αντίστοιχο του στην ιουδαϊκή γραμματεία και παράδοση, όμως προσομοιάζει στις λεγόμενες ελληνορρωμαϊκές τακτικές πραγματείες. Αυτές αφορούν στις λεπτομέρειες οργάνωσης και εκπαίδευσης ενός στρατού της εποχής ¹⁷⁴. Στο εδάφιο περι-

172. Πρβλ. Γ. ΓΡΑΤΣΕΑΣ, Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ, *Τα χειρόγραφα της Νεκρής Θάλασσας*, 116-117, σε ελεύθερη απόδοση.

173. Πρβλ. J. DUHAIME, *The "war Scroll" from Qumran and the Greco-Roman Tactical Treatises*, § The war scroll and its literary genre according to Yadin, 134 εξ.

174. Ως τέτοιες πραγματείες καταγράφονται: α. *Τέχναι τακτικάί* του Ασκληπιόδοτου, (135-49 π.Χ.) μαθητή του Στωϊκού Ποσειδώνιου. Ο συγγραφέας παρουσιάζει όλες οι βασικές αρχές της τακτικής του πολέμου, β. *Τακτική Θεωρία* του Αιλιανού του Τακτικού, στρατιωτικού συγγραφέα του 2ου αι. μ.Χ., που χρησιμοποιεί τεχνικές ορολογίες με επεξηγήσεις προς τους αναγνώστες, γ. *Τέχνη Τακτική* του Φλάβιου Αρριανού της Νικομήδειας, Κυβερνήτης της Καππαδοκίας και διοικητής Ρωμαϊκών λεγεώνων της περιοχής των αρχών του 2ου αι. μ.Χ. Μας εισάγει στην πρακτική του πολέμου, αλλά και στη θεωρία του. Πρβλ. οπ. π., 133-151.

γράφεται ίδια διάταξη με τις πραγματείες. Πρώτα περιγράφονται οι τακτικές οι οποίες ακολουθούνται (κανονισμοί, οπλισμός, διάταξη μάχης), έπειτα διάφορα ειδικά θέματα (καθαρότητα, τελετουργικό) και τέλος η συνολική ακολουθία ενός αναμενόμενου πολέμου (πεδίο της μάχης).

1.5.4. Άλλες αντιστασιακές ομάδες.

Είναι γεγονός ότι στην Ιστορία των Ιουδαίων, υπήρξαν πολλοί μιμητές του Φινεές, που με το ζηλωτικό τους σθένος, θέλησαν να προστατέψουν την πατρώα πίστη στον Γιαχβέ. Κατά καιρούς δημιουργούσαν οργανωμένες ομάδες/σέκτες, έτοιμες να πολεμήσουν εναντίον κάθε εξωτερικής παρεμβολής στον τρόπο ζωής τους και κάθε εμποδίου στη σχέση τους με τον ένα και μοναδικό Θεό. Ως τέτοιοι, αναφέρονται από τον Ιώσηπο οι Σικάριοι, (*Ιουδ. Πόλεμος* 2,254¹⁷⁵), μια βίαιη σέκτα που δολοφονούσε τους πολιτικούς εχθρούς της, με σκοπό την εκπλήρωση των Μεσσιανικών προσδοκιών ενός ολόκληρου λαού. Ενδέχεται μέλη της να υπήρξαν και μαθητές του Ιησού. Ο Σίμων ο Ζηλωτής και ίσως ο Ιούδας ο Ισκαριώτης. Αρχηγός τους ο Ιούδας ο Γαλιλαίος. Η επανάστασή του, καταπνίγηκε στο αίμα από τους Ρωμαίους. *Το Βασίλειο του Δαβίδ έχει καταρρακωθεί, η σκηνή του έχει διαλυθεί.*¹⁷⁶

Τελευταία τους αντίσταση η Masada, ένα ορεινό φρούριο το οποίο έχτισε ο Ηρώδης ο Μέγας το 37 π.Χ¹⁷⁷, αντιπροσωπεύει την τελική πράξη της πρώτης εβραϊκής εξέγερσης κατά της Ρώμης, στο τέλος του χειμώνα/άνοιξη του 72/73 ή 73/74 μ.Χ. Οι Ζηλωτές αντί να παραδοθούν και να ζήσουν υποδουλωμένοι, επέλεξαν ως έσχατη πράξη τη μαζική αυτοκτονία. Στο φρούριο αυτό, βρέθηκαν εβραϊκά και αραμαϊκά αποσπάσματα παπύρων, καθώς και βιβλικά κείμενα. Ένα αντίγραφο των ύμνων για τη θυσία του Σαββάτου και ένα χειρόγραφο της Σοφίας Σειράχ, συνδέουν τη Masada με τους χασιδίμ του Κουμράν. Το φρούριο αυτό, θεωρείτο προφανώς ασφαλές σημείο για τα διαφυλαχθούν πολύτιμα κείμενα¹⁷⁸.

175. *εἶδος ληστῶν ἐν Ἱεροσολόμοις ἐπεφύετο, οἱ καλούμενοι σικάριοι, μεθ' ἡμέραν καὶ ἐν μέσῃ τῇ πόλει φονεῦντες ἀνθρώπους, μάλιστα [δὲ] ἐν ταῖς ἑορταῖς μισγόμενοι τῷ πλήθει καὶ ταῖς ἐσθῆσιν ὑποκρόπτοντες μικρὰ ξιφίδια.*

176. Βλ. Γ. ΡΑΤΣΙΝΓΚΕΡ, Πάπας Βενέδικτος ΙΣΤ, *Ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ*, ελλ. μετ. Σ. Δεσπότης, (Αθήνα: Ψυχογιός, 2007), 34.

177. Πρβλ. J. MAGNESS, «Masada: Arms and the Man», *Masada The Dead Sea's Desert Fortress*, (Washington: BAS, 2014), 33-42.

178. Βλ. Δ. ΚΑΪΜΑΚΗ, *Τα χειρόγραφα του Κουμράν και η Θεολογία τους*, 15.

Η έοχατη όμως αντίσταση εναντίον της Ρώμης, έμελε να προέρχεται από τους τελευταίους κατοίκους του οικισμού του Khirbet Qumran. Είναι η εξέγερση του Bar Kokhba (ο υιός του Αστέρα), κατά τον τρίτο ιουδαϊκό πόλεμο (132-135 μ.Χ.). Ο ίδιος χάριν ενός χωρίου της Π.Δ. για τον αστέρα που θα ανατείλει από τη γενιά του Ιακώβ (Αρ. 24,17)¹⁷⁹, αναγνωρίζοταν ως Μεσσίας. Στη μάχη του οχυρού Μπεθάρ, θα σκοτωθεί και το κεφάλι του θα σταλεί στη Ρώμη. Οι εναπομείναντες επαναστάτες θα λιμοκτονήσουν στις σπηλιές του Qumran¹⁸⁰. Χειρόγραφα που βρέθηκαν στη σπηλιά του Τρόμου (Nahal Hever) το 1960, μας δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για αυτή την περίοδο της ιουδαϊκής επανάστασης, αφού συνδέονται άμεσα με τον Bar Kokhba και τον αγώνα του¹⁸¹.

1.6. Συμπεράσματα

Η Παλαιά Διαθήκη κατακλύζεται έντονα από εικόνες, οι οποίες παρουσιάζουν το Γιαχβέ ως πολεμιστή και ζηλωτή. Είναι αυτός που πρώτος επεμβαίνει και διασώζει τον περιούσιο λαό Του από όλους τους κινδύνους στους οποίους εκείνος εμπλέκεται εξαιτίας της απιστίας του. Η συμβολική αυτή απεικόνιση της σχέσης Θεού και λαού, προβάλλει επίσης ως οντολογία. Όσο δηλαδή απομακρύνεται ο λαός από τον ζώντα Θεό, τόσο βρίσκουν χώρο οι αντίθετες συμπαντικές δυνάμεις να προκαλέσουν τον αφανισμό. Την κρίσιμη εκείνη στιγμή όμως, εμφανίζεται ο πάνοπλος Γιαχβέ πάνω από βουνά και κοιλάδες αφανίζοντας τους εχθρούς με τη μάχαιρα στο χέρι.

Αναλαμβάνει ο ίδιος την πανοπλία της μάχης. Τα όπλα Του είναι η δικαιοσύνη, η σωτηρία, η κρίση, η οσιότητα. Αποτελούν την αιγίδα κάτω από την οποία βαδίζει συνεχώς ο περιούσιος λαός. Ως αντάλλαγμα της αγάπης και του ζήλου που επιδεικνύει ο Θεός, οφείλουν και εκείνοι να επιδείξουν αντίστοιχη συμπεριφορά και πιστότητα.

Έτσι πάντοτε στην ιστορία του Ισραήλ υπήρχαν και προβάλλονταν οι αφιερωμένοι πολεμιστές του Γιαχβέ. Πολεμούσαν και απέδιδαν δικαιοσύνη όταν κινδύνευε η πατροπαράδοτη πίστη. Τέτοια φωτεινά παραδείγματα

179. *ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ καὶ θραύσει τοὺς ἀρχηγούς Μωάβ.*

180. Βλ. Στο δικτυακό τόπο: BAR KOKBA AND BAR KOKBA WAR, <http://www.jewishencyclopedia.com>, (ημερομηνία ανάκτησης: 12-10-19).

181. Βλ. Δ. ΚΑΪΜΑΚΗ, *Τα χειρόγραφα του Κουμράν και η Θεολογία τους*, 16-18.

υπήρξαν ο Φινεές, ο πρ. Ηλίας κ.α. Συχνά ολόκληροι στρατοί ετοιμοπόλεμων αφοσιωμένων πολεμιστών αναλαμβάναν να ανταποκριθούν στη διαθήκη του Θεού μαζί τους, φορώντας την πανοπλία της μάχης. Ποτέ όμως δεν αγωνίζονταν μόνοι τους. Πολεμούσαν στο πλευρό τους οι αγγελικές δυνάμεις, οι οποίες εμφανίζονταν ενδεδυμένες τις δικές τους πανοπλίες και φέροντες τα δικά τους όπλα.

Οι Ναζιραίοι, οι Μακκαβαιοί, οι Εσσαίοι, αφανίζουν τους εχθρούς του Θεού και του λαού Του, αναμένοντας την τελική σωτηρία των έσχατων υπό τη διακυβέρνηση του επερχόμενου Μεσσία.

Εκ των ανωτέρω προκύπτει, ότι **η πανοπλία είναι χαρακτηριστικό του ίδιου του Γιαχβέ και δεν χαρίζεται στους ανθρώπους**. Οι άνθρωποι με τη δική τους πανοπλία πολεμούν και οι άγγελοι που τους συνδράμουν προσφέρουν επίσης τα δικά τους όπλα.

Η παρατήρηση αυτή είναι σημαντική. Δεν χαρίζεται σε κανέναν καμία πανοπλία. Δεν υπάρχει καμία τέτοιου είδους δωρεά. Η μόνη δωρεά είναι η σωτηρία στα έσχατα και η τωρινή συμπόρευση με όσους είναι πρόθυμοι να πολεμήσουν. Η ανάληψη των όπλων νοείται κυριολεκτικά και από τον Γιαχβέ και από τον πιστό Ισραήλ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ: Εφ. 6, 10-20

*Δεῦρο ψηλάφησον, πίστει ἐρεύνησον*¹⁸²

ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΚΟΠΗ ΠΡΟΣ ΕΦΕΣΙΟΥΣ 6, 10-20, ο Απόστολος Παύλος χρησιμοποιεί καθαρά πολεμικό λεξιλόγιο και εικόνες παρμένες από τη στρατιωτική ζωή. Δανείζεται λέξεις από την πολιτική και στρατιωτική πραγματικότητα της εποχής του. Ο αληθινός πιστός που περιγράφεται στα κεφάλαια 1-3, μπορεί να είναι σίγουρος ότι βρίσκεται σε πνευματικό πόλεμο. Στους στίχους 10-13, αναλύει τις βασικές αρχές της πνευματικής προετοιμασίας του πιστού και προβάλλει την πραγματικότητα σχετικά με τον εχθρό, τον οποίο πρόκειται να αντιμετωπίσει στη μάχη.

Στους στίχους 14-17, εξοπλίζει τον κάθε χριστιανό με την πνευματική πανοπλία την οποία προσφέρει ο Θεός στα τέκνα Του ώστε να ανταπεξέλθουν των επιθέσεων του εχθρού/διαβόλου. Η περικοπή αυτή είναι μοναδική στην Καινή Διαθήκη. Και σε άλλες επιστολές του ο απ. Παύλος αναφέρεται σε οπλισμό, αλλά οι αναφορές του είναι γενικές. Στις προς Ρωμ. 13, 12 και προς Β' Κορ. 6, 7 : 10, 4 επιστολές, αναφέρονται ο θώρακας και η περικεφαλαία, στην Α' Θεσ. 5, 8, τα αντικείμενα της πανοπλίας. Το υπόβαθρο της λεπτομερούς ανάλυσης του πολεμικού εξοπλισμού, φαίνεται ότι δεν εντοπίζεται στην ΚΔ.

Το ερώτημα που μας απασχολεί όμως, αφορά στο είδος του επιλόγου-κατακλείδας, σε μία κατά τα άλλα επιστολή, η οποία είναι γεμάτη από λόγους ομόνοιας, ενότητας και ειρήνης. Είναι κρίσιμο στο σημείο αυτό να αξιολογήσουμε την περικοπή 6, 10-20 σε σχέση με την υπόλοιπη επιστολή.

Κατ' αρχάς με την πρώτη ανάγνωση γίνεται σαφές, ότι το κείμενο αποτελεί μία κλίση για επιστράτευση και ανάληψη όπλων. Τα όπλα αυτά όμως δεν είναι υλικά και δεν χρησιμοποιούνται για να χυθεί αίμα. Το κείμενο προτρέπει τον πιστό χριστιανό σε προσωπική πάλη εναντίον των κοσμικών εξουσιών και των διαφόρων μεθοδεύσεων του διαβόλου, εφόσον όμως ο ίδιος έχει πρωτίστως καταφέρει να αποδεχτεί και να γίνει κάτοχος των δωρεών που του παρέχονται άνωθεν.

182. Από τα Σηχηρά Ιδιόμελα του Εσπερινού της Κυριακής του Θωμά.

1. Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΚΟΠΗΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, οι ερμηνευτές σήμερα έχουν καταλήξει ότι ολόκληρη η επιστολή χωρίζεται σε δύο μέρη, το θεολογικό και το πρακτικό, εξαιρώντας το κλείσιμο με τους ασπασμούς. Για τη λειτουργία της περικοπής 6,10-20, έχουν εκφραστεί διάφορες απόψεις. Θα αναφερθούμε στις δύο βασικές.

Η μία άποψη θεωρεί ότι *δεν υπάρχουν προφανείς υλαινιγμοί που να συνδέουν την περικοπή με την υπόλοιπη επιστολή*,¹⁸³ ότι η περικοπή της ένδυσης της πολεμικής ενδυμασίας αποτελεί σύννοψη του πρώτου μέρους, του θεολογικού.¹⁸⁴ Θεωρείται, ότι ο απόστολος παροτρύνει τους πιστούς να ανταποκριθούν στη χάρη του Θεού, αποκτώντας κάποιες συγκεκριμένες αρετές στη ζωή τους. Η άποψη αυτή, μπορεί να οδηγήσει στην ερμηνεία της περικοπής ως βασική κλήση προς μία προσωπική ευσέβεια του πιστού, δηλαδή, προς την απόκτηση κάποιων αρετών. Αυτή η κατανόηση και ερμηνεία συναντάται κυρίως στη σχολαστική σκέψη του Θωμά Ακινάτη¹⁸⁵.

Για τον Α. Τ. Lincoln, το κομμάτι της επιστολής που αναφέρεται στην πανοπλία του χριστιανού, λειτουργεί ως *peroratio*¹⁸⁶, κατακλείδα η οποία συνοψίζει ολόκληρη την επιστολή με τέτοιο εμφατικό τρόπο, ώστε να εξεγείρει το συναίσθημα των ακροατών¹⁸⁷.

Με την άποψη ότι η περικοπή είναι μια σύννοψη της επιστολής και συναρμολογεί επαναλαμβανόμενα θέματα συμφωνεί η πλειονότητα των ερμηνευτών¹⁸⁸. Θεωρείται λοιπόν, ότι τα μέρη της πανοπλίας που καταγρά-

183. H. W. HOEHNER, *Ephesians, An Exegetical Commentary*, (Grand Rapids: Baker, 2002), 817.

184. F. F. BRUCE, *The Epistle to the Colossians, to Philemon, and to the Ephesians*, 241.

185. Ο Ακινάτης ερμηνεύει το «ένδύσαθε την πανοπλίαν» ως εντολή αποδοχής των δωρεών για μια ενάρετη ζωή. Η έμφαση δίδεται πολύ στην ανάπτυξη των αρετών, τις οποίες διαιρεί σε ηθικές και θεολογικές, στο Thomas Aquinas, *Commentary on Saint Paul's Epistle to the Ephesians*, Aquinas Scripture Series, Albany, (NY: Magi Books, 1966), 235, 240-43, πρβλ. D. R. REINHARD, «Ephesians 6:10-18, A Call to Personal Piety or Another Way of Describing Union With Christ? », *JETS* 48/3 (2005), 521-532.

186. *peroratio*, onis > *peroro* > ανακεφαλαίωση, επίλογος. Βλ. Στ. Α. Κουμανούδη, «*peroratio*», *Λεξικόν Λατινοελληνικόν* (Αθήνα: Αντωνιάδη-Βλαστού, 1884), 149. Στη ρητορική, ως *peroratio* νοείται το κλείσιμο ενός επιχειρήματος, συχνά με μια περίληψη. Επίσης ονομάζεται κατακλείδα ή συμπέρασμα. Εκτός από την ανακεφαλαίωση των βασικών σημείων ενός επιχειρήματος, η κατακλείδα μπορεί να ενισχύσει ένα ή περισσότερα από αυτά τα σημεία. Σε πολλές περιπτώσεις, πρόκειται να εμπνεύσει περαιτέρω συναίσθημα, κίνητρο ή ενθουσιασμό στους ακροατές.

187. A. T. LINCOLN, *Ephesians*, Vol 42. (Word Biblical Commentary: Dallas, Word, 1990), 433.

188. Βλ. P. T. O'Brien, *The Letter to the Ephesians* (PNTC; Grand Rapids: Eerdmans, 1999), 8.

φονται, αποτελούν θεϊκές ιδιότητες προσφερόμενες ως δώρα από το Θεό στους πιστούς και τα οποία έχουν αντίκτυπο στον τρόπο με τον οποίο αυτοί θα πορεύονται στο εξής αποδεχόμενοι τις δωρεές αυτές. Συμπεραίνεται πως η τελική ανθρώπινη ανταπόκριση και ευθύνη, αποτελεί προϋπόθεση και στις δύο περιπτώσεις.

Ακολούθως θα προσπαθήσουμε να ανακαλύψουμε το ρόλο της περικοπής μέσα στην επιστολή, εκτιμώντας το πώς ο ίδιος ο απ. Παύλος ανέλυσε τα χαρακτηριστικά κάθε ενός από τα μέρη της πανοπλίας, μέσα στο πλαίσιο ολόκληρης της επιστολής ως μια σημαντική πτυχή της ερμηνείας και της εφαρμογής της.

Κατ' αρχάς επισημαίνουμε τα ακόλουθα. Από το κείμενο προκύπτει ότι τέσσερα θέματα που απασχολούν τον συγγραφέα, βρίσκονται και στα δύο τμήματά της:

Πρώτον: η ενότητα των πιστών εν Χριστώ (Εφ.1,10 : 2,14-22 : 3,4-6 : 4,3-6).

Δεύτερον: Οι αντίθετες δυνάμεις (Εφ.1,21 : 2,2 : 3,10 : 6,12).

Τρίτον: Η δύναμη του Θεού (Εφ.1,19 : 2,6 : 3,7) και η ανάγκη ύπαρξής της στη ζωή των χριστιανών (Εφ.3,16 : 3,18-19 : 3,6-10).

Τέταρτον: Το μυστήριο που αποκαλύπτεται στο εδώ και τώρα (Εφ.1,9 : 3,3-6 : 6,19).

Δύο άλλα θέματα μπορούν να εντοπιστούν ξεχωριστά: Το θέλημα ή ο σκοπός του Θεού (Εφ.1,5 : 1,9 : 3,9-11) στο πρώτο μέρος και η προτροπή ἀξίως περιπατήσαι τῆς κλήσεως ἧς ἐκλήθητε (Εφ.4,1 : 5,2 : 5,8 : 5,15) στο δεύτερο μέρος.

Καταλήγουμε ότι τέσσερα θέματα βρίσκονται και στα δύο τμήματα της επιστολής και την ενοποιούν. Όμως με την περαιτέρω έρευνα της περιγραφής κάθε τμήματος της πανοπλίας όπως τα παρουσιάζει ο απ. Παύλος, προκύπτει και ένα άλλο έβδομο θέμα. Είναι οι δωρεές του Ι. Χριστού στους πιστούς (Εφ.1,3 : 1,7-9 : 1,11 : 1,14 : 1,18 : 2,7 : 3,8 : 3,16), που βρίσκονται και στις δύο ενότητες/μέρη. Έτσι εάν η περικοπή 6,10-20, είναι η κατακλείδα και ο συνδετικός κρίκος των δύο μερών της επιστολής, τότε σε κάθε τμήμα της πανοπλίας, θα πρέπει να αναδεικνύεται και η σχέση ανάμεσα στη θεία πρόνοια και την ανθρώπινη ευθύνη.

*

*Εφ.6,10 Τοῦ λοιποῦ, ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ
καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ*

Φιλιπ.4,13 πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ

Β'Τιμ.2,1 ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ

Ο σ. αναφέρεται στην εσωτερική δύναμη και στο δέσιμο που αισθάνεται το κάθε γνήσιο τέκνο του Ι. Χριστού. Ο χριστιανός οφείλει πάντα να είναι προετοιμασμένος. Οποσδήποτε η προετοιμασία αυτή έχει την εξάρτησή της στο Θεό. Κανείς δεν μπορεί να προχωρήσει στη χριστιανική ζωή βασιζόμενος στις δικές του δυνάμεις διότι θα ηττηθεί. Ο άνθρωπος καθίσταται εντελώς ανίσχυρος αντιμετωπίζοντας τα πάθη του, την αμαρτία και το θάνατο, εν τέλει τον επικυρίαρχο αυτών, τον ίδιο το διάβολο. Ο εχθρός αυτός είναι δυνατότερος από όλο το ανθρώπινο γένος μαζί. Ο μόνος δυνατός, που κατισχύει τις εχθρικές δυνάμεις είναι ο ίδιος ο Κύριος.

Με την είσοδο στη χριστιανική ζωή εμφιλοχωρεί η πλάνη, να νομίσει δηλ. ο πιστός ότι εφόσον πορεύεται εν Χριστῷ, μπορεί να αντιμετωπίσει κάθε πειρασμό, εμπιστευόμενος τις δυνάμεις του. Η πλάνη αυτή οδηγεί σε απροσεξία. Εξαιτίας της απειρίας του θεωρεί, ότι η δύναμη που αισθάνεται είναι δική του και όχι του Ι. Χριστού. Ο ίδιος ο απ. Παύλος πέρασε πολλά χρόνια στην απομόνωση και την αφάνεια μαθητεύοντας στην πίστη, προτού κριθεί ικανός και δυνατός ώστε να κλιθεί στο ιεραποστολικό του έργο. *Καὶ χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμώσαντί με Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ὅτι πιστόν με ἠγήσατο, θέμενος εἰς διακονίαν (Α' Τιμ.1,12).*

Η δύναμη της χριστιανικής ζωής είναι η δύναμη του Κυρίου. Η δύναμή μας είναι του Κυρίου. Οποιαδήποτε άλλη δύναμη αποδεικνύεται ανίσχυρη. Τα πάντα έχουν υποταχθεί στην εξουσία του Ι. Χριστού, διότι Αυτός είναι ο υπέρτατος αρχηγός της εκκλησίας «αὐτός ἐστὶν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας» (Κολ.1,18). Η Εκκλησία είναι το Σώμα Του «καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ αὐτὸν ἔδωκεν κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ, ἣτις ἐστὶν τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσιν πληρουμένου» (Εφ.1,22-23). Η πληρότητά Του, πληρώνει τα πάντα.

Σύμφωνα με τον Ιουστίνο Πόποβιτς (1894-1979), είναι απόλυτα σαφές ότι η ενδυνάμωση του χριστιανού βρίσκεται στα ιερά μυστήρια της Εκκλησίας, τα οποία εξαγιάζουν παρατεινόμενα σε όλη του τη ζωή. Αποδεχόμενος αυτά και συμμετέχοντας ο πιστός, σταδιακά ενώνεται με τον Κύριο Ιη-

σοῦ Χριστοῦ και η δύναμη Του εκχέεται σε ολόκληρη την ύπαρξή του. *Και που βρίσκεται ὅλη η δύναμη του Χριστοῦ; Στο Σταυρό. Σ' αυτόν βρίσκεται ὅλο το Θεανθρώπινο κατόρθωμα της σωτηρίας του κόσμου.*¹⁸⁹ «Ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ ... δύναμις Θεοῦ ἐστι». (Α΄ Κορ.1,18).

Ὁ ἐξηγητὴς του απ. Παύλου, Ι. Χρυσόστομος στην *προς Εφεσίους ΚΓ'* ομιλία του (PG 62, 163), υπομνηματίζοντας την περικοπή, τον παρουσιάζει ως στρατηγὸ ο οποίος συντάσσει το στράτευμά του πριν ἀπὸ τη μάχη «ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ» του παρόντος βίου¹⁹⁰, δίνοντας τις κατευθυντήριες ὁδηγίες. Η μάχη βέβαια δεν εἶναι πρὸς αἷμα καὶ σάρκα ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Με την ἐκφραση *αἷμα καὶ σάρκα*, δηλώνεται ἡ ἀνθρώπινη ἀδυναμία σε σχέση με ἄλλες δυνάμεις που υπερβαίνουν τον ἀνθρώπο.¹⁹¹ Εἶναι αὐτὲς οἱ δυνάμεις οἱ ὁποῖες κινούνται μόνιμα ἐνάντια στην ἐνότητα των μελῶν της Εκκλησίας. Εἶναι οἱ δυνάμεις οἱ ὁποῖες τοὺς εἶχαν υποδουλώσει κάποτε «ἐν αἷς ποτὲ περιεπατήσατε» (στ.2,2). Ὡς *κοσμοκράτορας* ἐννοεῖ τις σατανικὲς δυνάμεις, που κυριαρχοῦν στον κόσμο, λόγω της στάσης των ἀνθρώπων που τοὺς το ἐπιτρέπουν. Για να ἀντιμετωπιστοῦν, εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἐνδυνάμωση ἐν Χριστῷ, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ στην ἐνότητα ἐν Χριστῷ. Οἱ νοητοὶ στρατιῶτες, ἀναμένοντας τα ἐσωτερικὰ ὄπλα, πρέπει να εἶναι προετοιμασμένοι-εκπαιδευμένοι, να ξέρουν πὼς να παρατάσσονται με τάξη. Να διατηροῦν την ἐνότητα. Η ὀρθοστασία εἶναι βασικὸ χαρακτηριστικὸ της στρατιωτικῆς παράταξης. Η σταθερότητα του σώματος, ἡ προσήλωσις του νου στο στόχο σε συνδυασμὸ με το θάρρος, ἀποτελοῦν την τέλεια προετοιμασία πριν την ἀνάληψη των ὀπλων.

Ἔτσι λοιπὸν ο απ. Παῦλος, πρῶτα σταθεροποιεῖ τοὺς «στρατιῶτες», ἀκολούθως τοὺς παγιώνει στον κοινὸ ἀγῶνα και στο τέλος τοὺς ἐξοπλίζει με τα ἀπαραίτητα ὄπλα, διότι ἡ ἐν Χριστῷ ἐνδυνάμωση ταυτίζεται με την ἐνδυσση της πανοπλίας.

189. Βλ. Ι. ΠΟΠΟΒΙΤΣ, *Ερμηνεία της ἐπιστολῆς του Ἀποστόλου Παύλου προς Εφεσίους*, ἐλλ. μετ. Μιχαήλ Χρυσανθόπουλου, (Θεσσαλονίκη: ἐκδ. Ρηγόπουλου, 1989), 331-332.

190. Η *πονηρᾷ ἡμέρᾳ*, ἐρμηνεύεται ὡς: α. Η τελικὴ σατανικὴ ἀντίσταση λίγο πριν τη Δευτέρα Παρουσία του Χριστοῦ (Ἱερών. *Εφ.6,13*), β. Αναφέρεται σε ολόκληρη τη διάρκεια της ζωῆς του πιστοῦ ἢ και ἡ σημερινὴ ἐποχή, ἡ ὁποία συμπίπτει με τις πονηρὲς ἡμέρες του 5, 16 (Χρυσόστ. *Εφ.6,13*, PG 62, 159). γ. Αναφέρεται στις κρίσιμες στιγμὲς στις ζωὲς των πιστῶν ὅταν ἡ διαβολικὴ ἐπίθεση φαίνεται ἰσχυρότερη (Θεοδώρητος *Εφ.6,13*, PG 82, 553). Βλ. Η. W. ΗΟΕΗΝΕΡ, *Ephesians*, 1177. Ο Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ, *Παύλειες Μελέτες*, 324, δέχεται την εοχαιολογικὴ σημασία της.

191. Βλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀποστόλου Παύλου Ἐπιστολὲς προς Εφεσίους, Φιλιππησίους, Κολοσσαεῖς, Φιλήμονα*, 229.

2. Η ΕΝΔΥΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΟΠΛΙΑΣ

6,11 ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ θεοῦ πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς
στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου.

Το «ενδύεσθαι» που συναντάμε και στο *Εφ.4,24* (τον κοινόν άνθρωπον), κατ' αρχάς δίνει απάντηση στο τρόπο του *ἐνδυναμοῦσθε ἐν κυρίῳ*. Φορώντας την πανοπλία ο πιστός, παίρνει τη δύναμη του Ι. Χριστού. Αποτελεί ωστόσο πράξη θέλησης του ίδιου του πιστού, ο οποίος έχει μεν πρόσβαση στην πανοπλία, οφείλει δε να τη φορέσει μόνος του ώστε να ανταπεξέλθει στην πολεμική που του ασκείται. «Ενδύσασθε οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἅγιοι καὶ ἡγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν» (*Κολ.3,14*). Στην αδελφή επιστολή της *προς Εφεσίους*, στην *προς Κολοσσαίς*, Ο χριστιανός ενδύεται τον οικτιρμό, την χρηστότητα, την ταπεινοφροσύνη, την πραότητα, τη μακροθυμία, χαρακτηριστικά και χαρίσματα τα οποία δεν δίνονται με τη βία, αλλά με την αποδοχή του βαπτισθέντος πλέον μέλους της εκκλησίας.

Ο Π., αναφέρεται σε όλους όσους έχουν πλέον βαπτισθεί¹⁹². Η ένδυση των χριστιανών είναι η ένδυση στον Ι. Χριστό (*Ρωμ.13,14 : Γαλ.3,27 : Κολ.3,10-11*)¹⁹³. Η προστακτική αορίστου υποηλώνει την αίσθηση του επειγόντος αλλά και της υπόδειξης όπως προείπαμε ότι ο χριστιανός είναι ο υπεύθυνος και αυτός ο οποίος πρέπει να δράσει ώστε να φορέσει την πανοπλία. Η πανοπλία είναι του Θεού και του προσφέρεται. Γιατί όμως να τη φορέσει; Μα για να μη θεωρηθεί γυμνός (όπως ο αντίστοιχος αρχαίος πολεμιστής, βλ. στο ίδιο, κεφ. 2) απέναντι στο διάβολο, για να μπορέσει να αντισταθεί στην πολεμική και στις μεθοδεύσεις του. Μία από τις μεθοδεύσεις έχει ήδη αναφερθεί στο 4,14. Η μεθόδευση της πλάνης που προκαλεί ταραχή και κλυδωνισμό στην ψυχή του πιστού. Τη βλέπουμε σε πλήρη εφαρμογή στη διήγηση των πειρασμών του Κυρίου στην έρημο και στον τρόπο με τον οποίο ο διάβολος κατατροπώθηκε (*Μκ.1,12-13 : Μτ.4,1-11 :*

192. Δεν ισχύει η άποψη ορισμένων ερευνητών που δέχονται την ένδυση κυριολεκτικά, αναφερόμενοι στην πρακτική της βάπτισης όπου ο βαπτισθείς φορά πάλι τα ρούχα που είχε βγάλει πριν βαπτισθεί. Αυτό το τελετουργικό δεν αναφέρεται παρά μόνο τον 3^ο αι. και έπειτα. Βλ. F. Thielman, *Ephesians*, 303.

193. Το Βάπτισμα είναι το ιερό μυστήριο που μας ενδύει με τον Κύριο Ιησού Χριστό, τον μοναδικό Θεό και Κύριο. Μας εισάγει στην Εκκλησία Του και μας ενδύει με τη Χερουβική και Σεραφική πανοπλία. Η πανοπλία του πιστού είναι ίδια με των αγίων Αγγέλων. Βλ. Ι. ΠΟΠΟΒΙΤΣ, *Ερμηνεία της επιστολής του Αποστόλου Παύλου προς Εφεσίους*. 336.

Λκ.4,1-13). Στην ψεύτικη θεοποίηση της δύναμης και της ευημερίας, όπου αντιπαρατίθεται ο Θεός ως το μόνο αληθινό αγαθό του ανθρώπου. *Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις* (Μτ.4,10).

Ο διάβολος παρουσιάζεται ως ο μόνος εχθρός του πιστού και του ευαγγελίου. Είναι ο άρχοντας της εξουσίας του αέρος (Εφ.2,2), ο θεός του αιώ- νου τούτου, ο επιτιθέμενος εναντίον του ευαγγελίου (Β'Κορ.4,4), αυτός που εξ' αρχής έχει αμαρτήσει (Α'Ιω.3,8), ο ανθρωποκτόνος, ο οποίος ποτέ δεν έχει σταθεί στην αλήθεια, ο ψεύτης και πατέρας του ψεύδους (Ιω.8,44), ο πλάνος όλου του κόσμου (Αποκ.12,9). Άρα οι μεθοδεύσεις του βασιζονται στα ψέματα προς εξαπάτηση των πιστών¹⁹⁴. Έχει ως σκοπό του την ανα- τροπή της λογικής και της φύσης του κόσμου και του ανθρώπου μέσα στον κόσμο. Επιδιώκει την αλογοποίηση, την εκδιαβόλευση και την απόρρι- ψη¹⁹⁵. «Νήψατε, γρηγορήσατε· ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος ὡς λέων ὠρύομενος περιπατεῖ ζητῶν τίνα καταπή» (Α'Πετ.5,8).

Επιπροσθέτως, με το απαρέμφατο *στῆναι*, δηλώνεται ότι η αντίσταση στις εχθρικές αυτές μεθόδους είναι αμυντικής φύσεως. Ενδύομενος ο πιστός την πανοπλία οφείλει να κρατήσει τη θέση του, να μην παραπλανηθεί, να ορθοστατήσει. Χωρίς αυτή είναι σίγουρο πως θα νικηθεί από τον εχθρό που υπήρξε αποτελεσματικός για χιλιάδες χρόνια¹⁹⁶. Ο οπλισμένος - βαπτισμέ- νος χριστιανός, είναι έτοιμος να αντιμετωπίσει τον εχθρό. Έχει πρότυπο του τον «οπλισμένο» Ι. Χριστό, ο οποίος πρώτος Αυτός έδωσε τη μάχη.

Άλλη μία φορά συναντούμε τη λέξη «πανοπλία» στην Κ.Δ. Βρίσκεται στο Λκ.11,21-22. Είναι η απάντηση του Ιησού σε εκείνους που τον κατηγο-

194. Στον Ενώχ, ο διάβολος ονομάζεται Σατανιήλ, Σατάν πονηρό πνεύμα, που με τους αγγέ- λους που τον υποστήριζαν, εξεγέρθηκε εναντίον του Θεού, με έναν πόλεμο στον ουρανό. Στο βι- βλίο Αδάμ και Εύας ονομάζεται πολέμιος ο οποίος αρνήθηκε να υπακούσει στο Θεό. Στην Απο- κάλυψη Σεδράχ, χαρακτηρίζεται τεχνίτης της αδικίας, αθεώρητον πνεύμα. Πρβλ. Δ. ΚΑΪΜΑΚΗ, *Η Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία και η Θεολογία της*, 218 κ.εξ.

195. Βλ. Ι. ΠΟΠΟΒΙΤΣ, *Ερμηνεία της επιστολής του Αποστόλου Παύλου προς Εφεσίους*. 339. Ο Άγιος της Σερβικής Εκκλησίας απαριθμεί στο έργο του τις μεθοδείες του εχθρού. Ενδεικτικά η μετατρο- πή του ανθρώπου σε τυφλοπόντικα που σκάβει τη γη χωρίς να βλέπει τον ουρανό. Το αίσθημα της μηδαμινότητας που οδηγεί σε ζωή χωρίς ελπίδα. Το αίσθημα της απουσίας του Θεού σε ένα κόσμο που βασιλεύει ο θάνατος. Αλλά στον αντίποδα η προσπάθεια αυτονόμησης από τον ουρα- νό και το αίσθημα της μεγαλοσύνης του ανθρώπου. Η τοποθέτησή του στην κορυφή του κόσμου και το εξουσιαστικό του δικαίωμα. Ένας είναι θεός. Ο ίδιος, η πηγή των πάντων σε όλη τη δημι- ουργία. Η τοποθέτηση του κτίσματος στη θέση του Κτίστη. Αλλά και η ταυτόχρονη ειδωλοποίηση των πάντων. Όλα χωρίς σκοπό, χωρίς Θεό. *L'art pour l'art*. Και βεβαίως δεν υπάρχει ούτε διάβο- λος. Γιατί πώς να αμυνθεί κάποιος εναντίον αυτού που δεν υπάρχει. Πρβλ. 339-342.

196. Βλ. Η. W. HOEHNER, *Ephesians*, 1165.

ρούν ότι συνεργάζεται με «δαιμονικές» δυνάμεις. Ο ίδιος είναι ισχυρότερος των δαιμόνων, αφαιρεί τα όπλα τους και την πανοπλία τους έτσι ώστε τους καθιστά αδύναμους και «γυμνούς», ανίκανους να επιτελέσουν οποιαδήποτε προσβολή¹⁹⁷.

Η πανοπλία που προσφέρεται στον κάθε πιστό, διαθέτει βέβαια και τα επιμέρους όπλα της, εκείνα τα χαρακτηριστικά, τα οποία παρέχονται επίσης ως δωρεά. Αναλαμβάνοντάς τα ο πιστός/στρατιώτης, ρίχνεται στη μάχη. Ο απ. Παύλος αναλύει κάθε ένα ξεχωριστά.

2.1 Η ζώνη της αληθείας

6,14^α *στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὄσφυν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ*

Το πρώτο βήμα κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας για τον πνευματικό πόλεμο και ξεκινώντας την ένδυση της πνευματικής αρματωσιάς, αποτελεί το να περιζώσουμε το νου μας με τη ζώνη της αλήθειας.

Ανατρέχοντας στο σύνολο της επιστολής, η αλήθεια εμφανίζεται κατ' αρχάς στο πρώτο μέρος «ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν» (Εφ.1,13). Ο λόγος της αλήθειας είναι το ευαγγέλιο της σωτηρίας, το οποίο πρέπει να γνωρίζουν οι πιστοί και να πορεύονται με αυτό. Στο δεύτερο μέρος, ο απ. Παύλος προτρέπει τους πιστούς να *ἀληθεύουν ἐν ἀγάπῃ* ο ένας προς τον άλλον, έτσι ώστε όλοι να αυξάνουν και να ωριμάζουν στην πίστη του Ιησού Χριστού (Εφ.4,15).

Ωστόσο, στο (Εφ.5,8-9), διαπιστώνουμε ότι η ζωή που χαρακτηρίζεται από την αλήθεια, δεν είναι αποτέλεσμα ατομικών δυνατοτήτων, αλλά είναι καρπός του φωτός και απόδειξη ότι ο χριστιανός πορεύεται ως τέκνο του φωτός. Έτσι, η επιθυμία και η ικανότητα να ζήσει κάποιος μια ζωή *ἐν ἀληθείᾳ*, είναι θείες δωρεές, τις οποίες ο κάθε πιστός αναμένεται να ενεργοποιήσει και να ενσωματώσει στη ζωή του. Ο απ. Παύλος διδάσκει τους ακροατές του ότι η αλήθεια είναι δώρο και την ίδια στιγμή ατομική ευθύνη. Χρησιμοποιεί ως μεταφορά τη ζώνη του πολεμιστή για να δώσει έμφαση στα λόγια του.

Η ζώνη σε ένα στρατιώτη προσφέρει σταθερότητα στο σώμα του, φοριέται στη μέση και συγκρατεί τα ρούχα του ώστε να μην τον εμποδίζουν στις

197. *ὅταν ὁ ἰσχυρὸς καθωπλισμένος φυλάσῃ τὴν ἑαυτοῦ αὐλήν, ἐν εἰρήνῃ ἐστὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ· ἐπὶ δὲ ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν νικῆσῃ αὐτόν, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ αἴρει, ἐφ' ἧ ἔπεποιθει, καὶ τὰ σκῆλα αὐτοῦ διαδίδωσιν.*

κινήσεις του. Αντίστοιχα στον χριστιανό, η μέση η οποία σταθεροποιεί το σώμα είναι η ψυχή. Αυτή περισφίγγει με την αλήθεια της γνώσεως του Ιησού Χριστού. Ο νους δεν παραπαίει. (PG 62, 164 [175])¹⁹⁸. Ο πιστός δεν διασκορπίζεται μέσα στο λαβύρινθο των λογισμών του, αλλά στέκεται προσανατολισμένος. Πρέπει να γνωρίζει το Λόγο του Θεού για να αντισταθεί στα ψέματα και στις συνθήκες που δημιουργεί ο διάβολος στον κόσμο. Να απορροφηθεί από το Λόγο του Θεού και να γίνει οδοδείκτης στη ζωή του. Στο βιβλίο της *Γενέσεως* 3,1-7, καταγράφεται η επίθεση του διαβόλου στην Εύα. Η επίθεση αυτή συνέβη στη νοητική περιοχή κατανόησης της αλήθειας του Λόγου του Θεού. Κατάφερε να την κάνει να αμφισβητήσει το Λόγο του Θεού. Είναι μία απόδειξη, ότι εάν ο διάβολος καταφέρει να μας κάνει να αμφιβάλλουμε, τότε μπορεί να αποκτήσει πρόσβαση στο μυαλό μας.

Η αλήθεια σύμφωνα με τον Ι. Χρυσόστομο δεν αγαπά το ψέμα. Ο άνθρωπος τώρα πια ζει *έν αληθεία*. Η αλήθεια διαφυλάσσει από την πνευματική διάλυση και την παράλυση των σκέψεων. Οι ειδωλολάτρες, οι αιρετικοί, οι πόρνοι, οι φιλοχρήματοι είναι νωθροί και κουρασμένοι. Δεν έχουν σταθεροποιηθεί και διαλύονται. Όχι όμως και αυτοί που έχουν ζωστεί την αλήθεια του Ι. Χριστού. Αυτοί βρίσκονται σε εγρήγορση, δεν κουράζονται και αναπαύονται σε αυτή (PG 62, 165 [176])¹⁹⁹.

Ο Ι. Χρυσόστομος φέρει ως παράδειγμα προς μίμηση, αλλά και ταυτόχρονα αποφυγής, τις διαφορετικές συμπεριφορές των Ιουδαίων κατά τον καιρό της εξόδου τους από την Αίγυπτο. Όπως οι τελευταίοι έτρωγαν το Πάσχα τον αμνό και ήταν προετοιμασμένοι για οδοιπορία²⁰⁰, προς τη γη της επαγγελίας, έτσι και ο χριστιανός τρώει τον πασχάλιο αμνό που είναι ο Ι. Χριστός, οφείλοντας να είναι έτοιμος για τη δική του έξοδο, την αποδημία προς την πολιτεία των ουρανών. Η προετοιμασία είναι δείγμα της γρηγορούσης ψυχής των πιστών.

Στο οδοιπορικό αυτό, κοινός εχθρός είναι ο διάβολος. Έχουμε όμως στήριγμα τη χάρη του Αγίου Πνεύματος. Αρχηγός στην έξοδό μας δεν είναι ο Μωσής αλλά ο Ιησούς Χριστός. Ας μη γίνουμε λοιπόν αγνώμονες

198. *Τοῦτο τοῖνον, φησὶ, καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς γινέσθω... Τῷ κεφαλαίῳ τῶν λογισμῶν ἡμῶν, λέγω δὲ τῇ ἀληθείᾳ.*

199. *Ὁ μέντοι ἐξωσμένος τῇ ἀληθείᾳ, πρῶτον μὲν οὐδέποτε καμῆται· δεύτερον δὲ, κὰν κάμη, εἰς αὐτὴν ἐπαναπαύσεται τὴν ἀλήθειαν.*

200. *Ἦσαν, φησὶν, ἐξωσμένοι, καὶ αἱ βακτηρίαι αὐτῶν ἐν ταῖς χερσὶ, καὶ τὰ ὑποδήματα ἐν τοῖς ποσὶ, καὶ οὕτως ἦσθιον τὸ πάσχα.*

όπως οι Ιουδαίοι και δεν θα περιπλανηθούμε στην έρημο. Πρέπει να αντέξουμε τις κακουχίες της ερήμου. Η παρούσα ζωή παρομοιάζεται με την έρημο, είναι η οδοπορία, η εκστρατεία. Ας είμαστε καλά ζωσμένοι για να νικήσουμε τους εχθρούς. (PG 62, 165-168 [176-178]).

Ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος (329-390 μ.Χ.), αναφέρεται στη βιβλική ψυχολογία, κατά την οποία η οσφύς λόγω της θέσης της στο ανθρώπινο σώμα θεωρείται η έδρα των ανθρωπίνων επιθυμιών. Συμπεραίνει λοιπόν ότι ο απόστολος ζητά από τους ακροατές του να επιθυμούν μόνο τα αληθινά και μόνιμα πράγματα, δηλ. τη θεωρία και την κατανόηση του Θεού²⁰¹. Ένας πιστός ο οποίος γνωρίζει τον Λόγο του Θεού είναι σε θέση να κρίνει σωστά όλα τα πράγματα «ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντα» Α' Κορ.2,15. Μπορεί να γίνει ο ανανεωμένος άνθρωπος που περιγράφεται στο Εφ.17-32, *τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα, χωρίς να συσχηματίζεται με την πρότερη άγνοιά του, φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης.*

Ας προσέξουμε ιδιαίτερα μέσα στην πνευματική μας ζωή τη ζώνη μας. Πριν προχωρήσουμε για να αναλάβουμε τα όπλα της πανοπλίας του Θεού, ας εξετάσουμε τους εαυτούς μας, αν έχουμε σφιχτοδεμένη τη μέση μας με τη ζώνη της αλήθειας.

2.2 Ο θώρακας της δικαιοσύνης

6,14^β *καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης*

Το δεύτερο βήμα της διαδικασίας αποτελεί η ένδυση του θώρακα της δικαιοσύνης. Την εποχή του απ. Παύλου, ο κοινός στρατιώτης έφερε έναν ορειχάλκινο θώρακα (pectoralis²⁰²) ο οποίος κάλυπτε το στήθος ώστε να προστατεύσει τα πλέον ζωτικά σημεία του σώματός του, κυρίως **την καρδιά του**, ενώ πλουσιότεροι στρατιώτες έφεραν ένα αλυσιδωτό επίστρωμα (lorica jamata)²⁰³. Όπως και η προαναφερθείσα ζώνη, ο θώρακας αποτελεί μέρος της αμυντικής θωράκισης.

Ο εσωτερικός μας άνθρωπος χρειάζεται ιδιαίτερη προστασία, καθώς έχει την τάση να ρέπει προς το κακό. Η σωστή μας στάση με τον Θεό συνεπάγεται τη σωστή διαβίωση, την υπακοή στο Λόγο του Θεού. Όταν ο νους

201. Βλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Αποστόλου Παύλου Επιστολές*, 233.

202. Pectoralis, e > περιστήθιες ζώνες από μέταλλο, που αποτελούν θώρακα, εκ του pectus > στέρνο, στήθος. Βλ. ΣΤ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ, «pectoralis», *Λεξικόν*, 129.

203. Πρβλ. Πολύβιος, *Ιστορίαι*, 6,23,14-15.

ανανεώνεται, τότε η καρδιά αγιάζεται *τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος* με το Λόγο του Θεού, *ἐν ῥήματι*. Είναι ο θώρακας της δικαιοσύνης, ο οποίος προστατεύει την καρδιά.

Η δικαιοσύνη εμφανίζεται μόνο στο δεύτερο μέρος της επιστολής. Είναι ένα εγγενές χαρακτηριστικό του καινού ανθρώπου, στον δημιουργημένο κατ' εικόνα Θεού άνθρωπο (4,22-24). Αποτελεί τον καρπό του φωτός (στ.5,9). Επομένως, η πηγή αυτής της δικαιοσύνης είναι ο Θεός και όχι οποιοδήποτε ανθρώπινο έργο. Είναι θείο δώρο και δεν αυτοπαράγεται από τον πιστό, αλλά αντιθέτως αντανακλά στη ζωή του κάθε πιστού.

Ως Δικαιοσύνη, αναφερόμαστε σε αυτή που αποτελεί ένα χαρακτηριστικό του Θεού (Δευτ.33,21) και στη δικαιοσύνη των ανθρώπων (Δευτ.9,4). Η τελευταία αφορά σε αυτούς που συμπεριφέρονται δίκαια. Εκφράζει το δικαίωμα του ανθρώπου να στέκεται ενώπιον του Θεού (Ρωμ.3,21-22 : 4,3-5). Ωστόσο, θα ήταν ορθότερο να διακρίνουμε στην ερμηνεία περί της δικαιοσύνης μία κάθετη και οριζόντια προοπτική, την ξεχωριστή δηλ. σχέση του ανθρώπου με το Θεό και με τους άλλους²⁰⁴. Η αγιασμένη δίκαιη ζωή προστατεύει τις καρδιές των πιστών από τις επιθέσεις του διαβόλου. *Τὰ μέλη ὑμῶν ὄπλα δικαιοσύνης τῷ Θεῷ* (Ρωμ.6,13-14), όπως ακριβώς ο θώρακας προστατεύει το στήθος του του στρατιώτη από τις επιθέσεις του εχθρού.

Κατά τον Ι. Χρυσόστομο στην ομιλία του στην *προς Εφεσίους* (PG 62, 167), στην Κ.Δ. ως δικαιοσύνη νοείται ο ενάρετος βίος,²⁰⁵ ο οποίος πρέπει να καταστεί άτρωτος όπως ο θώρακας. Χτυπιέται από τον διάβολο αλλά δεν αποκόπτεται από το σώμα του πολεμιστή «Τὸν τοιοῦτον οὐδεὶς οὐδέποτε δυνήσεται καταβαλεῖν, ἀλλὰ τιτρώσκουσι μὲν πολλοὶ, διατέμνει δὲ οὐδεὶς, οὐκ αὐτὸς ὁ διάβολος». Ὅποιος ενστερνίζεται τη δικαιοσύνη είναι ισχυρός όπως ο θώρακας και ταυτόχρονα μακάριος διότι διψά και πεινά για τη δικαιοσύνη (Μτ.5,6).

Ο Ο'Brien δηλώνει ότι *η έκφραση πρέπει να γίνει κατανοητή υπό το φως της Παλαιάς Διαθήκης, όπου η δικαιοσύνη είναι παράλληλη προς τη σωτηρία, τότε το να μιλήσουμε για την ενδυμασία της δικαιοσύνης του Θεού είναι στην πραγματικότητα παρότρυνση ένδυσης του «καινού ανθρώπου» του 4,24, που ισοδυναμεί με το ένδυσασθαι τον Χριστό.*²⁰⁶ Στην Π.Δ. υφίσταται η «δικαιοσύνη του Νόμου»,

204. Βλ. H. W. HOEHNER, *Ephesians*, 1186.

205. *Δικαιοσύνην δὲ ἐνταῦθα τὸν καθόλου καὶ ἐνάρετόν φησι βίον.*

206. Βλ. P. T. O'BRIEN, *The Letter to the Ephesians*, 147.

όπου η τέλεια και ολοκληρωτική τήρηση του Μωσαϊκού Νόμου αποτελεί την προϋπόθεση για τη δικαίωση του ανθρώπου και την απαίτηση από το Θεό της σωτηρίας του. Όμως, *ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσῃ, πταίση δὲ ἐν ἐνί, γέγονε πάντων ἔνοχος, (Ιακ.2,10)*, όποιος φυλάξει ολόκληρο τον νόμο, φταίξει όμως σε ένα, έγινε ένοχος σε όλα.

Στην πράξη φαίνεται πως η δικαιοσύνη η προερχόμενη από το Νόμο είναι ανέφικτη διότι δεν αποδέχεται καμία παρεκτροπή ούτε πράξεων, ούτε λόγων, ούτε διανοίας. Ο Απόστολος Παύλος το ξεκαθαρίζει, *εἰ γὰρ διὰ νόμου δικαιοσύνη, ἄρα Χριστὸς δωρεὰν ἀπέθανεν (Γαλ.2,21)* και διευκρινίζει πως, *ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν (Γαλ.3,24)*. Όπως ο παιδαγωγός των αρχαίων χρόνων συνόδευε το παιδί στο σχολείο αλλά δεν ήταν ο ίδιος δάσκαλος, έτσι και ο Μωσαϊκός Νόμος είχε σκοπό να οδηγήσει τους τηρούντες το Νόμο Ιουδαίους στον επερχόμενο Ιησοῦ Χριστό και Μεσσία.

Η δικαίωση του ανθρώπου και η σωτηρία του, είναι ένα έργο που δεν μπορεί να κάνει ο άνθρωπος. Το έργο αυτό, υλοποίησε ο Ιησούς Χριστός και προσφέρεται από το Θεό σε κάθε άνθρωπο δωρεάν, κατά χάριν, «τῆ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν, Θεοῦ τὸ δῶρον» (Εφ.2,8). Ο Απ. Παύλος στην *προς Φιλιπησίους* επιστολή του, αναφέρει ότι όταν ήταν μακριά από το Χριστό, ως προς τη δικαιοσύνη που απαιτεί ο Νόμος, υπήρξε στα μάτια του κόσμου και στα δικά του άμεμπτος και ακέραιος. Όταν όμως γνώρισε το Χριστό κατάλαβε ότι η δικαιοσύνη που αυτός νόμιζε ήταν σκύβαλα, χωρίς καμία απολύτως αξία. Έτσι έσπευσε να ενωθεί με το Χριστό, *μη ἔχων ἐμὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως Χριστοῦ (Φιληπ.3,5-10)*. Αυτός είναι ο θώρακας της δικαιοσύνης. Είναι η δικαιοσύνη του ίδιου του Κυρίου Ιησοῦ Χριστού.

Με την πορεία στην καινούρια ζωή, ο χριστιανός αποκτά μια αναγεννημένη, μια καινή καρδιά την οποία ο θώρακας της δικαιοσύνης έρχεται και προστατεύει. Πλέον ο κάθε πιστός άνθρωπος ενδύεται με τη δικαιοσύνη του Θεού.

«Τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γενώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ». (Β' Κορ.5,21). Ο θώρακας του χριστιανού ως η δικαιοσύνη του Ιησοῦ Χριστού, είναι το αποτέλεσμα του Έργου της θυσίας Του, το οποίο άρχισε με τη βάπτισή Του στον Ιορδάνη ποταμό, «οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην» (Μτ.3,15)

και συνεχίστηκε στο Σταυρό στο Γολγοθά, όπου φορτώθηκε την αμαρτία ολόκληρης της ανθρωπότητας, γενόμενος «ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου». (Ιω.1,29).

2.3. Τα υποδήματα του ευαγγελίου της ειρήνης.

6,15 καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας
ἐν ἐτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης.

Ὅπως το περιζωσάμενοι και το ἐνδυσάμενοι, ἔτσι και η μετοχή ὑποδησάμενοι, αναφέρεται στο πῶς του στήτε.

Ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοὴν εἰρήνης (Ησ.52,7). Ο Ησαΐας θαυμάζει αὐτὸν που τρέχει ἀπὸ ὄρος σε ὄρος και μεταδίδει το ευαγγέλιο του μέλλοντος Βασιλέα της Σιώνος. Ο προφήτης βλέπει την ημέρα εκείνη, κατὰ την οποία αγγελιοφόροι θα ξεχυθὸν σε κάμπους και βουνά, για να ἔρθουν στη Βαβυλώνα αναγγέλλοντας στους εξόριστους Ισραηλίτες, ὅτι η περίοδος της εξορίας τους ἔληξε και στο εξῆς μια περίοδος ειρήνης και ελευθερίας ξεκινά. Αὐτὸ που ἔγινε τότε με τους ὑπόδουλους Ισραηλίτες γίνεται και σήμερα σε σχέση με την πνευματική εξορία. Είναι το ευαγγέλιο της ειρήνης εκείνο το οποίο προσφέρει την ασφάλεια στον πνευματικό αγώνα. Ο Π. το συνδυάζει παραστατικά με τα υποδήματα αὐτοῦ που στέκεται μαχόμενος στη θέση του²⁰⁷. Χρησιμοποιεῖ το ἴδιο κείμενο της Π.Δ. στην *προς Ρωμαίους* 10,15 «καθὼς γέγραπται ὡς ὠραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθὰ». Ο πολέμιστῆς τώρα, πατά γερά και σταθερά για να πολεμήσει, σίγουρος για το ἀποτέλεσμα. Πρόκειται για μία στάση ενεργητική. Η βάση του είναι το ευαγγέλιο, που ἔχει διαδοθεῖ και ο ἴδιος ἔχει ἀσπασθεῖ²⁰⁸. Αὐτὸ το ευαγγέλιο ετοιμάζεται να διαδώσει και ο κάθε ἕνας καινὸς ἄνθρωπος. Είναι αὐτὸ που κάνει χρόνια τώρα ο ἴδιος ο απ. Παῦλος στα πέρατα της οἰκουμένης μετὰ τον ευαγγελισμό του ἀπὸ τον Ανανία· μετὰ το: *τί ποιήσω, Κύριε;* (Πρ.22,10). Σε αὐτοὺς ἐξάλλου που θα βάλ-

207. Τα υποδείματα των Ρωμαίων λεγεωναρίων, (caliga) ἦταν χαμηλές μπότες κατασκευασμένες ἀπὸ δῆρμα, με ανοικτὰ τμήματα γύρω ἀπὸ τις πλευρές των ποδιῶν και των αστραγάλων για να επιτρέπουν τον αερισμὸ και την άνετη εφαρμογή. Το χειμῶνα εἶχαν μάλλινη ἐπένδυση. Οι σόλες τους ἦταν κατασκευασμένες ἀπὸ στρώματα δῆρματος και εφοδιασμένες με μεταλλικά καρφιά που ἔδιναν σταθερή πρόσφυση στο ἔδαφος και ἐπέτρεπαν την άνετη πορεία. Μπορούσαν ἀκόμη να χρησιμοποιηθοῦν και ὡς ἐπιθετικὸ ὄπλο. Πρβλ. M. C. BISHOP και J. C. COULSTON, *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome*, ed. 2, (Oxford: Oxbow Books, 2009), 100-101.

208. Βλ. F. F. BRUCE, *The Epistle to the Colossians, to Philemon, and to the Ephesians*, 481.

λουν τα υποδήματά τους και θα φέρουν τα καλά νέα της σωτηρίας, ο Κύριος έχει υποσχεθεί ότι θα είναι μαζί τους όχι για κάποια χρονική περίοδο, αλλά *πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος* (Μτ.28,20).

Οι χαιρετισμοί της ειρήνης η οποία προέρχεται από το Θεό Πατέρα και τον Ιησού Χριστό (στ.1,2) συναντώνται στην εισαγωγή της επιστολής. Στο στ.2,14, διαπιστώνουμε ότι ο ίδιος ο Ιησούς Χριστός είναι η ειρήνη η οποία ενώνει τα διεστώτα και λύνει το μεσότοιχο του φραγμού, με την ίδια τη «σάρκα» Του. Στο δεύτερο μέρος της επιστολής, ο σ. παροτρύνει τους πιστούς *τηρεῖν τὴν ἐνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης* (στ.4,3), για να γίνει κατανοητό από τους ακροατές, ότι αυτή η θεία ιδιότητα, (δηλ. η ειρήνη του Ι. Χριστού), δίνεται ως δώρο, αλλά απαιτεί τη δική τους προσπάθεια και ανταπόκριση για να μη γίνει «δώρον (ἄ)δωρον».

Κατά την ερμηνεία του Ι. Χρυσόστομου, τα υποδήματα αποτελούν την προπαρασκευή της οδού, της εξόδου. Το ευαγγέλιο που είναι ήδη εδώ, είναι της ειρήνης του Θεού, αφού ο πόλεμος γίνεται εναντίον των δαιμόνων. Είναι ένας πόλεμος, ο οποίος φέρνει την ειρήνευση με το Θεό (PG 62, 169)²⁰⁹. Η νίκη έχει έλθει «ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον» (Ιω.3,19), όμως απαιτείται και η δική μας συμμετοχή και εγρήγορση, ώστε τίποτα ανάξιο της ειρήνης να μην προκαλείται στον επίγειο βίο. «πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσων μισεῖ τὸ φῶς» (Ιω.3,20), ο οποίος βίος συμβολίζεται με τα πόδια και την απαιτούμενη προσοχή στο βάδισμα.

Τι υποδηλώνεται όμως με τον όρο ειρήνη, που προσφέρει ο ευαγγελισμός; Προφανώς δεν νοείται η *Pax Augusta*, ούτε η απουσία πολέμων. Η έννοια της ειρήνης έχει να κάνει με τη σαλόμ = αρμονία, ευλογία, της εκκλησίας των αγίων, η οποία έχει ως κεφαλή της τον Ιησού Χριστό. Αφορά στην εσχατολογική κοινωνία, του εδώ και τώρα, όπου δεν υπάρχουν διακρίσεις μεταξύ των διαφόρων ομάδων (Ιουδαίων και Εθνικών), αφού όλοι ανήκουν στο ίδιο Σώμα. Το ευαγγέλιο είναι η Δύναμη του Θεού «εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἑλληνι» (Ρωμ.1,16), με το οποίο γκρεμίζεται το τείχος της διαίρεσης που ορθώνεται μεταξύ των εθνών. Είναι ο κομιστής της ειρήνης και της ενότητας μεταξύ των αδελφών σε ένα Σώμα, όπου όσοι εισέρχονται σε αυτό αναμορφώνονται σε καινούς ανθρώπους²¹⁰. Δίνεται λοιπόν έμφαση σε όσους διατηρούν την ενότητα του

209. *Εκεῖνος ὁ πόλεμος ἔτερον καταλείπει πόλεμον τὸν πρὸς τὸν Θεόν· ἂν τῷ διαβόλῳ πολεμῶμεν, εἰρηνεύομεν τῷ Θεῷ.*

210. Βλ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ, *Παύλειες Μελέτες*, 311.

πνεύματος με το δεσμό της ειρήνης, υποτασσόμενοι ο ένας στον άλλο με φόβο Κυρίου. Η οποιαδήποτε έχθρα, έχει αρθεί χάρη στη θυσία του Ι. Χριστού, ο οποίος είναι η πηγή της ειρήνης «*εἰρήνην ἔχομεν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*» (Ρωμ.5,1) και η μεγάλη δωρεά, που μας προσφέρει την καταλλαγή «*δι' οὗ νῦν τὴν καταλλαγὴν ἐλάβομεν*» (Ρωμ.5,11).

Το εὐαγγέλιο ονομάστηκε εὐαγγέλιο ειρήνης, γιατί δημιουργεῖ ειρήνη με το Θεό και πόλεμο με τους δαίμονες²¹¹. Η ειρήνη του Ιησού Χριστού, είναι και η προετοιμασία για τον πόλεμο μέχρις εσχάτων εναντίον της αμαρτίας και του διαβόλου. Έχει μεγάλη σημασία στη ζωή μας η πνευματική υπόδηση. Αν θέλουμε να έχουμε νίκες, θα πρέπει ανά πάσα στιγμή να είμαστε υποδεμένοι τους πόδας με την ετοιμασία του εὐαγγελίου της ειρήνης. Εξάλλου, μία από τις άμυνες εναντίον του διαβόλου είναι και η κατάθεση της μαρτυρίας της πίστης.

Η ομολογία της πίστης στο Εὐαγγέλιο του Ιησού Χριστού μπροστά σε άλλους, προκαλεί και την ομολογία του Ιησού ενώπιον του Πατέρα στον ουρανό (Μτ.10,32-33 : Μκ.8,38 : Λκ.9,26). Για το λόγο αυτό, ο απόστολος λέει στο Β'Τιμ.1,8: «*μη οὖν ἐπαισχυνθῆς τὸ μαρτύριον τοῦ Κυρίου ἡμῶν μηδὲ ἐμὲ τὸν δέσμιον αὐτοῦ, ἀλλὰ συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ κατὰ δύναμιν Θεοῦ*» και στο Β'Τιμ.2,12 «*εἰ ἀρνούμεθα, κάκεῖνος ἀρνήσεται ἡμᾶς*». Σε μια παρόμοια δήλωση, ο απ. Ιωάννης λέει, «*πᾶς ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱὸν οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει: (ἀλλά) αὐτὸς που ἀναγνωρίζει τὸν Υἱὸ ἔχει και τὸν Πατέρα*». (Α'Ιω.2,23).

2.4. Η ασπίδα/θυρεός της πίστεως.

6,16 *ἐπὶ πᾶσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως*

Ο σ. εισάγει την πρότασή του με το *ἐπὶ πᾶσιν* = επιπλέον (βλ. Λκ.16,26), πιθανώς για να δώσει έμφαση στο κομμάτι αυτό της πανοπλίας. Επίσης φαίνεται ότι χωρίζει τα μέρη της πανοπλίας σε δύο τμήματα. Το πρώτο με τη ζώνη, το θώρακα και τα υποδήματα που ήδη αναλύσαμε και το δεύτερο, με τα επόμενα τρία, αρχής γενομένης από την ασπίδα της πίστεως. Επιπροσθέτως, ενώ τα προηγούμενα τρία μέρη είχαν σκοπό την σταθερή και ορθή στάση στη μάχη, αναλαμβάνοντας τώρα την ασπίδα (θυρεό), ο στρα-

211. Βλ. Ι. ΠΟΠΟΒΙΤΣ, *Ερμηνεία της επιστολής του Αποστόλου Παύλου προς Εφεσίους*. 364.

τιώτης αποκτά μία νέα ικανότητα, να μπορεί, *πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι*. (πρβλ. την ευχή του Αποδείπνου, «σβέσον τὰ πεπυρωμένα βέλη τοῦ πονηροῦ»).

Έχοντας ήδη αναφερθεί στην ασπίδα σε προηγούμενα κεφάλαια, γνωρίζουμε ότι αυτή είχε το σημαντικότερο ρόλο στον οπλισμό του μαχητή. Ήταν απαραίτητη για την επιβίωσή του στη μάχη, όπως απαραίτητη είναι και τώρα, στη μάχη εναντίον του διαβόλου. Εν προκειμένω η ασπίδα/πίστη, η κοινή μάλιστα πίστη, αποτελεί τη συνεκτική δύναμη του Σώματος της νέας κοινότητας. Είναι η ύστατη άμυνα στις δαιμονικές μεθόδους. Πρέπει να αναφερθεί στο σημείο αυτό, ότι ο σ. κάνει χρήση της λέξεως «θυρεός» αντί της λέξεως «ἀσπίς» διότι κάλυπτε το μεγαλύτερο τμήμα του σώματός του πολεμιστή²¹².

Είναι προφανές από το πρώτο μέρος της επιστολής (2,8-9), ότι ο σ. δεν αναφέρεται σε μία πίστη προερχόμενη από την ανθρώπινη γνώση και νόηση, αλλά στην πίστη ως δώρο Θεού «τῆ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν, Θεοῦ τὸ δῶρον». Θέλει να αποτρέψει τους ακροατές από το να καυχηθούν για κάτι που δεν είναι δικό τους «ἵνα μή τις καυχῆσθαι». Στο δεύτερο μέρος, ο στόχος της διακονίας μεταξύ των αγίων είναι η ενότητα διὰ της πίστεως μέσα στο Σώμα της Εκκλησίας (4,10-14). Προκειμένου να γίνει χρήση αυτού του δώρου του Θεού και να βοηθήσει ο ένας τον άλλον στην πνευματική ανάπτυξη (από νήπιο σε άνδρα τέλειον), το κάθε μέλος πρέπει να γίνει πιστός²¹³. Όμως, ενώ η πρόοδος από τη νηπακή ηλικία είναι απαραίτητη, η ίδια η πίστη δεν θα πρέπει να θεωρείται δεδομένη. Το μοτίβο δωρεάς/ευθύνης, επαναλαμβάνεται. Η πίστη περιγράφεται ως δώρο το οποίο γίνεται αποδεκτό και συνεχώς εξελίσσεται σε μία πορεία ολοκλήρωσης.

Επανερχόμενοι στη μεταφορά του κειμένου, ο στρατιώτης σηκώνει την

212. Βλ. Πολύβιος, *Ιστορίαι*, 6,23,2. Επίσης βλ. M. C. BISHOP και J. C. COULSTON, *Roman Military Equipment*, 92. Κατασκευαζόταν από ανθεκτικό ξύλινο έλασμα με εξωτερικά άκρα, που καμπύλωναν προς τη μεριά αυτού που την κρατούσε, για μεγαλύτερη προστασία και από τις πλευρές εκτός από το μπροστινό μέρος. Ήταν καλυμμένη με δέρμα και μέταλλο περιφερειακά. Διέθετε ένα μεταλλικό εξόγκωμα στην εξωτερική της πλευρά για την προστασία του χεριού που την κρατούσε. Επίσης, Πολύβιος, *Ιστορίαι*, 2,30,8. Ο Θυρεός (scutum) έμοιαζε με πόρτα/θύρα διότι κάλυπτε ολόκληρο το σώμα, σε αντίθεση με την ασπίδα «ἀσπίς» (clipeus), που ήταν μικρότερη, κυκλικού σχήματος.

213. Πιθανώς, «νήπιοι» πνευματικά, χαρακτηρίζονταν οι Εθνικοί που προσηλυτιζονταν από τους Ιουδαίους. Βλ. Σ. Δεσπότης *Παύλειες Μελέτες*, 61.

ασπίδα της πίστεως για να καλυφθεί. Κατά τον Ι. Χρυσόστομο (PG 62, 170)²¹⁴, αυτή είναι η χάρις με την οποία ο ίδιος ο Κύριος μας βεβαιώνει ότι και τα όρη μετακινούνται (Μτ.17,20²¹⁵). Πάνω της, σβήνονται τα πύρινα βέλη του διαβόλου, οι πειρασμοί και οι παράδοξες επιθυμίες. Καθώς δέχεται πρώτη όλες τις προσβολές του εχθρού, το μέγεθός της πρέπει να είναι τέτοιο, ώστε να μην αφήνει τίποτα ακάλυπτο για να προστατεύεται όχι μόνο ο στρατιώτης, αλλά και τα όπλα του να παραμένουν άτρωτα. Τα βέλη που αποκρούονται είναι φλεγόμενα, διότι οι σκέψεις και οι στενοχώριες καίνε την ψυχή και την οδηγούν σε αμφιβολίες. Αυτή την ασπίδα χρειάζεται να την κρατάμε γερά και δυνατά, γιατί είναι η μόνη ικανή να αποτρέψει αυτές τις επιθέσεις. Δεν υπάρχει νίκη σε καμία φάση της χριστιανικής ζωής που να μη στηρίζεται στην πίστη. *Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἢ νικήσασα τὸν κόσμον, ἢ πίστις ἡμῶν* (Α΄Ιω.5,4). Η πίστη ήταν η ασπίδα που προστάτευσε το Δαβίδ και του έδωσε τη νίκη εναντίον του Γολιάθ (Α΄Βασ.17,32-50). Η πίστη που φέρνει τη νίκη δεν στηρίζεται στη σοφία των ανθρώπων, αλλά στη Δύναμη του Θεού (Α΄Κορ.2,5). *Η πίστη δεν είναι διδασκαλία, ούτε πλούτος, ούτε δόξα, ούτε ὅλη η δύναμη αυτού του κόσμου. Η πίστη είναι παντοδυναμία, η οποία όσο εύκολη είναι με το Χριστό, τόσο αδύνατη είναι χωρίς Αυτόν!*²¹⁶

Η απάντηση του ανθρώπου στην κήρυξη του ευαγγελίου, είναι η ανάληψη του θυρεού της πίστεως. Είναι το μεγάλο Ναι στην πρόσκληση του Θεού. Η διαλογική αυτή σχέση οδηγεί στην ένωση του πιστού με τον Ι. Χριστό (στον κάθετο άξονα των σχέσεων του ανθρώπου με το Θεό), αλλά και όλων των πιστών μεταξύ τους (στον οριζόντιο άξονα των ανθρωπίνων σχέσεων). *Εστι δὲ πίστις ἐλπίζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων* (Εβρ.11,1). Πίστη είναι η εμπιστοσύνη στο Θεό, είναι η ελπίδα της σωτηρίας στη ζωή του κάθε χριστιανού. «πιστὸς ὁ καλῶν ὑμᾶς, ὃς καὶ ποιήσει» (Α΄Θεσ.5,24). Πιστεύω στον Θεό σημαίνει ότι Τον εμπιστεύομαι. Είναι δηλαδή αξιόπιστος συνομιλητής. Είναι πρώτα απ' όλα ο Ίδιος Πιστός. Τη βεβαιότητα αυτή έρχεται να τη σφραγίσει μέσα μας το Άγιο Πνεῦμα, «οτι δέ ἐστε υἱοί, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν» (Γαλ.4,6).

214. *Πίστιν ἐνταῦθα, οὐ τὴν γνῶσιν φησιν, οὐ γὰρ ἂν αὐτὴν ὑστέραν ἔταξεν, ἀλλὰ τὴν χάριν, δι' ἧς τὰ σημεῖα γίνεται.*

215. *ἐὰν ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τοῦτω μεταβῆθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ, καὶ μεταβήσεται.*

216. Βλ. Ι. ΠΟΠΟΒΙΤΣ, *Ερμηνεία της επιστολής του Αποστόλου Παύλου προς Εφεσίους*. 365.

Σε κάθε πολεμική σύγκρουση αναδεικνύονται τα πρότυπα, οι ήρωες του αγώνα αυτού. Στην προκειμένη περίπτωση εστιάζουμε στους **ήρωες της πίστεως**, οι οποίοι την εποχή του αποστόλου ξεπροβάλλουν μέσα από τα κείμενα της Π.Δ. Είναι **ο Άβελ** (Πίστει πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Κάϊν), **ο Ενώχ** (Πίστει Ἐνώχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον), **ο Νώε** (Πίστει χρηματισθεῖς Νῶε περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων), **ο Αβραάμ** (Πίστει καλούμενος Ἀβραάμ ὑπήκουσεν ἐξελθεῖν, Πίστει προσενήνοχεν Ἀβραάμ τὸν Ἰσαάκ), **η Σάρρα** (Πίστει καὶ αὐτὴ Σάρρα δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε), **ο Ισαάκ** (Πίστει περὶ μελλόντων εὐλόγησεν Ἰσαάκ τὸν Ἰακώβ καὶ τὸν Ἡσαῦ), **ο Ιακώβ** (Πίστει Ἰακώβ ἀποθνήσκων ἕκαστον τῶν υἱῶν Ἰωσήφ εὐλόγησε), **ο Ιωσήφ** (Πίστει Ἰωσήφ τελευτῶν περὶ τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε), **ο Μωϋσῆς** (Πίστει Μωϋσῆς γεννηθεὶς ἐκρύβη τρίμηνον, Πίστει Μωϋσῆς μέγας γενόμενος ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραώ, Πίστει κατέλιπεν Αἴγυπτον μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως, Πίστει πεποίηκε τὸ πάσχα καὶ τὴν πρόσχυρσιν τοῦ αἵματος, Πίστει διέβησαν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν), **με τὴν πίστιν ἔπεσαν τὰ τεῖχη τῆς Ἰεριχοῦς** (Πίστει τὰ τεῖχη Ἰεριχῶ ἔπεσε κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας), **η Ραάβ** (Πίστει Ραάβ ἢ πόρνη οὐ συναλώλετο τοῖς ἀπειθήσασιν, δεξαμένη τοὺς κατασκόπους μετ' εἰρήνης), **οι Γεδεών, Βαράκ, Σαμψών, Ἰεφθάε, Δαυΐδ, Σαμουὴλ** καὶ **οι προφῆτες** (οἱ διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων, ἔσβεσαν δύναμιν πυρός, ἔφυγον στόματα μαχαίρας, ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ, παρεμβολὰς ἔκλιναν ἀλλοτρίων). Ὅλοι οἱ ἥρωες τῆς πίστεως ποὺ αναφέρονται στὴν πρὸς Εβραίους 11,1-40, αναμένουν καὶ τοὺς μελλοντικοὺς μιμητὲς τοὺς, ὥστε ενωμένοι στὸ Σῶμα τῆς Εκκλησίας νὰ οδηγηθοῦν στὴν τελείωση.

Για ἓνα πράγμα θα πρέπει νὰ ανησυχεῖ ὁ πολεμιστὴς. Νὰ μὴ χάσει τὴν ἀσπίδα τοῦ. Διότι τότε θα ἀποπειραθεῖ νὰ πολεμήσει ἀπροστάτετος καὶ σίγουρα θα ηττηθεῖ.

2.5. Η περικεφαλαία τῆς σωτηρίας.

6, 17^α καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε

Πέμπτο εξάρτημα στὴν περιγραφή τῆς πανοπλίας τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ ἡ περικεφαλαία. Ὅπως αὐτὴ προστατεύει τὸ κεφάλι τοῦ πολεμιστῆ κατὰ τὴ μάχη, στὸν πνευματικὸ ἀγῶνα τὸν προστατεύει ἀπὸ κάθε σύγχυση καὶ ἀγνοία, ἀλλὰ κυρίως ανακαινίζει καὶ μεταμορφώσει τὸ νοῦ τοῦ πιστοῦ αν-

θρώπου (*Ρωμ.12,2*), αυτού που εμπιστεύεται στο Θεό τη σωτηρία του.

Στους στίχους 2,5 : 2,8-9, διαπιστώνουμε ότι η σωτηρία προέρχεται από την (υπ)ακοή και πίστη στον Ι. Χριστό, ο οποίος περιγράφεται ως ο πάροχος της σωτηρίας (στ.5,23) *αὐτός ἐστι σωτήρ τοῦ σώματος*. Έτσι φαίνεται πως είναι αναγκαία η προσπάθεια ταύτισης του νου του χριστιανού με το νου του Ι. Χριστού, καθώς το Πνεύμα το Άγιο είναι εκείνο που ανανεώνει και μεταμορφώνει το νου του ανθρώπου. Στην *προς Ρωμαίους*, 12,2, προτρέπει ο απ. Παύλος προς τη μεταμόρφωση διά της ανακαινίσεως του νοός, ώστε να ερευνάται το θέλημα του Θεού, το αγαθό, το εὐάρεστο και το τέλει. Όταν ο χριστιανός οδηγείται από το Πνεύμα το Άγιο, φορά την περικεφαλαία του πολεμιστή, έχει προστατευμένο το νου του και τη σκέψη του από τα πράγματα του αιώνας τούτου. Χωρίς την προστασία του νοός, ομοιάζει με πόλη κατεδαφισμένη και ατείχιστη «ὡπερ πόλις τὰ τείχει καταβεβλημένη καὶ ἀτείχιστος, οὕτως ἀνὴρ ὃς οὐ μετὰ βουλήσ τι πράσσει» (*Παρ.25,28*). Αποτελεί εύκολο στόχο στη μάχη που μαίνεται.

Φαίνεται πως η περικεφαλαία αποτελεί άλλο ένα δώρο, ίσως το μέγιστο και λαμβάνεται δια της πίστεως, μετά την ανάλυση του θυρεού και την προηγούμενη ένδυση/ανάληψη της αλήθειας (ζώνη), της δικαιοσύνης (θώρακα), του ευαγγελίου της ειρήνης (υποδημάτων).

Ο σ. περιγράφοντας τα χαρακτηριστικά της περικεφαλαίας, χρησιμοποιεί το επίθετο «σωτηρίου», που παραπέμπει στον προφ. Ησαΐα (59,17) «καὶ περιέθετο περικεφαλαίαν σωτηρίου», αντί για το ουσιαστικό «σωτηρίας» που χρησιμοποιεί στο στ.1,13 «τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν», αλλά και στο (*Α'Θεσ.5,8*) «καὶ περικεφαλαίαν ἐλπίδα σωτηρίας». Στον προφ. Ησαΐα, ο Θεός έρχεται ως πολεμιστής να εξαγοράσει το λαό του από την αμαρτία. Στους Θεσσαλονικείς ακροατές του πάλι, ο Π. δίνει την οδηγία του εξοπλισμού τους με τη συγκεκριμένη ελπίδα, ότι δηλ. ο Θεός, θα τους σώσει. Στην *Εφεσίους* επιστολή όμως, η σωτηρία προσφέρεται από το Θεό στο παρόν, στο εδώ και τώρα (στ.2,5-9). Έχει ήδη σώσει τους πιστούς και τους έχει εγκαταστήσει δίπλα στον Ιησού Χριστό «συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ»²¹⁷. Έχοντας λάβει ως δώρο τη σωτηρία τους, μπορούν τώρα να αντιμετωπίσουν τον εχθρό με υπομονή, αισθανόμενοι σιγουριά και ασφάλεια, εμπιστευόμενοι ταυτόχρονα το έργο του Θεού ως απαραίτητη προϋπόθεση. Αυτό ονομάζεται επιμονή των αγίων, αφού η

217. Βλ. F. THIELMAN, *Ephesians*, 764.

αιώνια ελπίδα, δίνει τη δύναμη της υπομονής. Ο ίδιος ο αρχηγός της πίστεως Ιησούς Χριστός, υπέμεινε το Σταυρό και περιφρόνησε την ντροπή του εξευτελιστικού θανάτου, εξ αιτίας της χαράς του θρόνου του Θεού «ὄς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς υπέμεινε σταυρόν, αἰσχύνης καταφρονήσας, ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ κεκάθικεν» (Εβρ.12,2).

Με την προστακτική «δέξασθε», ο σ. καλεί επιτακτικά τους ακροατές του να δεχθούν την περικεφαλαία, διότι τη σωτηρία καμιά δύναμη δεν την επιβάλλει²¹⁸. Ο πνευματικός πολεμιστής τοποθετεί τις ελπίδες και τα όνειρά του, όχι στις επίγειες απολαβές, αλλά στις ουράνιες. Εξ αιτίας αυτής της προοπτικής, υπομένει τα βάσανα με την ελπίδα να βιώσει τη Σωτηρία του Θεού στη ζωή του αλλά και στις ζωές των ανθρώπων γύρω του. Ο καινός εν Χριστώ άνθρωπος, αποβλέπει μόνο «εἰς τὰ ἄνω» (Κολ.3,1).

Φαίνεται, ότι η πίστη λειτουργεί ταυτόχρονα ως θυρεός αλλά και ως περικεφαλαία σύμφωνα με τον Ι. Χρυσόστομο (PG 62, 171). Η εικόνα που μας δίνει είναι αυτή του πανέτοιμου στρατιώτη, ο οποίος πάντοτε στη μάχη προστατεύει το κεφάλι του. Φέρει την περικεφαλαία²¹⁹. Αυτή τον σώζει, με αυτή διαφεύγει τον κίνδυνο και οδηγείται με ασφάλεια στο σκοπό του. Έτσι, η ελπίδα και η αναμονή της σωτηρίας για κάθε χριστιανός, αποτελεί το τέλος των κόπων του και την είσοδο στη γη της επαγγελίας. Αυτή τον προστατεύει από τους αντίθετους λογισμούς, που τον διασκορπίζουν.

Ο στρατιώτης στη μάχη, δεινοπαθεί, συνθλίβεται, αγωνίζεται σκληρά γιατί ζει μέσα του η ελπίδα πως μετά τη νίκη εκτείνεται ένα ευτυχές μέλλον. Το ίδιο ισχύει και για το χριστιανό. Στηριζόμενος στις ζωντανές υποσχέσεις του Θεού, ζει έχοντας ζωντανή, ασάλευτη ελπίδα. Η περικεφαλαία, με την έννοια της βεβαιότητας της πίστης, ότι δηλ. έχει επέλθει η σωτηρία, περικλείει, προστατεύει το ηγεμονικό του ανθρώπου. Επιβάλλεται στους λογισμούς και ολοκληρώνει/σώζει τον άνθρωπο. Έχοντας τη βεβαιότητα αυτή ο πιστός και ανακαινισμένος άνθρωπος, δεν συμπεριφέρεται *ως και οι λοιποί, οι μη έχοντες ελπίδα*. Ο προστατευμένος νους εξοστρακίζει κάθε ψέμα και πλάνη.

218. Βλ. Ι. ΠΟΠΟΒΙΤΣ, *Ερμηνεία της επιστολής του Αποστόλου Παύλου προς Εφεσίους*. 367. Ο ίδιος ο Κύριος Ιησούς Χριστός καλύπτει την κεφαλή και την προφυλάσει.

219. Το ρωμαϊκό κράνος του πρώτου αιώνα περιλάμβανε εκτός από το μεταλλικό προστατευτικό της κεφαλής, ένα μικρό προστατευτικό μετώπου, ένα μεγαλύτερο προστατευτικό λαιμού και ένα εξάρτημα προστασίας για το μάγουλο. Προστάτευε όχι μόνο το κεφάλι, αλλά και το λαιμό και τους ώμους. Μ. C. BISHOP και J. C. COULSTON, *Roman Military Equipment*, 101.

2.6. Η μάχαιρα του Πνεύματος

6, 17^β. *καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος, ὃ ἐστὶ ῥῆμα Θεοῦ.*

Ο απ. Παύλος, ολοκληρώνοντας τον εξοπλισμό του πιστού, ζητά τώρα να δεχθεί και να αναλάβει τη μάχαιρα²²⁰ του Πνεύματος. Σε σχέση με τον προηγούμενο εξοπλισμό, διαπιστώνουμε ότι ο σ. αναφέρεται στο μόνο επιθετικό όπλο της πανοπλίας. Ενώ ο πιστός έως τώρα κρατούσε αμυντική στάση, στεκόταν ενάντια στις επιθέσεις, τώρα του ζητείται να ενεργήσει.

Ομολογουμένως ο σ. δεν ταυτίζει τη μάχαιρα με το Πνεύμα, όπως εκ πρώτης όψεως φαίνεται, αλλά με το *ῥῆμα* του Θεού. Η αντωνυμία «ὃ» είναι ουδέτερη και αναφέρεται στην πρόταση που προηγείται²²¹. Αυτό σημαίνει ότι η μάχαιρα προέρχεται από το Πνεύμα και το ῥήμα/λόγος, προέρχεται από το Θεό. Έτσι συμπεραίνεται ότι το Πνεύμα προσφέρει τη μάχαιρα, η οποία μάχαιρα είναι ο λόγος του Θεού²²². Ο Ι. Χρυσόστομος την ονομάζει πνευματική μάχαιρα γιατί διαλύει το θώρακα του δράκοντα και του κόβει το κεφάλι, διότι ο λόγος του Θεού είναι ζωντανός και ενεργός, πιο κοφτερός από κάθε άλλο μαχαίρι. (PG 62, 171-172).

Σημειωτέον, ότι στις αρχαίες μάχες οι πολεμιστές χρησιμοποιούσαν όχι μόνο το δόρυ και το σπαθί τους, αλλά αναφωνούσαν με κραυγές το όνομα των θεών τους. Μια παρόμοια εικόνα παραδίδεται και στη μάχη μεταξύ του Δαβίδ και του Γολιάθ, όπου οι εξομολογήσεις και οι κραυγές τους είχαν τον ίδιο ρόλο με τα όπλα τους. Ο Γολιάθ ήρθε στο όνομα των θεών του, «καὶ κατηράσατο ὁ ἀλλόφυλος τὸν Δαυὶδ ἐν τοῖς θεοῖς αὐτοῦ» ενώ ο Δαβίδ δήλωσε το όνομα του Θεού του, του Θεού του Ισραήλ «κἀγὼ πορεύομαι πρὸς σε ἐν ὀνόματι Κυρίου Θεοῦ Σαβαώθ παρατάξω Ἰσραὴλ, ἦν ὠνείδισας σήμερον» (Α΄Βασ.17,1-58). Το επιθετικό όπλο μπορεί να ταυτιστεί με την ομολογία του πολεμιστή. Το ῥήμα του Θεού είναι ο λόγος *τῆς ἀληθείας και τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας*, το οποίο άκουσαν και στη συνέχεια πίστεψαν οι άγιοι της Εφέσου, στο πρώτο μέρος της επιστολής (στ.1,13). Αποτελεί δωρεά και το μοναδικό τρόπο επιτυχημένης απάντησης στις επιθέσεις του πονηρού, που έχουν ήδη αποκρουσθεί. Η αντεπίθεση η οποία διενεργείται είναι επιτυχημένη, διότι ο λόγος/ῥήμα του Θεού, φέρει την

220. Η μάχαιρα ανήκε στο βασικό εξοπλισμό του ρωμαίου στρατιώτη (Πολύβιος, *Ιστορίαι*, 6.23.6). Το *gladius*, γνωστό ως ισπανικό σπαθί, μεγέθους 60 εκατοστών, ήταν κατάλληλο μάχη σώμα με σώμα. Πρβλ. M. C. BISHOP και J. C. COULSTON, *Roman Military Equipment*, 69 -79.

221. Βλ. F. THIELMAN, *Ephesians*, 766.

222. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Αποστόλου Παύλου Επιστολές*, 235.

πραγματική Δύναμή Του (Ρωμ.1,16)²²³. Με το λόγο Του στερεώθηκαν οι ουρανοί (πλάση) και με την πνοή του στόματός Του ζωοποιούνται τα πάντα (Ψαλ.32,6)²²⁴.

Ο Π. ίσως έχει στο νου του τον πρ. Ησαΐα, όταν μιλά για *ρήμα* Θεού και Πνεύμα. Στο στ.11,1-4 του βιβλίου της Π.Δ. υπάρχει η προφητεία για τον Μεσσία, τη *ράβδο εκ τής ρίζης Ιεσσαί*, που σε αυτόν αναπαύεται το Πνεύμα του Θεού, ο οποίος θα πατάξει τη γη με το λόγο, «*τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ καὶ ἐν πνεύματι διὰ χειλέων ἀνελεῖ ἀσεβῆ*» και με την πνοή του στόματος θα συντρίψει τον ασεβή. Ακολουθεί και ο στ.49,2 όπου ο λόγος του Κυρίου που θα φωτίσει τα ἔθνη παρομοιάζεται *ὡσεὶ μάχαιραν ὀξεῖαν*. Στον πρ. Ωσηέ 6,5 ο Κύριος απαντά στον ὕμνο μετανοίας *ἐν ῥήματι στόματός μου*.

Στο ὄρος των πειρασμών, ο Ιησούς Χριστός, χρησιμοποίησε τη μάχαιρα του Πνεύματος/τις Γραφές για να νικήσει το σατανά. Στον πρώτο πειρασμό (ἄρτος και θέαμα), απαντά με το χωρίο του Δευτερονομίου της Π.Δ., *ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι τῷ ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ* (στ.8,3), (βλ. Μτ.4,4). Ο Ιησούς Χριστός δεν πρόφερε κάποιες μαγικές λέξεις, αλλά πρόφερε την αλήθεια, η οποία εκδιώκει το ψέμα. Στο Μτ.10,19-20, το Πνεύμα το Ἅγιο πληροφορεῖ τους μαθητές για το τι και το πως θα μιλήσουν. Ο λόγος του Θεού, εν Χριστῷ Ιησοῦ, αποτελεί το ὄργανο σωτηρίας του Πνεύματος²²⁵.

Μέσα από την πένα του απ. Παύλου, η μάχαιρα του Πνεύματος, κρέμεται από τη ζώνη της αλήθειας του πολεμιστή και προσφέρεται σε μία ζωντανή παράσταση της αλήθειας του Ευαγγελίου στη σκέψη του ακροατή. *Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνεργῆς καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον καὶ διϊκνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος, ἀρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας* (Εβρ.4,12)²²⁶. Ο λόγος του Θεού είναι βίαιος, αποτελεί το τέλειο επιθετικό ὄπλο και αποκόπτει από τη ρίζα του το κακό είτε προέρχεται από τον διάβολο, είτε από τον ἴδιο τον εαυτό μας, είτε από τον κοινωνικό μας περίγυρο.

223. τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ· δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστίν.

224. τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν.

225. Αναλυτικότερα στο: H. W. HOEHNER, *Ephesians*, 1201.

226. Αυτό σημαίνει: ο λόγος του Θεού, χωρίζει, αποκόπτει από την ψυχή, από το πνεύμα, από την καρδιά, από τη σκέψη, από τη διανόηση, κάθε κακό, ἔστω και αν είναι το πιο μυστικό και σκοτεινό και το καταστρέφει ολοκληρωτικά. Βλ. Ι. ΠΟΠΟΒΙΤΣ, *Ερμηνεία της επιστολής του Αποστόλου Παύλου προς Εφεσίους*. 368.

Στην προσπάθεια να αντλήσουμε περισσότερες πληροφορίες για το τι ακριβώς είναι η μάχαιρα ως λόγος Θεού, αξίζει στο σημείο αυτό να ερευνήσουμε έναν λόγο του Ιησού Χριστού, με ιδιαίτερη προβληματική, εφόσον εκ πρώτης όψεως φαίνεται να υιοθετεί εχθρική στάση και πολεμική διάθεση προς τον κόσμο · αλλά και διαίρεση ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας. Το λόγο αυτό βρίσκεται στο *Μτ.10,34-39*.

Μη νομίσητε ότι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν ·
οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἀλλὰ μάχαιραν.
ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον...
καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ...

Στους υπόλοιπους Ευαγγελιστές, το πρώτο παράλληλο του Μάρκου βρίσκεται μετά την ομολογία του Πέτρου (*Μκ.8,34-38*). Όποιος θελήσει να γίνει μαθητής του Ιησού, πρέπει να έρθει αντιμέτωπος και με τον ίδιο τον εαυτό του, την ψυχή του. Το δεύτερο παράλληλο του Μάρκου βρίσκεται μετά την είσοδο του Ιησού στα Ιεροσόλυμα (*Μκ.13,12-13*), όπου προετοιμάζει τους ακολούθους Του για τις αντιδράσεις που θα προκαλέσει η μαθητεία τους σε Αυτόν. Ο Λουκάς στο δικό του κείμενο, πιο κοντινό σε αυτό του Ματθαίου, αντί για μάχαιρα χρησιμοποιεί το «πυρ» και το διαμερισμό των οικείων (*Λκ.12,49-53*). Τέλος στο κατά *Ιωάννην* Ευαγγέλιο, μετά τη θριαμβευτική είσοδο στα Ιεροσόλυμα και τη συνάντηση του Ιησού Χριστού με τους Έλληνες γίνεται μνεία περί του τρόπου σωτηρίας ο οποίος συνδέεται με την εναντίωση στον κόσμο. (*Ιω.12, 25*).

Ο ίδιος ο Ιησούς όπως φαίνεται στα Ευαγγέλια, προέβη σε κάποιες βίαιες ενέργειες · όπως η κατάρα της συκιάς (*Μκ.11,12-14 : Μτ.21,118-19*), ή η εκδίωξη των εμπόρων από το Ναό (*Μκ.11,15-17 : Μτ.21,10-7 : Ιω.2,13-17*). Στο παρελθόν όμως, αποστέλλοντας τους μαθητές να διδάξουν *ἐν μέσφ λύκων*, ξεκάθαρα τους δίνει οδηγίες να μην έχουν τίποτα μαζί τους και να προβάλλουν την ειρήνη, της οποίας είναι οι ίδιοι φορείς (*Λκ.10, 3-6*). Μόνο στο *κατά Λουκάν* και στις συζητήσεις που ακολουθούν το Μυστικό Δείπνο, ο Ιησούς θυμίζοντάς τους το προηγούμενο γεγονός, τους ζητά εν όψει των επικείμενων τραγικών γεγονότων να προμηθευτούν τώρα πια και το βάλαντιο και την πήρα (οδοιπορικό σάκκο) αλλά επιπλέον και μάχαιρα, όχι βέβαια με ζηλωτική διάθεση, αλλά προετοιμάζοντάς τους για τη νέα κατάσταση στην οποία θα βρεθούν. (*Λκ.22,36-38*). Η μάχαιρα, για έμφαση τοποθετείται στο τέλος της πρότασης. Με το *ίκανόν ἐστι*, στο τέλος της διήγη-

σης, ο Ιησούς τερματίζει τη συζήτηση, αφού οι μαθητές δεν καταλαβαίνουν και παρεξηγούν τους λόγους Του.²²⁷

Στα γεγονότα που συμβαίνουν κατά τη σύλληψη του Ιησού στη Γεθσημανή, Αυτός αποτρέπει τη χρήση βίας στο (Μτ.26,52), προειδοποιώντας ότι όποιος χρησιμοποιεί μάχαιρα, θα πεθάνει από μάχαιρα «πάντες γάρ οι λαβόντες μάχαιραν ἐν μαχαίρα ἀποθανοῦνται», με παράλληλο στην Αποκάλυψη 13,10 «εἴ τις ἐν μαχαίρα ἀποκτέννει, δεῖ αὐτὸν ἐν μαχαίρα ἀποκτανθῆναι», ενώ στο (Λκ.22,49-50) αφού στην αρχή δεν επεμβαίνει, στη συνέχεια δείχνει τη φιλανθρωπία Του, θεραπεύοντας τον δούλο του αρχιερέα. Κατόπιν καταδεικνύει τη βίαιη συμπεριφορά των διωκτών Του στο στ.52 «ὡς ἐπὶ ληστὴν ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαίρων καὶ ξύλων» σε αντίθεση με τον ίδιο ο οποίος προσέρχεται ειρηνικά.

Στα κείμενα αυτά φαίνεται να έρχονται σε αντιδιαστολή οι έννοιες της ειρήνης και του πολέμου. Πρώτος ο απ. Παύλος στο (Εφ.6,17) συμβολίζει τη μάχαιρα ως το λόγο του Θεού, που αποτελεί και το ερμηνευτικό πλαίσιο, δεδομένου ότι οι Παύλειες επιστολές θεωρούνται τα αρχαιότερα κείμενα της Κ.Δ., συνεκτιμώντας και τη διαφορετική ειρήνη που φέρνει ο Ι. Χριστός με την παρουσία Του, σε αντίθεση με την ειρήνη του κόσμου στο Ιω.14,27 «Ειρήνην ἀφήμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν, ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν. μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία μηδὲ δειλιάτω».

Ειδικότερα, ο «χαλκέντερος» **Ωριγένης** (185-251 μ.Χ.), στο έργο του *exhortatio ad martyrium* (εις μαρτύριον προτρεπτικός λόγος) PG 11, 612, αλλά και στα σχόλια στο κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο, τομ.Α', (PG 14, 21-114) αναφέρει ότι ο λόγος του Θεού είναι ζωντανός, ενεργός και κόβει περισσότερο από κάθε μαχαίρι εισχωρώντας τόσο βαθιά στην ανθρώπινη ύπαρξη, έως

227. Η περικοπή αυτή ακολουθεί τη φιλονικία μεταξύ των μαθητών για το *τις αὐτῶν δοκεῖ εἶναι μείζων* (στ. 24-30) και την αναφορά του Ιησού στον πειρασμό του Σίμωνα από το Σατανά (στ. 31-34), ο οποίος στην αρχή του κεφαλαίου εισέρχεται στον Ιούδα (πρβλ. Ιω.13,2,27) και σκηνοθετεί την παράδοση του Ιησού. Στο τέλος του ίδιου κεφαλαίου ο Ιησούς, ο οποίος φαίνεται να προλέγει και να ελέγχει απόλυτα όσα γίνονται προκειμένου να τελειωθούν οι Γραφές, διακηρύσσει την έλευση της ώρας και της εξουσίας του σκότους (22,53). ο Ιησούς προλέγει ότι θα συγκαταλεχθεί και θα συσταυρωθεί μαζί με τους ληστές - επαναστάτες (Μκ.15,28), αφού θα κατηγορηθεί ότι διαστρέφει το ισραηλιτικό έθνος, *κωλύοντα φόρους Καίσαρι δίδοναι καὶ λέγοντα ἑαυτὸν Χριστὸν - βασιλέα εἶναι* (23,2). Αυτό αποτελεί το τέλος, όπως με έμφαση τονίζεται, της προσωπικής πορείας Του (πρβλ. 13,32. Μκ.3,26). Ενόψει αυτού του μαρτυρίου του Ιησού, τερματίζεται και για τους μαθητές η εποχή της ειρήνης και της ασφάλειας, που είχαν κοντά στο δάσκαλό τους και εγκαινιάζεται η εποχή των οδυνών και των διωγμών. Συνεπώς είναι απαραίτητη η προμήθεια βαλαντίου, πήρας και μάχαιρας. Βλ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗ, *Ο Ιησούς ως «Χριστός» και η πολιτική εξουσία στους Συνοπτικούς Ευαγγελιστές*, (Αθήνα: Άθως, 2005), 292-294.

του σημείου όπου η ψυχή και το πνεύμα χωρίζονται, εισχωρεί στους αρμούς και τους μυελούς του σώματος. Κρίνει τις ενθυμίσεις και τις έννοιες της καρδιάς. Ο λόγος του Θεού ως μάχαιρα έχει διαχωρίσει τη χοϊκή εικόνα του ανθρώπου από την επουράνιο, ώστε επί του παρόντος βίου να καταφέρουμε με τον αγώνα μας να καταστούμε άξιοι επαναπρόσληψης της επουρανίου εικόνας, με τέτοιο τρόπο, ώστε να μη διχοτομηθούμε ξανά και να γίνουμε φίλοι με το Θεό²²⁸.

Ο Ωριγένης χρησιμοποιεί και το πυρ που συναντούμε στο *κατά Λουκάν*, το οποίο κατακαίει κάθε γήινο και φιλοσώματο λογισμό. *ἀναφθίτω τοιγαροῦν τοῦτο τὸ πῦρ καὶ ἐν ὑμῖν ἐξαφανίζον πάντα γήϊνον καὶ φιλοσώματον λογισμὸν ὑμῶν.*

Ο πατέρας της εκκλησιαστικής ιστορίας **Ευσέβιος Καισαρείας** (της Παμφίλου, 263-340 μ.Χ.), στα σχόλιά του στον Ησαΐα και στους Ψαλμούς (PG 24, 89-528 : 77-525), αναφέρεται και αυτός στο «καλό μίσος» προς το συμφέρον του πιστού «υπολείμματος» του λαού Του, ο οποίος αγαπά τον λόγο Του και τον τηρεί με ευλάβεια και προσοχή. Είναι το μίσος που έβαλε ο Θεός ανάμεσα στον όφη και στη γυναίκα. Είναι η μεγάλη σύγχυση που δημιούργησε η οργή του Θεού στους Ιουδαίους εξαιτίας της αποστασίας τους, των ψευδοπροφητών και ψευδώς γραφομένων εναντίον του Νόμου του Θεού, για να οδηγηθούν παιδευτικώς στην αιχμαλωσία. Διότι πολλοί αποστατούν από το Θεό. Είναι ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ των Αιγυπτίων λόγω της λατρείας προς τα είδωλα, με τελικό αποτέλεσμα την εκεί προκοπή της εκκλησίας της Αιγύπτου. Με το «καλό μίσος» διαχωρίζεται η πολιτεία του Θεού από το βίο των αθέων. *Ἀλλὰ καὶ ἔθηκεν ὁ αὐτὸς Θεὸς καὶ Πατὴρ τὸ ἐμὸν τοῦ ταῦτα λέγοντος Κυρίου στόμα ὡς μάχαιραν ὀξεῖαν, τμητικὴν οὖσαν εἰς τὸ διαιρεῖν καὶ ἀφορίζειν τοὺς ἀξίους τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων* (PG 24, 429).

Η μάχαιρα είναι ο λόγος του στόματος του Θεού, διά του οποίου αναιρούνται τα γεώδη φρονήματα αυτών που πιστεύουν σε Αυτόν και ταυτόχρονα επιτιμώνται και διώκονται οι δαίμονες που τους ταλαιπωρούν. Όπως συνέβη στους αποστόλους κατά τη διάρκεια της μαθητείας τους κοντά στον Κύριο. Αυτοί πολλές φορές απίστησαν και χρειάστηκε να επέμβει ο

228. «ἄλλως τε καὶ ἐλθὼν οὐκ εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν, τοῦτ' ἔστιν ἐπὶ τὰ σωματικά καὶ αἰσθητά, βαλεῖν ἀλλὰ μάχαιραν, καὶ διακόπτων τὴν, ἴν' οὕτως εἶπω, ἐπιβλαβῆ φιλίαν ψυχῆς καὶ σώματος, ἴν' ἡ ψυχή ἐπιδιδούσα αὐτὴν τῷ στρατευομένῳ κατὰ τῆς σαρκὸς πνεύματι φιλιωθῇ τῷ Θεῷ». PG 14, 85.

Κύριος με το λόγο Του. «ἀκμήν και ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε» (Μτ.15,16) και «οὔπω νοεῖτε οὐδὲ συνίετε» (Μκ.8,17), καθὼς και το παράδειγμα της απιστίας του Πέτρου. Η μάχαιρα και ο διχασμὸς των ανθρώπων ἔνεκα της απιστίας τους, δημιουργεῖ ἐριδες και πολέμους, ἔτσι ὡστε οι ευσεβεῖς να συναχθῶν γύρω ἀπὸ τον ευαγγελικό λόγο χωρίς σύγχυση και ταραχή.

Ο ὁσιος **Εφραίμ ο Σύρος** (305-373 μ.Χ.), εκκλησιαστικός συγγραφέας του 4ου αἰῶνος, στους λόγους του προς τον Αβραάμ και Ισαάκ, *Sermo in Abraham et Isaac* (TLG:4138.148-CPG:3954), μιλώντας για την ἀνάσταση του ἀνθρώπου, η οποία θα συμβεῖ κατὰ τον τρόπο της Ἁγίας Τριάδος, ἀνάσταση δηλ. ψυχῆς, σώματος και πνεύματος, χρησιμοποιεῖ τα λόγια του Ἀποστόλου Παύλου για να δηλώσει ὅτι η μάχαιρα εἶναι το ρῆμα του Θεοῦ, πραγματικά εἶναι το Πνεῦμα το Ἅγιο που σώζει ἢ κολάζει τον ἀνθρώπο. Για αὐτὸ εἶπε ο Κύριος «οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν» ἀλλὰ και το «πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν». Η μάχαιρα διαχωρίζει τους ἀγίους ἀπὸ τους δούλους. Το πυρ κατακαίει ὅπως τα ξύλα, τις πράξεις, τους λόγους και τους λογισμούς. Οι ἀγιοι εγκαταλείποντας κάθε μάταιη φαντασία του βίου, εισέρχονται στον Παράδεισο, ἐνῶ οι δούλοι κινούνται ὡς δορυφόροι γύρω ἀπὸ τον κόσμο και κολάζονται, διότι περνῶν ἀπὸ τη μάχαιρα και το πυρ. *Οἱ γὰρ μάρτυρες τὰ πάθη αὐτῶν βαστάζοντες, πρὸς τὸν Χριστὸν ἀπέρχονται· τὰ γὰρ ξύλα και τὸ πῦρ και ἡ μάχαιρα τῶν διωκτῶν ἐστὶ τὰ κολαστήρια.*

Ο ἅγιος **Γρηγόριος ο Θεολόγος** (Ναζιανζηνός, 329-390 μ.Χ.), στον 37ο λόγο του «Εἰς τὸ ρῆτὸν τοῦ Εὐαγγελίου» (PG 36, 281-308), ὑμνεῖ τον Ἰησοῦ Χριστὸ ὡς ἐξῆς: Ἀκούς να σε λέμε Λόγο, ἀλλὰ εἶσαι πάνω ἀπὸ τον λόγο· εἶσαι πάνω ἀπὸ το φῶς και ονομάζεσαι Φῶς· ἀκούς να σε λέμε Πυρ, χωρίς να εἶσαι υλικὴ φωτιά, ἀλλὰ διότι καθαρίζεις την ελαφριά και ἀχρηστη ὕλη· Μάχαιρα, διότι κόβεις το χειρότερο ἀπὸ το καλύτερο. *Λόγος ἀκούεις, και ὑπὲρ λόγον εἶ· ὑπὲρ φῶς εἶ, και φῶς ὀνομάζῃ· πῦρ ἀκούεις, οὐκ αἰσθητὸς ὦν, ἀλλ' ὅτι τὴν κούφην και μοχθηρὰν ἀνακαθαίρεις ὕλην· μάχαιρα, ὅτι τέμνεις τὸ χειρὸν ἀπὸ τοῦ κρείττονος* PG 36, 285-288. Ο λόγος Του ἀποκόπτει το κακὸ. *Τεμεῖ τὸ χειρὸν ἢ μάχαιρα τοῦ λόγου.*

Κατὰ τον ἅγιο **Ἰωάννη το Χρυσόστομο** (344-407 μ.Χ.), «υπόμνημα στο κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιο» (ΕΠΕ 36), η πραγματικὴ εἰρήνη ἐρχεται ὅταν ἀποκόπτεται το ἀσθενὲς μέρος. Μόνο ἔτσι ἐνώνεται ο ουρανὸς με τη γῆ. Το ἴδιο πράττει και ο γιατρός που κόβει το ἀθεράπευτο μέλος «ὅταν τὸ νενοσηκὸς ἀποτέμνηται». Το ἴδιο πράττει και στρατιωτικὸς ἀπομακρύνοντας αὐτοὺς που διαφωνοῦν. Η ὁμόνοια δεν εἶναι πάντοτε καλή, διότι και

οι ληστές συμφωνούν μεταξύ τους. Ο Κύριος όμως, θέλει όλοι οι άνθρωποι να συμφωνούν μεταξύ τους ως προς την πίστη όμως αυτοί στασιάζουν και γίνεται πόλεμος.

Μιλώντας με αυτόν τον τρόπο ο Ιησούς θέλησε να προετοιμάσει τους μαθητές Του για τις δυσκολίες του πολέμου αυτού, ώστε να μην εγκαταλείψουν την προσπάθεια. Ο πόλεμος αυτός είναι χειρότερος από κάθε πόλεμο, αφού ακόμα και οι συγγενείς θα σταθούν ο ένας απέναντι στον άλλο. Κανείς έτσι δεν μπορεί να κατηγορήσει τον Κύριο ότι αποκρύπτει τις δυσκολίες και καλοπιάνει τους μαθητές Του. Όταν ο άνθρωπος δεν μισεί όλα αυτά που στέκονται εμπόδιο στη διαδρομή του προς τον Κύριο, δεν μπορεί να είναι μαθητής Του. Εμπόδιο μπορεί να σταθούν και οι συγγενείς του και η ζωή του η ίδια. «Οὐ γὰρ φίλοι, φησὶν, οὐδὲ πολῖται μόνον, ἀλλὰ καὶ συγγενεῖς κατ' ἀλλήλων στήσονται, καὶ ἡ φύσις καθ' ἑαυτὴν σχισθήσεται». Όταν οι συγγενείς ζητούν την πλήρη αγάπη, περισσότερο από την αγάπη του Χριστού, τότε και ο αγαπώμενος και ο αγαπών καταστρέφονται.

Αυτός που δεν μισεί τη ζωή του, αυτός δηλ. που δεν παίρνει το σταυρό του να ακολουθήσει τον Ι. Χριστό και να πεθάνει για Αυτόν θάνατο σταυρικό, δεν είναι άξιος μαθητής Του. Και ερωτά ο Χρυσόστομος. Γιατί δεν περιφρονείς τη ζωή σου; Επειδή την αγαπάς. Για αυτό να την περιφρονήσεις, ώστε να ωφεληθείς, αφού θα κάνεις ότι κάνει εκείνος που αγαπά. Θυσιάζεται. Διαλέγει την αγάπη Εκείνου, ακόμα και από την ίδια του τη ζωή. Η αγάπη είναι φωτιά. «Πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν. Τοῦτο δὲ ἔλεγε, τὴν σφοδρότητα καὶ θερμότητα δηλῶν τῆς ἀγάπης, ἣν ἀπῆτει».

Ο άγιος **Κύριλλος Αλεξανδρείας** (378-444 μ.Χ.), στα υπομνήματά του στο *κατά Ματθαίον* και *κατά Λουκάν* Ευαγγέλια (PG 66, 397 : PG 66, 752-758), ερμηνεύει το πυρ ως τον ιερό λόγο του Θεού και ως τη σωτήρια και ωφέλιμη ενέργεια και δύναμη του Αγίου Πνεύματος.

Οι άνθρωποι ως κατεψυγμένοι και νεκρωμένοι από την αμαρτία, βαπτίζομαστε και αναθερμαινόμαστε με το πυρ του Αγίου Πνεύματος. Ο Κύριος είναι πυρ χωνευτήριο που καθαρίζει τους ρύπους από κάθε πιστό. Η ομολογία πίστης στον Ι. Χριστό, καθαρίζει τα πάντα. Αυτός έγινε για εμάς ειρήνη, κατέλυσε το μεσότοιχο του φραγμού, αφάνισε την αμαρτία που διαιρούσε τον άνθρωπο, ένωσε τις δύο αγέλες (Ιουδαίους και Εθνικούς), ειρήνευσε δια του Σταυρού τα γήινα και τα ουράνια. Φέρνει όμως τη μάχαιρα και τον πόλεμο για το «μη συναμίγνυσθαι» και το «μηδὲ συνεοθίειν»

(Α΄Κορ.5,9-13) με τους αδελφούς που είναι πόρνοι, πλεονέκτες, ειδωλολάτρες, μέθυστοι, άρπαγες κ.α. Η ειρήνη με αυτούς προξενεί μεγάλη ζημιά. Τα χρηστά ήθη φθείρονται.

Επιζήμια καθίσταται η ειρήνη και προς τους "λύκους" των αιρέσεων. Αυτοί έχουν τυφλωθεί. Οι υιοί του φωτός, οφείλουν να ειρηνεύουν με τους αδελφούς και ομοπίστους. Πως είναι δυνατόν το φως να κοινωνεί με το σκότος;

Σε ένα άλλο έργο του, στο δωδεκαπρόφητο, στον Ωσηέ, (PG 71, 313) διερευνά το στ.13,14-15 «παράκλησις κέκρυπται από όφθαλμών μου, διότι ούτος ανά μέσον αδελφών διαστελεῖ». Αρρώστησε η φύση του ανθρώπου, διασκορπίστηκε από την αμαρτία, έχει βλαφθεί ο νους. Ο Κύριος είναι ο τρόπος θεραπείας. Επειδή καθάισε την τυραννία του διαβόλου και έλυσε τους βρόγχους της ειδωλολατρίας, έδωσε με τον τρόπο της αγάπης και της φιλοστοργίας τους πιστούς, ώστε αυτοί και αδελφούς και γονείς και γένη αρνήθηκαν, ώστε να ικανοποιηθούν με τη μέγιστη χαρά που προκαλεί η κλίση στον Κύριο «ότι ό πατήρ μου και ή μήτηρ μου έγκατέλιπόν με, ό δε Κύριος προσελάβετό με» (Ψαλμ.26,10).

Δεν θα μπορούσε να μην γίνει αναφορά και στο συγγραφέα της Κλίμακος, άγιο **Ιωάννη Σιναΐτη** (525-605 μ.Χ.). Στον τρίτο λόγο του *περί ξενιτείας*²²⁹, επεξηγεί τον όρο λέγοντας, ότι *ξενιτεία είναι ο χωρισμός από όλα για να μείνει ο νους αχώριστος από τον Θεό. Ξένος είναι αυτός που φεύγει κάθε σχέση είτε με τους ιδικούς του είτε με τους ξένους*. Ο πόθος για το Θεό σβήνει ακόμα και τον πόθο προς τους γονείς. Πλανιέται όποιος έχει πόθο και για τους δύο. Κανείς δεν μπορεί να δουλεύει για δύο κυρίους. Ο αγ. Ιωάννης της Κλίμακος, παραπέμπει στο *Ματ.12,46-50* και στον ίδιο τον Ι. Χριστό, όταν στην ειδοποίηση «ιδού ή μήτηρ σου και οί αδελφοί σου έστήκασιν έξω ζητούντές σε ιδείν», απαντά «όστις γάρ αν ποιήση τó θέλημα του πατρός μου του έν ούρανοῖς, αυτός μου αδελφός και αδελφή και μήτηρ έστίν», ορίζοντας την πραγματική του οικογένεια. Ο Κύριος έφερε μάχη και μάχαιρα. Διχάζει τους φιλόθεους από τους φιλόκοσμους, τους υλικούς από τους άυλους. Τους φιλόδοξους από τους ταπεινούς.

Στον τέταρτο λόγο *περί υλακοής*²³⁰, ο αθλητής του Ι. Χριστού είναι ο αν-

229. Πρβλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ, *Κλίμαξ*, μετ. Αρχιμ. Ιγνατίου, (Ωρωπός: Ι.Μ. Παρακλήτου, 1978), 56-64.

230. Βλ. οπ. π., 65-66.

δρείος πολεμιστής, ο οποίος κρατά γερά την ασπίδα της πίστεως και εμπιστοσύνης προς τον Θεόν και τον γυμναστή του, και με αυτήν, θα ελέγαμε, αποκρούει κάθε λογισμό απιστίας ή μεταβάσεως και αναχωρήσεως· έχει ανεσπασμένη συνεχώς την μάχαιρα του Πνεύματος και φονεύει κάθε ιδικό του θέλημα πού θα αναφανή· έχει φορέσει τον σιδερένιο θώρακα της υπομονής και της πραότητας και μ' αυτόν αποκρούει κάθε υβρεολογία, κάθε λέξι πού σουβλίζει και κάθε λόγο που ρίπτεται εαντίον του σαν βέλος· φορά και την «περικεφαλαίαν του σωτηρίου», τη σκέπη δηλαδή πού του παρέχει η ευχή του Γέροντος. Και δεν στέκεται με δεμένα τα πόδια, αλλά το ένα το προβάλλει - είναι πρόθυμος δηλαδή για υπηρεσία -, και το άλλο το έχει ακίνητο - είναι πρόθυμος δηλαδή για προσευχή. Η μάχαιρα του Πνεύματος είναι δηλ. ο Λόγος και το θέλημα του Θεού, στο οποίο υποτάσσεται κάθε άλλο θέλημα.

Στα έργο «Βίος Βαρλαάμ και Ιωάσαφ»²³¹ (PG 96, 857-1249), του μεγάλου συμπλητή της Πατερικής Θεολογίας, **Ιωάννη Δαμασκηνού** (676-749 μ.Χ.), προβάλλεται ο ωφέλιμος διχασμός μεταξύ πατρός και υιού. Ο Ιωάσαφ ήταν γιός του ειδωολάτρη βασιλιά της Ινδίας Αβενίρ. Ο πατέρας του λόγω κάποιας προφητείας τον κράτησε κλεισμένο στο παλάτι. Ο Ιωάσαφ τελικώς παρά τις ανόητες περιττολογίες του πατέρα του και τις διάφορες μηχανορραφίες του διαβόλου, όχι μόνον έγινε χριστιανός από τον μοναχό Βαρλαάμ, αλλά κατάφερε και αυτόν τον βασιλιά πατέρα του να μεταστρέψει στο Χριστιανισμό.

Αξιοσημείωτη η προτροπή του Βαρλαάμ προς τον Ιωάσαφ να ενδυθεί την πανοπλία του πνεύματος ώστε να μπορέσει να κατατροπώσει τον διάβολο για να στεφανωθεί στο τέλος από τον Κύριο. *Και την μὲν ὄσφον ἐν ἀληθείᾳ περιζωσάμενος, ἐνδυσάμενος δὲ καὶ τὸν τῆς δικαιοσύνης θώρακα, περιθέμενός τε καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου, καὶ τοὺς πόδας ἐν ἐτοιμασίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης ὑποδησάμενος, μετὰ χειρᾶς τε τὸν τῆς πίστεως ἀναλαβὼν θυρεὸν, καὶ τὴν τοῦ πνεύματος μάχαιραν, ἣ ἐστὶ ῥῆμα Θεοῦ, καὶ πάντοθεν ἄριστα καθοπλισθεὶς καὶ περιφραζάμενος, οὕτω πεπορθὼς πρὸς τὸν κατὰ τῆς ἀσεβείας ἔξελθε πόλεμον, ὡς ἂν, ταύτην τροπwsάμενος καὶ τὸν αὐτῆς ἀρχηγὸν διάβολον εἰς γῆν καταρράξας, τοῖς τῆς νίκης στεφάνοις κοσμηθῆσῃ ἐκ τῆς ζωαρχικῆς δεξιᾶς τοῦ Δεσπότης* (PG 96, 1025). Τα λόγια αυτά φαίνεται να αποτελούν προβαπτισματική κατήχηση αφού όπως σημειώνεται από τον Δαμασκηνό, αυτά (τα λόγια) «πρὸς τὸ θεῖον βάπτισμα εὐτρεπίσας».

231. Πρβλ. Α. ΣΑΡΑΝΤΟΥΛΑΚΟΥ «Ιωάσαφ και Βαρλαάμ», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ.9, (Αθήνα: Στρατηγικές Εκδόσεις, 2013), 298-301.

Ο **Μέγας Φώτιος** Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, (820-893 μ.Χ.) στη *Μυριόβιβλο* (PG 103, 41-1588 : PG 104, 9-430), αναφέρεται στην πάντα νουν υπερέχουσα ειρήνη η οποία ανήκει στο Θεό. Η πίστη στον Ιησού Χριστό περιφρουρεί τις καρδιές των πιστών. Δεν αναφερόμαστε σε ειρήνη από πολέμους ανθρώπινους, αλλά σε ειρήνη προς τον εαυτό μας και προς Αυτόν που την έχει χορηγήσει. (Πρβλ. PG 103, 814-816).

Η μάχαιρα δεν βάλλει εναντίον της ειρήνης του Θεού. Είναι η μάχαιρα του Πνεύματος, το ρήμα του Θεού που τέμνει την αλήθεια από το ψέμα. Οι πιστοί θα είναι μισούμενοι από όλους, διότι το ρήμα του Θεού προκαλεί μίσος, φθόνο και φόνο από τους ασεβείς. Ενώνει την ψυχή και το σώμα, υποτάσσει το χειρότερο στο καλύτερο. Ο Θεός την παρέχει ώστε να ενώσει την επαναστατούσα φύση με τη θεότητα της ειρήνης, διότι *σὰρξ καὶ αἷμα κληρονομησαὶ βασιλείαν Θεοῦ οὐ δύνανται, οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ* (PG 101, 588).

Ο **Ευθύμιος Ζηγαβινός**, (1050-1118 μ.Χ.) στο «Υπόμνημα στο κατά Ματθαίον» PG 129, 341-345, ορίζει τη μάχαιρα ως την τομή του λόγου, αυτή που διαιρεί το χειρότερο από το καλύτερο, τον πιστό από τον άπιστο, εξεγείρει τον υιό, τη θυγατέρα και τη νύφη, εναντίον του πατέρα, της μητέρας και της πεθεράς. Τα νέα και τα πρόσφατα από τα παλιά και σκιώδη. Η μάχαιρα αυτή φέρει εκείνη την ειρήνη για την οποία έψαλλαν οι άγγελοι το *Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*, είναι η προς Αυτόν αγάπη που διαιρεί σε πιστεύσαντες και μη πιστεύσαντες ακόμα και ανάμεσα σε συγγενείς. Επιφέρει το Σταυρό, το θάνατο προς τα βιοτικά. Είναι θανάσιμο όργανο ο Σταυρός. Όποιος ακολουθεί τον Ι. Χριστό νεκρώνεται προς τις ηδονές του κόσμου, όπως Εκείνος. Με την τραχύτητα των λόγων Του ο Ιησούς προετοίμαζε τους μαθητές Του για τη δυσκολία των μελώντων γεγονότων, ώστε να μην ταραχθούν.

Ο **Θεοφύλακτος Βουλγαρίας**, στην ερμηνεία του στο Ευαγγέλιο του Ματθαίου, PG 123, 244-245, λέει ότι δεν είναι πάντα καλή η ομόνοια, αλλά συχνά χρειάζεται και η διάσταση, ο διαχωρισμός, που συνήθως είναι βίαιος. Μάχαιρα λοιπόν είναι ο λόγος της πίστεως, ο οποίος αποκόπτει από οικείους και συγγενείς, θεωρώντας πάντοτε ως δεδομένο για έναν πιστό το να μπορεί να διακρίνει πότε πρέπει να «μισεί» τους οικείους του. Τότε μόνο, όταν αυτοί θέλουν να αγαπώνται περισσότερο από τον Ιησού Χριστό. Ο κίνδυνος υποβόσκει πάντοτε όταν πρόθυμα τοποθετούμε στιδήποτε άλλο στη θέση του Θεού.

Από την έως τώρα ανάλυση φαίνεται ότι οι ερμηνευτές συμφωνούν ως προς την έννοια του ρήματος του Θεού. Αυτό καθορίζει όχι τη «λίγη» και χλιαρή, αλλά την αληθινή και αυθεντική στάση του χριστιανού, στο σίγουρο μονοπάτι το οποίο οδηγεί στην ένωση με το Θεό. Μέσα από τις Γραφές, οι πιστοί βιώνουν την ευχαριστιακή ενότητα και ωριμάζουν συνεχώς στην πνευματική ζωή, *λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς* (Εφ.5,19), πάνοπλοι σε έναν αγώνα νικηφόρο.

3. Η ΤΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ - ΟΔΗΓΙΕΣ.

6, 18. *διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως, προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν Πνεύματι, καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει καὶ δεήσει περὶ πάντων τῶν ἁγίων.*

Ἐπειτα ἀπὸ την προετοιμασία και τον εξοπλισμό του στρατεύματος, ο απ. Παῦλος δίνει τις απαραίτητες οδηγίες (6,18). Την τακτική η οποία πρέπει να ακολουθηθεῖ στη μάχη.

Η οδηγία που δίδεται στους πιστούς είναι, «διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως»²³², περιγράφοντας την κατάσταση στην οποία πρέπει να βρίσκονται οι πιστοὶ ὅταν αναλαμβάνουν την πανοπλία. Αυτή η σταθερή κατάσταση προσευχῆς και εγρήγορσης, είναι απαραίτητη καθὼς η μάχη είναι υπεράνθρωπη και πρέπει να χρησιμοποιηθούν υπερφυσικά μέσα.

Η προσευχή, ὅπως και τα μέρη της πανοπλίας, διαθέτει και αυτή συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, τα οποία ωφείλει να γνωρίζει κάθε ἕνας ο οποίος εισέρχεται στον αγώνα αυτό:²³³

Πρώτον. Η προσευχή πρέπει να είναι συχνή «ἐν παντὶ καιρῷ». Δεν αναπέμπεται μόνο σε κάποιες ιδιαίτερες περιστάσεις, αλλά αποτελεί μία συνεχή δραστηριότητα του πιστού. Την ίδια σύσταση ἔχει κάνει ο απ. Παῦλος, στην πρώτη επιστολή που ἔστειλε στους Θεσσαλονικεῖς, με το *ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε* (Α'Θεσ.5,17).

Δεύτερον. Η προσευχή γίνεται *ἐν Πνεύματι*. Στην προς Ρωμαίους επιστολή, φαίνεται ὅτι η δυνατότητα του προσεύχεσθε, αποτελεί δωρεά του Αγίου Πνεύματος. *Τὸ Πνεῦμα συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν· τὸ γὰρ τί προ-*

232. Υπάρχει η άποψη ὅτι η προσευχή αποτελεί το ἕβδομο κομμάτι της θωράκισης. Βλ. Η. W. HOEHNER, *Ephesians*, 1203.

233. Πρβλ. Ι. ΠΟΠΟΒΙΤΣ, *Ερμηνεία της επιστολής του Αποστόλου Παύλου προς Εφεσίους*, 370-374.

σευζόμεθα καθὸ δεῖ οὐκ οἶδαμεν, αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις (Ρωμ.8,26). Προϋπόθεση δηλ. είναι ο φωτισμός, είναι η δωρεά, την οποία το Πνεῦμα το Άγιο προσέφερε την ημέρα της Πεντηκοστής με σκοπό τον νικηφόρο αγώνα στην εν Χριστώ ζωή του κάθε χριστιανού.

Τρίτον. Οι προσευχόμενοι είναι πάντοτε προσεκτικοί και σε επαγρύπνηση. *Εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες.*

Η φράση «εἰς αὐτὸ», σημαίνει για τον σκοπό αυτό. Με το ρήμα «ἀγρυπνοῦντες», δηλώνεται η εγρήγορηση και η προσοχή κατά τη στιγμή της προσευχής, όπου στον πρώιμο χριστιανισμό χρησιμοποιήθηκε με εσχολογική έννοια, καθώς ανέμεναν τον ερχομό του Υιού του Ανθρώπου. *Ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε, οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ καιρὸς ἐστίν (Μκ.13,33).* Έχει να κάνει με το αιφνίδιο της ἐλευσης της ημέρας εκείνης και του κινδύνου της αφοσίωσης σε ανούσια πράγματα που εκτροχιάζουν τον άνθρωπο από την πορεία του. *Ἀγρυπνεῖτε οὖν ... ἵνα καταξιωθῆτε ... σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου (Λκ.21,34-36).* Η επαγρύπνηση ουσιαστικά είναι η σύνεση, είναι η εξαργύρωση του χρόνου ο οποίος δίδεται μέσα στον κόσμο. *Βλέπετε οὖν πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε, μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλ' ὡς σοφοὶ ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραὶ εἰσι (Εφ.5,15).*

Τέταρτον. Στην προσευχή επιδεικνύεται ζήλος και ενθουσιασμός. Κυρίως επιμονή, *ἐν πάσῃ προσκαρτερήσεται.* Να ζητάμε τη δωρεά του Αγίου Πνεύματος για να μάθουμε πως να προσευχόμαστε. *Κύριε, δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι (Λκ.11,1)* ήταν η παράκληση των μαθητῶν προς τον Κύριο, για να ακολουθήσει η εκπλήρωση της αίτησης μαζί με την υπόδειξη, *αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν, ζητεῖτε, καὶ εὕρησεται, κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν (Λκ.11,9),* βεβαιώνοντάς τους ότι ο Πατέρας Του πάντοτε θα απαντά προσφέροντάς τους το Πνεῦμα το Αγαθό. *Ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει πνεῦμα ἀγαθὸν τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν (Λκ.11,13).*

Πέμπτον. Η προσευχή γίνεται για όλους τους στρατιώτες του Θεού. *περὶ πάντων τῶν ἀγίων.* Η δέηση, δεν πρέπει να περιστρέφεται στο Εγώ και την προσωπική μάχη με το κακό και τις δυνάμεις του, αλλά θα πρέπει να περιλαμβάνει και όλους τους άλλους πιστούς συστρατιώτες, γιατί η μάχη ενάντια στο διάβολο είναι συλλογική. Ο εχθρός είναι κοινός. Ο Π. δεν ζήτησε να κάνουν κάτι που ο ίδιος δεν θα έκανε, αγού πάντοτε προσεύχεται για τους αγίους της κάθε εκκλησίας και σε κάθε επιστολή που στέλνει, όπως η

δήλωσή του στην *προς Φιλιππησίους 1,4*, «πάντοτε ἐν πάσῃ δεήσει μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος».

Συνοψίζοντας τη σκέψη του Παύλου ο Ι. Χρυσόστομος, παροτρύνει τους χριστιανούς να προσεύχονται παντού και πάντα με το φωτισμό του Αγίου Πνεύματος, (ώστε να μην απασχολούνται με ανούσια πράγματα), να είναι νηφάλιοι, (πραεῖς) και συνεχῶς σε επαγρύπνηση. Η εικόνα που αποτυπώνει ο Ι. Χρυσόστομος για τον προσευχόμενο πιστό, είναι ενός στρατιώτη ο οποίος στέκεται δίπλα στο Βασιλιά του. Αυτός δεν θα μπορούσε να είναι ποτέ χαλαρός. Έτσι και ο προσευχόμενος δεν μπορεί να είναι ούτε νωθρός, ούτε εξασθενωμένος, ούτε βιαστικός, ούτε απερίσκεπτος, διότι (συν)χωρεῖται και (συν)διαλέγεται με τον ίδιο το Βασιλιά (PG 6, 173).

Ο πνευματικός αγώνας του κάθε πιστού, είναι συνεχής σε αυτή τη ζωή γιατί πάντοτε υφίσταται η ανάγκη του πολέμου. Η προσευχή πρέπει να γίνεται με δάκρυα, ζήλο, ευσέβεια και προσοχή. Στο περιεχόμενό της δεν θα πρέπει να εισάγεται τίποτα κοσμικό ή βιοτικό, διότι αυτή χαρακτηρίζεται από πνευματικότητα και οικουμενικότητα.

Οι στίχοι 14-17 που προηγήθηκαν, ουσιαστικά αποτελούν την προετοιμασία για το στάδιο της προσευχής. Ο στ. 6,18 περιγράφει το αποκορύφωμα της οδοιπορίας του 6,14-17 και της ὅλης προετοιμασίας. Ο αγώνας είναι πνευματικός, ὁπότε το αντικείμενο της ανάληψης πανοπλίας του Θεοῦ ἀπὸ τον κάθε χριστιανό είναι η εἰσοδος στη ζωή και στο στάδιο της προσευχής.

*

Ακολουθῶς, ο απ. Παῦλος στο στ. 6.19-20, ζητά ἀπὸ τους ακροατές του να προσευχηθῶν για αὐτόν προσωπικά επειδή, χρειάζεται θάρρος ὥστε να διακηρύξει με σαφήνεια το μυστήριο που περιέχεται στο εὐαγγέλιο.

Καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ, ἵνα μοι δοθῆ ῥῆμα ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου, ἐν παύσει γινώσκειν τὸ μυστήριον τοῦ εὐαγγελίου ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω ἐν ἀλύσει, ἵνα ἐν αὐτῷ παύσει ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

Σε ἐπιστολές που ἔχει στείλει, ἔχει ζητήσει και ἀπὸ ἄλλες ἐκκλησίες να προσεύχονται γι' αὐτόν και τους συντρόφους του, (Α'Θεσ.5,25 : Β'Θεσ.3,1 : Β'Κορ.1,11 : Ρωμ.15,30-32 : Κολ.4,3-4). Ἐχει ζητήσει ἐπίσης την προσευχή τους και ὅταν το εὐαγγέλιο βρισκόταν ὑπὸ ἀπειλή ἀπὸ διάφορες επικίνδυνες ἐξωτερικές συνθήκες (Ρωμ.15,30-32 : Κολ.4, 3).

Ο απ. Παύλος έχει την αυτοσυνειδησία του ρόλου του. Αισθάνεται τη βαρύτητα της αποστολής του, τον ευαγγελισμό των εθνών όπως τον αναλύει στο Εφ.3,1-13. Ωστόσο, στην παρούσα κατάσταση το πρόβλημα είναι, ότι ο Παύλος φοράει αλυσίδες, είναι φυλακισμένος. Πιθανώς να οδεύει προς κάποιο δικαστήριο, ώστε να απολογηθεί για αυτό το ευαγγέλιο. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ζητάει να μιλήσει με παρρησία. Το ρήμα «παρρησιάζομαι», έχει χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει την τόλμη και την ελευθερία της μαρτυρίας του ευαγγελίου, ειδικά παρουσία ισχυρών ανθρώπων. (Πρ.4,13 : 4,29) *δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παρρησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον σου*²³⁴.

Ο Thielman αναφέρει, δεδομένου ότι η διακήρυξή του Ευαγγελίου στους Εθνικούς ήταν η αιτία της φυλάκισής του και δεδομένου ότι θα παρουσίαζε την υπεράσπισή του ενώπιον ενός ρωμαίου δικαστή, γίνεται κατανοητό ότι θα είχε μπει στον πειρασμό είτε να μην εξηγήσει το ευαγγέλιο καθόλου, ή στην εξήγησή του να αφήσει εκτός κάποια κρίσιμα σημεία που θα μπορούσαν να θεωρηθούν επικίνδυνα πολιτικά. Ο Παύλος γνωρίζει ότι δεν πρέπει να παραιτηθεί εξ αιτίας αυτού του πειρασμού, επειδή παρά τη φυλάκισή του, «υπηρετεί ως πρεσβευτής». Το μυστήριο του ευαγγελίου, δεν είναι κάτι άλλο, παρά η αποκάλυψη ότι οι Ιουδαίοι και οι Εθνικοί γίνονται μέρος του Σώματος του Χριστού. Αφορά επίσης σε μία ενότητα που τελικά θα αγκαλιάσει τα πάντα σε ουρανό και γη (1,9-10), συμπεριλαμβανομένης «πάσης αρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι» (1,21). Αυτό μπορεί να ήταν και το κρίσιμο σημείο του ευαγγελίου που ο Παύλος μπήκε στον πειρασμό να αποφύγει ενώπιον κυβερνητικού αξιωματούχου.

Ο απ. Παύλος βρίσκεται ήδη σε πόλεμο, όχι πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, δεν ζητά να βγει από τη φυλακή, αλλά πολεμά εναντίον των σκοτεινών δυνάμεων. Ζητά να μπορέσει να συνεχίσει να μιλά για το μυστήριο του ευαγγελίου. Φοράει εδώ και πάρα πολύ καιρό την πανοπλία του, κάτι που ζητάει επιτακτικά να κάνουν και οι αναγνώστες του.

Όλη αυτή η στρατιά που δημιουργείται, στέκεται προσευχόμενη καθώς προετοιμάζεται και καθώς αντιστέκεται. Ο κάθε ένας προσεύχεται και πολεμά υπέρ του άλλου. Όλοι για όλους σε μία ενότητα αγάπης εν Χριστώ.

234. Ο όρος «παρρησία» ετυμολογικά σημαίνει «λέω τα πάντα». Επίσης σημαίνει τη θαρραλέα βεβαιότητα. Βλ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗΣ, *Παύλειες Μελέτες*, 282, υποσ. 496. Ελευθεροστομία, ειλικρίνεια. Βλ., Δ. Δημητράκου, «παρρησία» *Μέγα Λεξικόν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*, τόμ. ΙΑ', (Αθήναι: Δομή, 1961), 349.

Τελικά μόνο αυτή η αγάπη μπορεί και συνενώνει τα πάντα και ς εκ τούτου δε γίνεται να απουσιάζει από το οπλοστάσιο του πολεμιστή. Αυτή τη βοήθεια ζητά και ο Παύλος όντας μέλος της στρατιάς των αγίων. Στην εισαγωγή της επιστολής προσεύχεται ο ίδιος για τους παραλήπτες της, ενώ στο τέλος ζητά από εκείνους να προσευχηθούν για αυτόν. Κανείς δεν είναι μόνος στον πνευματικό αγώνα²³⁵.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει, ότι η κλίση του σ. προς τους ακροατές του για ανάληψη του οπλισμού λειτουργεί ως σύνδεσμος μεταξύ των δύο τμημάτων της επιστολής και άρα μπορεί να εκληφθεί ως ένας προτρεπτικός λόγος πριν την έναρξη των εχθροπραξιών με τις δυνάμεις του σκότους. Ο Ι. Χριστός δωρίζει, ο άνθρωπος αποδέχεται. Ο Ι. Χριστός έχει πολεμήσει και έχει νικήσει, ο άνθρωπος περιφρουρεί τη νίκη με τα δωριζόμενα όπλα. Πρόκειται προφανώς για μια **βαπτισματική παραινωση**. *Για όσους ανταποκρίθηκαν στην κλήση, πίστεψαν στο Ευαγγέλιο και βαπτίσθηκαν δεχόμενοι την υιοθεσία*²³⁶. Γίνεται σαφές ότι ο κοσμικός στρατιώτης διαφέρει από τον πνευματικό, *όπως η περικεφαλαία μας διαφέρει κατά την φύση προς την φθαρτή, διότι η ύλη της είναι ο χαλκός, η δε άλλη έχει συσταθεί από την ελπίδα της σωτηρίας· και η ασπίδα σ' εκείνους μεν έχει κατασκευασθεί από ξύλο και δέρμα, σε μας δε είναι η πίστη και εμείς μεν έχουμε περιφραχθεί με τον θώρακα της δικαιοσύνης, εκείνοι δε περιτυλίγουν κάποιον αλυσιδωτό χιτώνα, και για μας μεν μάχαιρα προς την άμυνα είναι αυτή του Αγίου Πνεύματος, οι δε προβάλλουν την σιδερένια*²³⁷.

Μία συνοπτική ματιά των θείων δωρεών και την ανθρώπινης ευθύνης μέσα στην επιστολή με βάση την περικοπή 6,10-20, μπορούμε να αποτυπώ-

235. Οι υπομνηματιστές συνήθως υποστηρίζουν ότι η περιγραφή της πανοπλίας τελειώνει στο στίχο 17. Όμως συμφωνώ με τον Καραβιδόπουλο ότι η προσευχή πρέπει να συμπεριληφθεί στον πνευματικό εξοπλισμό του χριστιανού. Αποτελεί ένα ισχυρό όπλο αναγκαίο στον πνευματικό πόλεμο. Βλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Αποστόλου Παύλου Επιστολές*, 236.

236. Βλ. Σ. Δεσπότη, *Παύλειες Μελέτες*, 332.

237. Βλ. Μ. Βασιλείου, *περί Νηστείας Λόγος Β'*, «Ὡς γὰρ ἡ περικεφαλαία ἡμῶν παρήλλακται τὴν φύσιν πρὸς τὴν φθαρτὴν· τῆς μὲν γὰρ ὕλη ἐστὶν ὁ χαλκός, ἡ δὲ ἐκ τῆς ἐλπίδος τοῦ σωτηρίου συνέστηκε· καὶ ὁ θυρεὸς ἐκείνοις μὲν ἐκ ξύλου καὶ βύρσης πεποιήται, ἡμῖν δὲ τὸ τῆς πίστεως ἐστὶ πρόβολαιον· καὶ θώρακι ἡμεῖς μὲν τῷ τῆς δικαιοσύνης περιπεφράγμεθα, ἐκείνοι δὲ χιτῶνά τινα ἀλυσιδωτὸν περιφέρουσι· καὶ μάχαιρα ἡμῖν μὲν ἡ τοῦ πνεύματος ἐστὶ πρὸς ἄμυναν, οἱ δὲ τὴν ἐκ σιδήρου προβάλλονται.» PG 31, 183-184

σομε στον ακόλουθο πίνακα²³⁸ συγκρίνοντας τα δύο βασικά μέρη της επιστολής.

Πίνακας 3. Διάγραμμα Περικοπής.

Η Πανοπλία	Α' ΜΕΡΟΣ Θείες δωρεές	Β' ΜΕΡΟΣ Ανταπόκριση
6,14 στήτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ (Ἡ ζώνη της αλήθειας)	1,13 ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας , τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν. (Μέσω της ακοῆς προσλαμβάνεται ο λόγος της αληθείας που είναι το ευαγγέλιο της σωτηρίας). 5,8-9 ἦτε γὰρ ποτε σκοτεινοί , νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ · ὡς τέκνα φωτός περιπατεῖτε· ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐν πάσῃ ἀγαθῶσυνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ . (Ἐχει δοθεῖ το φῶς και ὅπου υπάρχει το φῶς, υπάρχει και ο καρπὸς του Πνεύματος που είναι η αλήθεια).	4,15 ἀληθεύοντες δὲ ἐν <u>ἀγάπῃ</u> αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα 4,25 Διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος λαλεῖτε ἀλήθειαν ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ (Ἡ αλήθεια μέσω της αγάπης στον πλησίον οδηγεί στην ωρίμανση/αύξηση εν Χριστῷ).
6,14 ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης (ο θώρακας της δικαιοσύνης)	4,24 καὶ <u>ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ</u> καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. (ο νέος ἄνθρωπος/εαυτὸς ἔχει κτισθεῖ ἀπὸ το Θεό και βρίσκεται μέσα στην αληθινή δικαιοσύνη). 5,8-9 ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐν πάσῃ ἀγαθῶσυνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ. (Ἡ δικαιοσύνη είναι χαρακτηριστικό του Πνεύματος).	4,24 καὶ <u>ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον</u> (Ἐνδυθεῖτε το νέο ἄνθρωπο/εαυτὸ).
6,15 καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἐτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης (Τα υποδήματα του Ευαγγελίου της εἰρήνης).	1,2 χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ (η εἰρήνη προέρχεται ἀπὸ τον Πατέρα Θεό και τον Κύριο Ι. Χριστό). 2, 14-18 αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὃ ποιήσας τὰ ἀμφοτέρωθεν ἐν ... ποιῶν εἰρήνην , καὶ ἀποκαταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρωθεν ἐν ἐνὶ σώματι τῷ Θεῷ διὰ τοῦ σταυροῦ, ἀποκτείνας τὴν ἐχθρὰν ἐν αὐτῷ· καὶ ἔλθων εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγύς, ὅτι δι' αὐτοῦ	4,3 σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἐνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ <u>συνδέσμῳ</u> τῆς εἰρήνης. (Ἡ προσπάθεια της διατήρησης της ἐνότητας μέσω της εἰρήνης).

238. Πρὸβλ. D. R. REINHARD, *Ephesians 6:10-18*, 525-526.

Η Πανοπλία	Α' ΜΕΡΟΣ Θείες δωρεές	Β' ΜΕΡΟΣ Ανταπόκριση
	<p>ἔχομεν τὴν προσαγωγὴν οἱ ἀμφότεροι ἐν ἐνὶ πνεύματι πρὸς τὸν πατέρα. (Ο Ι. Χριστὸς εἶναι ἡ εἰρήνη, ποιεῖ εἰρήνη, ἔφερε τὸ εὐαγγέλιο τῆς εἰρήνης).</p>	
<p>6,16 ἐπὶ πᾶσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως (Ἡ ἀσπίδα τῆς πίστεως).</p>	<p>2,8-9 τῇ γὰρ χάριτι ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν, Θεοῦ τὸ δῶρον οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα μὴ τις καυχῆσθαι. (ἡ πίστη εἶναι δῶρο τοῦ Θεοῦ). 4,11-14 καὶ αὐτὸς ἔδωκε ... πρὸς τὸν <u>καταρτισμὸν τῶν ἁγίων</u> εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, μέχρι καταστήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ... ἵνα μηκέτι ὦμεν νήπιοι, κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας, ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδεῖαν τῆς πλάνης (Τὰ δῶρα δίδονται γιὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ ἀντίστασιν στὴν πλάνη).</p>	<p>1,13 ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν, ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ Ἁγίῳ. (Μέσω τῆς Πίστεως σφραγισθήκατε μετὰ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιο).</p>
<p>6,17 καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε (Ἡ περικεφαλαία τῆς σωτηρίας)</p>	<p>2,5 καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι συνεζωοποίησε τῷ Χριστῷ· χάριτι ἐστε σεσωσμένοι· 2,8-9 τῇ γὰρ χάριτι ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν, Θεοῦ τὸ δῶρον, οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα μὴ τις καυχῆσθαι. ἡ σωτηρία εἶναι χάρις 5,23 ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐστὶ κεφαλὴ τῆς γυναικός, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας, καὶ αὐτὸς ἐστὶ σωτὴρ τοῦ σώματος. (Ο Ι. Χριστὸς εἶναι αὐτὸς ποὺ παρέχει ὡς δωρεὰ τὴ σωτηρία).</p>	<p>1,13 ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν, ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ Ἁγίῳ (Μέσω τῆς Πίστεως ξεκινᾶ ἡ διαδικασία τῆς σωτηρίας).</p>
<p>6,17 καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος, ἧ ἐστὶ ῥῆμα Θεοῦ (τὸ σπαθὶ τοῦ Πνεύματος, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ)</p>	<p>1,13 ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν, ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ Ἁγίῳ. (ὁ Λόγος μέσω τῆς ἀκοῆς, οδηγεῖ στη</p>	<p>1,13 ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν, ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ Ἁγίῳ.</p>

Η Πανοπλία	Α' ΜΕΡΟΣ Θείες δωρεές	Β' ΜΕΡΟΣ Ανταπόκριση
	σφραγίδα του Πνεύματος).	5,18-19 αλλά πληροῦσθε ἐν Πνεύματι λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ (Να οικοδομεῖτε ὁ ἕνας τὸν ἄλλον με τὴ χρήση τῆς Γραφῆς).

Όλα τα μέρη της πανοπλίας τα οποία αναφέρονται στην κατακλείδα, δηλ. η αλήθεια, η δικαιοσύνη, ο ευαγγελισμός, η πίστη, η σωτηρία και ο λόγος του Θεού, έχουν τις αναφορές τους και στα δύο κύρια μέρη της επιστολής. Ως δωρεά θεωρείται ολόκληρη η πανοπλία, με ταυτόχρονη αποδοχή και χρήση της από τον πιστό. Αποτυπώνεται καθαρά με τη γραφίδα του απ. Παύλου η διδασκαλία περί **συνέργειας** Θεού και ανθρώπου στην αλλαγή-μετάνοια του πιστού που στο εξής τον οδηγεί στη σωτηρία. Η απελευθέρωση από τις σκοτεινές δυνάμεις γίνεται (α) μόνο με τη δύναμη του Θεού που επανέφερε στη ζωή, *συνεζωποίησε* (στ.2,5) τους πάντες, Ιουδαίους και Εθνικούς «... καὶ ἡμεῖς ... ὡς καὶ οἱ λοιποὶ» (στ.2,3) και (β) την αποδοχή εκ μέρους τους, «ἐνδύσασθε» (στ.6,11), των δωρεών ώστε να παραμείνουν σταθεροί στην νέα αυτή κατάσταση της ζωής.

Η ανάπτυξη των θεμάτων της επιστολής από τον απόστολο, ολοκληρώνονται στο σημείο αυτό. Η προσευχή μάλιστα του σ. στο *Εφ.3,16-19*, δηλώνει την αγωνία του ώστε να αναγνωρίσουν οι ακροατές/αναγνώστες δια του Πνεύματος, τις δωρεές αυτές.

ἵνα δώῃ ὑμῖν ... κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος ... κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν ... ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ... ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι ... τί τὸ πλάτος καὶ μῆκος καὶ βάθος καὶ ὕψος, γινῶναι τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ.

*

Ως επίμετρο του παρόντος κεφαλαίου παραδίδω ένα απόσπασμα από το *The Pilgrim's Progress*, ένα βιβλίο αλληγορικά γραμμένο, το 1678, από

τον πουριτανό προτεστάντη John Bunyan (1628-1688)²³⁹. Το βιβλίο του περιγράφει τις περιπέτειες του χριστιανού στη ζωή του. Τα εμπόδια, τις παγίδες και τους πειρασμούς που καλείται να υπερβεί με κάθε δυσκολία. Το απόσπασμα αφορά τη μάχη μεταξύ του *Christian* (Χριστιανός) και του *Apollyon* (Διάβολο) στην Κοιλάδα της Ταπεινώσεως (The Valley of Humiliation).

Καθώς ο Χριστιανός κατηφόριζε την κοιλάδα, είδε από μακριά τον δαίμονα Απολλύων να τρέχει προς αυτόν. Στη θέα του φοβήθηκε και σκέφτηκε να γυρίσει πίσω. Όμως η πανοπλία που φορούσε δεν κάλυπτε τα πόδια και θα έμενε απροστάτευτος στα βέλη του εχθρού. Αμέσως σκέφτηκε:

“*Η μόνη σωτηρία μου είναι να σταθώ*”.

Στη στιχομυθία που ακολουθεί ο τερατόμορφος Απολλύων δηλώνει κύριος αυτού του βασιλείου και θεωρεί τον Χριστιανό δούλο του, παροτρύνοντάς τον να επιστρέψει. Ο Χριστιανός αρνείται δηλώνοντας κατηγορηματικά ότι δεν είναι πλέον δούλος αυτού, αλλά έχει ορκιστεί πίστη και αφοσίωση στο Βασίλεα των Βασιλέων. Τότε ο Απολλύων ξεσπά οργισμένος, λέγοντας:

“*Είμαι εχθρός αυτού του Βασιλιά,
μισώ και αυτόν και τους νόμους του και το λαό του.
Έχω έρθει εδώ με σκοπό να σε πολεμήσω*”.

Αμέσως απαντά ο Χριστιανός:

“*Απολλύων, συλλογίσου τι πρόκειται να κάνεις,
γιατί εγώ βρίσκομαι στη βασιλική οδό,
την οδό της αγιότητας.
Επομένως, πρόσεχε!*”.

Εκείνη τη στιγμή ο Απολλύων άπλωσε τα σκέλη του σε όλο το πλάτος του δρόμου φωνάζοντας:

“*Δεν φοβάμαι καθόλου, ετοιμάσου να πεθάνεις.
Ορκίζομαι στο καταχθόνιο λημέρι μου, ότι δεν θα προχωρήσεις περισσότερο, εδώ*”

239. Ο ακριβής τίτλος είναι “*The Pilgrim's Progress from This World, to That Which Is to Come*” («Το Μεγάλο Ταξίδι» στη σύγχρονη Ελληνική έκδοση), το οποίο ο συγγραφέας του συνέγραψε μέσα από τη φυλακή. Με μεγάλη επιτυχία και αναγνωσιμότητα στον Δυτικό κόσμο της εποχής, χρησιμοποιήθηκε ως αναγνωστικό στα σχολεία. Το κείμενο που παραθέτω αποτελεί ελεύθερη απόδοση της αντίστοιχης έκδοσης στην καθαρεύουσα, υπό ΙΩΑΝΝΟΥ ΒΟΥΝΙΑΝΟΥ, *Η πρόοδος τοῦ χριστιανοῦ ἀποδημούντος ἀπὸ τοῦ κόσμου τούτου εἰς τὸν μέλλοντα. Ἐν εἶδει ἑνυπνίου*, (Αθήναι: Ἀγγελίδου, 1854), 106-109.

θα χύσεις το αίμα σου”.

Και λέγοντας αυτά έριξε ένα φλεγόμενο βέλος προς το στήθος του Χριστιανού· όμως εκείνος κρατούσε ασπίδα στο χέρι, με την οποία το απέκρουσε, αποτρέποντας έτσι και τον κίνδυνο. Ο Χριστιανός αμέσως ξεσπάθωσε, καταλαβαίνοντας ότι έφτασε η ώρα να πολεμήσει. Ο δε Απολλύων όρμησε κατά πάνω του ρίχνοντας τα βέλη του σαν χαλάζι. Ο Χριστιανός παρά τις προσπάθειες που έκανε για να τα αποφύγει, υπέστη τραύματα στο κεφάλι, στο χέρι και στο πόδι²⁴⁰. Αυτό έκανε τον Χριστιανό να οπισθοχωρήσει. Την ίδια στιγμή ο Απολλύων συνέχισε με σφοδρότητα την επίθεση, όμως ο Χριστιανός ανακτώντας το θάρρος του αντιστάθηκε με όλη του την ανδρεία.

Ο αιματηρός αυτός αγώνας διήρκεσε πάνω από μισή μέρα, μέχρι του σημείου όπου ο Χριστιανός κουράστηκε και δεν μπορούσε πλέον να αντέξει. Εξ αιτίας των πληγών του οι δυνάμεις του σιγά-σιγά τον εγκατέλειπαν.

Τότε ο Απολλύων, βρίσκοντας την ευκαιρία, πλησίασε ακόμα περισσότερο τον Χριστιανό και παλεύοντας μαζί του τον έριξε στη γη καταφέροντάς του ένα φοβερό πλήγμα, από το οποίο εκείνος έχασε το σπαθί από το χέρι του. Ο Απολλύων αναφώνησε:

“Τώρα είσαι δικός μου!”

και συνέχισε να τον συνθλίβει σχεδόν μέχρι θανάτου ώστε ο Χριστιανός άρχισε να απελπίζεται για τη ζωή του. Αλλά ενώ ο Απολλύων ήταν έτοιμος για το τελικό του χτύπημα, ο Χριστιανός εμπνευσθείς από το Θεό, άπλωσε το χέρι του, άδραξε το σπαθί και φώναξε:

*“Μη χείρεσαι εχθρέ·
αν και έπεσα, πάλι θα σηκωθώ”²⁴¹*

και με το λόγο του αυτό έδωσε ένα καιρίο κτύπημα· διαπέρασε με το ξίφος του τον εχθρό προξενώντας του θανάσιμη πληγή, αναγκάζοντάς τον να αποσυρθεί. Ο Χριστιανός μόλις το αντιλήφθηκε, εφόρμησε κατά πάνω του, λέγοντας:

“Για όλα αυτά νικάμε, μέσω αυτού που μας αγαπά”²⁴²

Τότε ο Απολλύων άπλωσε τα φτερά του που έμοιαζαν με δράκοντα και με μεγάλη βιασύνη πέταξε τόσο μακριά ώστε ο Χριστιανός δεν τον ζαναείδε.²⁴³

240. Νους, Πίστη και Ελπίδα. Παραπέμπει στην περικεφαλαία της Σωτηρίας, στο θυρεό της Πίστεως και στα υποδήματα του Ευαγγελίου.

241. Βλ. Μιχ.7,8. *μη έπίχαιρέ μοι, ή έχθρά μου, ότι πέπτωκα.*

242. Βλ. Ρωμ.8,37. *άλλ' έν τούτοις πᾶσιν ύπερνικώμεν διά τοῦ αγαπήσαντος ήμᾶς.*

243. Βλ. Ιακ.4,7. *Υποτάγητε οῦν τῷ Θεῷ. αντίστητε τῷ διαβόλῳ, καί φεύζεται ἀφ' ὑμῶν.*

Ο συγγραφέας ως παρατηρητής της μάχης αναφωνεί:

*“Σε ολόκληρη αυτή τη συμπλοκή, κανείς δεν μπορεί να φανταστεί, εκτός κι αν εί-
δε και άκουσε όπως εγώ, τις κραυγές και τους φρικτούς βρυχηθμούς που έβγαιναν
από το στόμα του Απολλόντου, έμοιαζαν με ήχους δράκοντα, αφετέρου δε, τι α-
ναστεναγμοί και λυγμοί πήγαζαν από την καρδιά του Χριστιανού!*

*Ποτέ δεν τον είδα κατά τη διάρκεια της μάχης να έχει τόσο αγαλλίαση όση όταν
αντιλήφθηκε ότι είχε τραυματίσει τον Απολλόντου με το δίστομο σπαθί του·
τότε, πράγματι, χαμογέλασε και κοίταξε προς τα πάνω.*

Ήταν το πιο φοβερό θέαμα που είδα ποτέ”.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΠΡΟΣΛΗΨΕΙΣ

*τα τοις εκκρίτοις των διδασκάλων πεπονημένα*²⁴⁴

ΣΤΟ 4^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΤΑΙ Η ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΝ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ, για το είδος του αγώνα που έδιναν, βιώνοντας εμπειρικά την πίστη τους στον Ι. Χριστό. Της αποδοχή που είχε η πολεμική διδασκαλία του απ. Παύλου κατά τη δύσκολη περίοδο της διάδοσης του Ευαγγελίου της Ειρήνης, στον αντίποδα του οποίου υπήρχε το ευαγγέλιο της ειρήνης του Καίσαρα. Πολλοί εκκλησιαστικοί συγγραφείς και Πατέρες των πρώτων αιώνων έχουν αφήσει γραπτά στοιχεία για τη ζωή των εκκλησιών στις οποίες ανήκαν, όπως ο άγιος Κλήμης για την εκκλησία της Ρώμης, ο Τερτυλλιανός για την εκκλησία της Καρχηδόνας, ή ο άγιος Ιγνάτιος για την εκκλησία της Συρίας. Στην παρούσα έρευνα, γίνεται προσπάθεια καταγραφής των ερμηνειών για το είδος της πολεμικής εγρήγορσης στην καθημερινότητα της πρωτοχριστιανικής εκκλησίας μέσα από τη χρήση στρατιωτικών όρων και εικόνων.

1. Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΗΓΕΤΗΣ ΜΑΣ ΚΑΙ ΕΜΕΙΣ ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΕΣ ΤΟΥ.

Ο Άγιος Κλήμης Πάπας Ρώμης²⁴⁵ *Clemens Romanus* στα Λατινικά, Αποστολικός Πατέρας της Εκκλησίας, ιερομάρτυρας και τρίτος επίσκοπος Ρώμης, στα τέλη του 1^{ου} αιώνα μ.Χ., αποστέλλει στην Κόρινθο την Α' ομώνυμη επιστολή του. Την στέλνει στην εκκλησία που ταλαιπωρείται από έριδες και αντιζηλιές εδώ και δεκαετίες. Είναι η ίδια εκκλησία, που για παρεμφερείς λόγους είχε στείλει επιστολή ο Απόστολος Παύλος. Φαίνεται ότι εκεί, ο πόλεμος με τα «φιλεπίστροφα» πάθη συνεχίζεται αμείωτος.

Στην την επιστολή του αυτή²⁴⁶ ο άγιος Κλήμης, συνιστά στους πιστούς ομόνοια και αγάπη μεταξύ τους. Αναφέρεται και αυτός όπως και ο απ. Παύλος στην προς *Εφεσίους*, σε στρατεύση και σε στρατιώτες του Θεού, (PG

244. Ιωάννης ο Δαμασκηνός, PG 94, 525.

245. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ελληνική Πατρολογία*, τόμ. Β', (Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος, 2005).

246. Η Προς Κορινθίους Επιστολή, έχει διασωθεί και συγκαταλέγεται στα συγγράμματα των Αποστολικών Πατέρων. Εξελήφθη στον Αλεξανδρινό κώδικα της Βίβλου, ενώ η Συριακή εκκλησία θεώρησε την επιστολή μέρος της Αγίας Γραφής.

1, 281-282), οι οποίοι μάλιστα με ζήλο εντάσσονται σε ένα οργανωμένο σύνολο, λαμβάνοντας ο καθένας τη θέση που του αρμόζει συμφώνως προς το αξίωμα που κατέχει. Συνεπώς με προθυμία και ταπεινότητα όλοι υπακούουν στις εντολές των ανωτέρων τους.

Στρατευσόμεθα οὖν (Militenius igitur), ἄνδρες ἀδελφοί, μετὰ πάσης ἐκτενείας ἐν τοῖς ἀμώμοις προστάγμασιν αὐτοῦ. Κατανοήσωμεν τοὺς στρατευομένους τοῖς ἡγουμένοις ἡμῶν, πῶς εὐτάκτως, πῶς εἰκτικῶς, πῶς ὑποταγμένως ἐπιτελοῦσιν τὰ διατασσόμενα. Οὐ πάντες εἰσὶν ἔπαρχοι (Non omnes sunt praefecti) οὐδὲ χιλίαρχοι (neque tribune) οὐδὲ ἑκατόνταρχοι (neque centuriones) οὐδὲ πεντηκόνταρχοι (neque quinquagenarii) οὐδὲ τὸ καθεξῆς, ἀλλ' ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι τὰ ἐπιτασσόμενα ὑπὸ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν ἡγουμένων ἐπιτελεῖ.

Η στρατιωτική εικόνα που χρησιμοποιείται εδώ έχει να κάνει και με τα διαφορετικά μέλη της Εκκλησίας που αναφέρει ο απ. Παύλος στην *προς Κορινθίους* επιστολή του, με τη λειτουργία που επιτελεί και τα χαρίσματα που δίδονται από το Αγ. Πνεύμα στο κάθε μέλος του Σώματος της Εκκλησίας, της οποίας η κεφαλή και σημείο αναφοράς είναι ο Ι. Χριστός, ο Κύριος²⁴⁷.

Η ένταξη στο στράτευμα του Θεού, επιφέρει σημαντικές υποχρεώσεις για τον πιστό, οι οποίες σύμφωνα με τον αγ. Κλήμεντα, έχουν ως σκοπό την επίτευξη της αποστολής που έχει αναλάβει, μέσω της υπακοής στους ανωτέρους. Άλλος είναι ο ρόλος του Επάρχου, άλλος του χιλίαρχου, άλλος του εκατόνταρχου. Ο καθείς εκτελεί και πράττει σύμφωνα με τις διαταγές που λαμβάνει ιεραρχικά από τον ανώτερο προς στον κατώτερο και όλοι μαζί υπακούουν στις διαταγές του Θεού.

Ο επίσκοπος Ρώμης παρουσιάζει ως παράδειγμα ορθής λειτουργίας ενός συνόλου με κοινό στόχο, τη στρατιωτική ιεραρχία και δομή. Συνεχώς, την αντιδιαστέλλει ως μοντέλο με την εκκλησιαστική. Τοποθετεί τους πρεσβυτέρους στις αντίστοιχες θέσεις των στρατιωτικών αξιωματούχων. Σαφέστατα ξεχωρίζει τους διοικητές από τους στρατιώτες, τους διοικούντες από τους διοικούμενους και κατ' αναλογία τον κλήρο από το λαό. Προβάλλει όμως το θείο χαρακτήρα των εκκλησιαστικών αξιωμάτων. Πηγή και αναφορά είναι ο ίδιος ο Θεός.

Στην ίδια επιστολή γίνεται λόγος για την απαράδεκτη πράξη της λιπο-

247. *Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσὶ, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσὶν, ὁ δὲ αὐτὸς ἐστὶ Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. (Α' Κορ.12,4-6).*

ταξίας από το στράτευμα (PG 1, 256). Η πράξη αυτή θεωρείτο άκρως ταπεινωτική στο στρατό αλλά και στην εκκλησία.

*Δίκαιον οὖν ἐστὶν μὴ λειποτακτεῖν ἡμᾶς
ἀπὸ τοῦ θελήματος αὐτοῦ.*

Στην εποχή του Αγίου, η Εκκλησία υπέφερε από διωγμό. Η συστράτευση αποτελούσε μονόδρομο για τους χριστιανούς. *Η υλακοή-πειθαρχία και η συγκροτημένη ιεραρχία του στρατού, υπήρξε το πρότυπο για τις χριστιανικές κοινότητες*²⁴⁸.

2. ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΠΟΙΜΝΙΟΥ

Ο Άγιος Ιγνάτιος Αντιοχείας (ο Θεοφόρος), αποτελεί έναν ακόμα Αποστολικό Πατέρα που έζησε και έδρασε στις αρχές του 1^{ου} αι. μ.Χ.²⁴⁹ Διετέλεσε δεύτερος επίσκοπος Αντιοχείας, διαδεχόμενος τον Απόστολο Πέτρο²⁵⁰ και κληροδότησε στην Εκκλησία ένα σπουδαίο συγγραφικό έργο²⁵¹.

Στην προς Πολύκαρπον Επιστολή του (PG 5, 724-725), ο Θεοφόρος, αντιγράφει τη στρατιωτική ορολογία του απ. Παύλου που συναντούμε στην προς Εφεσίους επιστολή. Η πανοπλία και τα όπλα που αναλαμβάνει ο κάθε χριστιανός, προβάλλονται ως αποτέλεσμα της βάπτισής του.

Ζητά από τους αναγνώστες-στρατιώτες, να γίνονται αρεστοί σε αυτόν που υπηρετούν, (ἀρέσκετε ᾧ στρατεύεσθε) στον οποίο μάλιστα οφείλουν και χρωστούν την ύπαρξή τους (ὄψωνια = την τροφή τους). Μετά το βάπτισμα οι πιστοί δέχονται τα πνευματικά όπλα και γίνονται μέλη ενός «στρατεύματος», του Σώματος δηλ. του Ι. Χριστού. Καθήκον τους από τώρα και στο εξής, είναι η συμπόρευση με ομόνοια και σύμπνοια (σαν τις χορδές της κιθάρας), στην ενότητα που παρέχεται από την εκκλησία ως θεμέλιο για την ενότητά τους με τον ίδιο το Θεό. (Εφ.4,1-2 : PG 5, 648). Ο στρατιωτικός τρόπος της πειθαρχίας, προσφέρεται για τη δημιουργία της απαραίτητης λειτουργικής ενότητας ενός συνόλου πιστών.

248. Βλ. Α. HARNACK, *Η Χριστιανική θρησκεία και το στράτευμα*, 48.

249. ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Πατρολογία Α'*, 177.

250. *Ignatium dico episcopum Antiochiaie post Petrum secundum*. Ωριγένους, *Ομιλία 6 εις Λουκάν*, (PG 13, 1815).

251. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Πατρολογία Β'*, 408.

Στη συνέχεια απαριθμεί τα πνευματικά «βαπτισματικά» όπλα-δωρεές που πρέπει να φέρουν ως γνήσιοι στρατιώτες του Ι. Χριστού. Η πίστη είναι για αυτούς η περικεφαλαία που προστατεύει το νου. Ως κύριο επιθετικό όπλο τους προτάσσουν την αγάπη. Την εξακοντίζουν όπως το **δόρυ** ενώ ταυτόχρονα η υπομονή χαρακτηρίζει όλη τους την ύπαρξη σαν μία ολόσωμη **πανοπλία**. Ο δε μισθός τους ως στρατιωτών, προέρχεται από της αξία των έργων τους.²⁵²

ἀρέσκετε ᾧ στρατεύεσθε, ἀφ' οὗ καὶ τὰ ὀψώνια κομίζεσθε· μὴ τις ὑμῶν δεσέρτωρ εὐρεθῆ. τὸ βάπτισμα ὑμῶν μενέτω ὡς ὄπλα, ἡ πίστις ὡς περικεφαλαία, ἡ ἀγάπη ὡς δόρυ, ἡ ὑπομονὴ ὡς πανοπλία. τὰ δεπόσιτα ὑμῶν τὰ ἔργα ὑμῶν, ἵνα τὰ ἄκκεπτα ὑμῶν ἄξια κομίσησθε.

Αξιο μνείας αποτελεί και ένα άλλο στρατιωτικό σύμβολο που χρησιμοποιεί ο άγιος Ιγνάτιος στην επιστολή του προς Σμυρναίους (PG 5, 708).

ἵνα ἄρη σύσσημον εἰς τοὺς αἰῶνας διὰ τῆς ἀναστάσεως εἰς τοὺς ἀγίους καὶ πιστοὺς αὐτοῦ.

Είναι το *σύσσημον*, το λάβαρο που ὑψωσε ο Ι. Χριστός με το πάθος Του και ανεμίζει στο εξής στους αιώνες. Είναι το *vexillum Christi*²⁵³, το πρότυπο, η σημαία του Χριστού, το λάβαρο της εκστρατείας που χρησιμοποιεί το στράτευμα όταν προελαύνει προς τη μάχη. Είναι ο Σταυρός της Αναστάσεως, είναι το λάβαρο της νίκης.

Το σύστημα του στρατού αποτελεί και για τον άγιο Ιγνάτιο, μοντέλο ενότητας. Ο πιστός παραλαμβάνει πνευματικά όπλα ως δωρεές του Θεού, ενδύεται δηλ. τον ίδιο το Θεό, στον οποίο δηλώνει την αφοσίωσή του με τη βαπτισματική εισοδό του στην Εκκλησία (το νικηφόρο στράτευμα). Ο ίδιος

252. Ο Π. Χρήστου, σημειώνει μία λεπτομέρεια που αφορά στο μαρτυρικό τέλος του Αγίου και έχει να κάνει με τις στρατιωτικές εικόνες και ορολογία που ο ίδιος χρησιμοποιεί σε ορισμένα σημεία των επιστολών του. Ο Αποστολικός Πατήρ συνελήφθη στη Μ. Ασία και οδηγήθηκε στη Ρώμη όπου και μαρτύρησε προς παραδειγματισμό στα άγρια θηρία. Κατά τη διάρκεια της διαδρομής προς τη Ρώμη, η οποία υπήρξε μακρά, συνοδευόταν από στρατιώτες οι οποίοι ονομάζονταν «λεόπαρδοι», μάλλον από την ονομασία της λεγεώνας στην οποία ανήκαν και του συμπεριφέρονταν με βάνουσο τρόπο. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού αυτού συνέγραφε επιστολές τις οποίες και απέδιδε στους εκπροσώπους των διαφόρων εκκλησιών που τον επισκέπτονταν. Είναι λογικό λοιπόν να συμπεράνουμε πως περιέλαβε στη ρητορική του εικόνες από το άμεσο περιβάλλον του. Βλ. *Πατρολογία Β'*, 411.

253. Ο Σταυρός ως *vexillum Christi* (σημαία Χριστού), ως σημαία και λάβαρο εκστρατείας, έγινε σε μεταγενέστερη εποχή πολύ δημοφιλής. Γνωστός ο λατινικός ύμνος *Vexilla regis prodeunt* (οι σημαίες του Βασιλέως προελαύνουν). Βλ. Α. HARNACK, *Η Χριστιανική θρησκεία και το στράτευμα*, 49.

ο άγιος εφαρμόζει τη θεολογία του στην πράξη καθώς θεωρεί εαυτόν στρατιώτη της πίστης²⁵⁴. Ονομάζεται Θεοφόρος, ένα όνομα που προσέλαβε κατά τη βάπτισή του. Ο Θεός είναι η πανοπλία του, και από τον ίδιο το Θεό λαμβάνει την αμοιβή του, άξια των έργων του. Η πίστη και τα έργα οδηγούν στη σωτηρία. Η νίκη είναι δεδομένη μέσω της ενότητας των πιστών εν Χριστώ.

Ο ίδιος γνωρίζει ότι οδηγείται στο μαρτύριο για χάρη της ενότητας. Στην πορεία του προς τη Ρώμη, στην επιστολή που δίνει στην αντιπροσωπεία των Εφεσίων που τον επισκέφθηκε, τους ζητά την κοινή προσευχή, ώστε να μπορέσει να βγάλει εις πέρας την αποστολή του, να *θηριομαχήσει* «ὕπὲρ τοῦ κοινοῦ ὀνόματος καὶ ἐλπίδος» (Εφ.1,2 : PG 5, 644).

3. Ο ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

Σε ένα απόκρυφο μυθιστορηματικού τύπου κείμενο του τέλους του 2^{ου} αι. μ.Χ.²⁵⁵, το *Μαρτύριον του αγίου αποστόλου Παύλου*, το οποίο ανήκει σε ένα σύνολο κειμένων γνωστά ως *Πράξεις Παύλου*, ερχόμαστε αντιμέτωποι με τον τεχνικό όρο στρατιώτες Χριστού. Ο όρος αυτός κατά πάσα πιθανότητα χρησιμοποιείται κυριολεκτικά. Από τέτοιου είδους κείμενα, γνωστά στην έρευνα ως Απόκρυφα, αντλούμε με μεγάλη προσοχή, πληροφορίες για τον τρόπο σκέψης και ζωής των χριστιανών της εποχής στην οποία αναφέρονται²⁵⁶.

Από το προαναφερθέν κείμενο, συμπεραίνουμε με κάθε επιφύλαξη, ότι οι πιστοί της εποχής αισθάνονταν πράγματι στρατιώτες του Ι. Χριστού. Οι χριστιανοί είναι πολεμιστές. Διευκρινίζεται βεβαίως ότι ο Ι. Χριστός, «ού

254. A. BRENT, *Ignatius of Antioch, a Martyr Bishop and the Origin of Episcopacy*, (London: Continuum, 2007), 80.

255. Την πληροφορία μας τη δίνει ο Τερτυλλιανός, «*De Baptismo* 17,5». Το απόκρυφο προέρχεται από τη Μ. Ασία. Ο Σοντάκτης είναι πρεσβύτερος, ο οποίος καθαιρέθηκε από το ιερατικό του αξίωμα. Για περισσότερες πληροφορίες, Πρβλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Απόκρυφα Χριστιανικά Κείμενα Β', Απόκρυφες Πράξεις-Επιστολές-Αποκαλύψεις*, (Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα, 2004), 147.

256. Άλλωστε πολλά από αυτά -που δεν προέρχονται από αιρετικούς- έθρεψαν πολλές γενιές χριστιανών στη διάρκεια της ιστορίας, κι αν δεν βρέθηκαν ποτέ στο κέντρο της εκκλησιαστικής ζωής, ζούσαν ωστόσο και ως προσφιλή λαϊκά αναγνώσματα, επιδρούσαν και επηρέαζαν την τέχνη, τη λατρεία, την ηθική οικοδομή, την απολογητική διάθεση. Βλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Απόκρυφα Χριστιανικά Κείμενα Β'*, 16.

γάρ ως υμεῖς ὑπονοεῖται βασιλεῖ ἀπό γῆς ... ἀλλά ἀπ' οὐρανοῦ»²⁵⁷. Αυτός όμως **θα καταστρέψει όλα τα βασίλεια της γης**.

Το κείμενο αναφέρεται στις τελευταίες μέρες και στο μαρτύριο του Αποστόλου Παύλου. Βρισκόταν ἤδη στη Ρώμη, όπου δίδασκε και έκανε θαύματα με ορμητήριό του μία νοικιασμένη σιταποθήκη. Αποτέλεσμα της δράσης του υπήρξε η μεταστροφή πολλών στην πίστη στον Ι. Χριστό, ακόμα και μέσα από τον οίκο του Καίσαρα.

Στρατεύη, στρατευόμεθα, στρατολογεῖν, στρατιώτας Χριστοῦ, στρατιώτης θεοῦ ζώντος κ.ο.κ μερικές από τις λέξεις και εκφράσεις του εν λόγω κειμένου, του οποίου τα βασικά σημεία μεταφέρουμε σε μετάφραση²⁵⁸, ξεκινώντας από τη νεκρανάσταση του οινοχόου του Νέρωνα, Πάτροκλου.

Όταν ο Νέρων άκουσε για το θάνατο του Πάτροκλου, λυπήθηκε πάρα πολύ, και καθώς έβγαινε από το λουτρό διέταξε να ορισθεί άλλος για το κρασί. Αλλά οι υπηρέτες τον πληροφόρησαν και του είπαν: «Καίσαρ ο Πάτροκλος ζει και στέκεται κοντά στο τραπέζι». Με το που άκουσε ο Καίσαρας ότι ο Πάτροκλος ήταν ζωντανός, φοβήθηκε και δεν ήθελε να μπει μέσα. Όταν όμως μπήκε μέσα και είδε τον Πάτροκλο, ξαναβρήκε τον εαυτό του και είπε: «Πάτροκλε ζεις;» και αυτός είπε: «ζω Καίσαρ». Και ο Νέρων είπε: «Ποιος είναι αυτός που σου έδωσε ζωή;» Και το αγόρι κατεχόμενο από φρόνημα πίστης είπε: «Ο Ιησούς Χριστός, ο βασιλεύς των αιώνων». Τότε ο Καίσαρας ταραχθήκε και ρώτησε: «Εκείνος πρόκειται να βασιλεύσει στους αιώνες και θα καταργήσει όλα τα βασίλεια;» Και ο Πάτροκλος του απάντησε: «Ναι, θα διαλύσει όλα τα βασίλεια της γης, και αυτός θα είναι ο μόνος εις τους αιώνες, και δεν θα υπάρξει βασίλειο που θα ξεφύγει από αυτό». Τότε ο Νέρων τον χαστούκισε στο πρόσωπο και είπε: «Πάτροκλε, και εσύ έχεις **συστρατευθεί** με εκείνο το βασιλιά;» Ο Πάτροκλος απάντησε: «Ναι Κύριέ μου και Καίσαρ, γιατί αυτός με ανέστησε από τους νεκρούς».

Τότε και ο Βαρσαβάς ο Ιούστος, ο πλατύποδας, και ο Ουρίων ο Καππαδόκης και ο Φήστος ο Γαλάτης, οι πρώτοι άνδρες του Νέρωνα, είπαν: «Και εμείς **συστρατευόμαστε** με εκείνον, τον βασιλιά των αιώνων». Τότε ο Νέρων τους φυλάκισε, αφού τους βασάνισε φρικτά, αυτούς που τόσο είχε αγαπήσει πριν και διέταξε να ψάξουν να βρουν τους **στρατιώτες του μεγάλου βασιλιά** και εξέδωσε ένα διάταγμα σύμφωνα με το οποίο

257. Για το πλήρες ελληνικό κείμενο, βλ. C. TISCHENDORF, *Acta Apostolorum Apocrypha*, (Lipsiae: Avenarius et Mendellsohn, 1851), II, 1-89.

258. Η μετάφραση από το βιβλίο του A. HARNACK, *Η Χριστιανική θρησκεία και το στρατεύμα*, 191-196. Η μετάφραση έγινε από την έκδοση των Lipsius-Bonnet (I, 104-117), οι οποίοι στήριξαν το ελληνικό κείμενό τους σε 4 ελληνικά χειρόγραφα. Βλ. στο ίδιο υποσ. 40, 191.

όσοι βρεθούν ότι είναι χριστιανοί, **είτε στρατιώτες του Χριστού**, να θανατώνονται.

Έτσι και ανάμεσα σε πολλούς άλλους, οδηγήθηκε και ο Παύλος δέσμιος. Όλων όσοι συνελήφθησαν μαζί του η προσοχή ήταν στραμμένη σ' αυτόν τόσο που ο Καίσαρας κατάλαβε ότι εκείνος ήταν **ο αρχηγός των στρατιωτών**, και του είπε: «Άνθρωπε του μεγάλου βασιλιά, και αιχμάλωτέ μου, τι σε παρακίνησε να έρθεις κρυφά στο κράτος των Ρωμαίων και να **στρατολογείς στρατιώτες** από τη δική μου ηγεμονία; Και ο Παύλος γεμάτος από το Πνεύμα το Άγιο, είπε μπροστά σ' όλους: «Καίσαρ, δεν **στρατολογούμε** μόνο από τη δική σου επαρχία αλλά από ολόκληρη την οικουμένη. Γιατί αυτή η εντολή μας έχει δοθεί, να μην αποκλείσουμε κανέναν απ' όσους επιθυμούν να **στρατευθούν** στο πλευρό του δικού μου βασιλιά. Και για σένα καλό θα ήταν να **στρατευθείς** μαζί του, γιατί ούτε ο πλούτος, ούτε η λαμπρότητα αυτής της ζωής θα σε σώσει, αλλά αν τον προσκυνήσεις και δεθθείς σ' αυτόν θα σωθείς. Γιατί αυτός, μέσα σε μια μέρα, θα καταστρέψει τον κόσμο με φωτιά». Όταν τα άκουσε αυτά ο Νέρων, διέταξε να καούν με φωτιά όλοι οι συλληφθέντες, ο Παύλος όμως να αποκεφαλιστεί σύμφωνα με το νόμο που ισχύει για τους Ρωμαίους. Ο Παύλος όμως δεν σταμάτησε να κηρύττει αλλά αιηύθυνε το λόγο στον έπαρχο Λόγγο, και στον εκατόνταρχο Κέστο.

Ο Νέρων λοιπόν ενεργώντας κάτω από την επήρεια του πονηρού, θανάτωσε πολλούς χριστιανούς, στη Ρώμη, χωρίς διάκριση, με αποτέλεσμα να συγκεντρωθούν οι Ρωμαίοι μπροστά στο παλάτι και να φωνάζουν: «Φτάνει Καίσαρ, γιατί αυτοί είναι δικοί μας άνθρωποι. Καταστρέφεις τη δύναμη των Ρωμαίων». Αφού έτσι πείστηκε, σταμάτησε και διέταξε να μη θίξουν κανέναν άλλο χριστιανό, μέχρις ότου μάθει ακριβώς τα περί αυτών.

Τότε, μετά την έκδοση του διατάγματος, ο Παύλος οδηγήθηκε μπροστά στον Νέρωνα που επέμενε ότι έπρεπε να αποκεφαλιστεί, και ο Παύλος είπε: «Καίσαρ, εγώ δεν ζω απλά για λίγο χρόνο για το βασιλιά μου. Και αν εσύ με αποκεφαλίσεις, θα κάνω το εξής. Αφού αναστηθώ, θα εμφανιστώ σε σένα, γιατί δεν θα πεθάνω αλλά θα ζω κοντά στον Κύριό μου, Χριστό Ιησού, που θα έρθει να κρίνει την οικουμένη».

Ο Λόγγος και ο Κέστος είπαν στον Παύλο: «Από πού αποκτήσατε αυτόν το βασιλιά, που τον πιστεύετε χωρίς να αλλάζετε γνώμη ακόμα και τη στιγμή του θανάτου;» Και ο Παύλος απευθύνοντας σε αυτούς το λόγο είπε: «Εσείς άνδρες που βρίσκεσθε τώρα σε άγνοια και σε πλάνη, αλλάζτε γνώμη και σωθείτε από τη φωτιά που έρχεται πάνω σ' ολόκληρη την οικουμένη. **Γιατί εμείς δεν συστρατεύομαστε με ένα βασιλιά που προέρχεται από τη γη, όπως εσείς υπονοείτε, αλλά για κάποιον που έρχεται από τον ουρανό**, τον Θεό τον ζώντα, ο οποίος έρχεται να κρίνει τα άνομα έργα που συμβαίνουν σ' αυτό τον κόσμο. Μακάριος θα είναι όποιος πιστέψει σ' αυτόν και θα ζήσει στην αιωνιότητα όταν αυτός έλθει να κα-

θαρίσει την οικουμένη με φωτιά». Και αυτοί τον ικέτευσαν και είπαν: «Σε παρακαλούμε, βοήθησέ μας, και εμείς θα σε απελευθερώσουμε». Ο Παύλος όμως απάντησε και είπε: **«Εγώ δεν είμαι λιποτάκτης του Χριστού, αλλά νόμιμος στρατιώτης του Θεού του ζώντος.** Αν ήξερα ότι επρόκειτο να πεθάνω και πάλι θα το έκανα, Λόγγε και Κέστε. Επειδή όμως ζω για το Θεό, και αγαπώ τον εαυτό μου, πηγαίνω προς τον Κύριο, για να επανέλθω μαζί του με τη δόξα του Πατέρα του».

Η διήγηση συνεχίζεται με τον αποκεφαλισμό του απ. Παύλου, την επανεμφάνισή του και τέλος την απελευθέρωση των αιχμαλώτων από τον Καίσαρα.

Η εντύπωση που απομένει από την ανάγνωση τέτοιων κειμένων, είναι ότι, οι στρατιωτικοί όροι, ήταν αρκετά διαδεδομένοι στους κύκλους των χριστιανών. Θεωρούσαν πράγματι εαυτούς ως στρατιώτες του Χριστού, σε αντιδιαστολή μάλιστα με τους Στρατιώτες του Καίσαρα. *Ο Συγγραφέας της απόκρυφης ιστορίας, αισθάνεται ότι όποιος γίνεται χριστιανός παύει πλέον να είναι Ρωμαίος. Απέναντι στο γήινο βασιλέα, βρίσκεται ο ουράνιος βασιλέας Χριστός και οι Χριστιανοί είναι αποκλειστικώς στρατιώτες του ουράνιου αυτού Βασιλέα*²⁵⁹.

3.1. Θηριομαχία

Το ίδιο Απόκρυφο κείμενο, με τον ίδιο γνωστό μυθιστορηματικό του τρόπο, μας ταξιδεύει στον περιβάλλοντα χώρο της Εφέσου και «επιλύει» ένα από τα γνωστά ζητήματα που συναντούμε στις επιστολές του απ. Παύλου. Αναφερόμαστε στο περιστατικό της θηριομαχίας, στο οποίο φαίνεται ότι συμμετείχε ο απόστολος στην Έφεσο, «έθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ» (Α΄ Κορ.15,32). Η αναφορά αυτή έχει προκαλέσει διχογνωμία στους ερευνητές για το κατά πόσο οδηγήθηκε στα θηρία ο απ. Παύλος ή όχι²⁶⁰.

259. Η Γλώσσα του συγγραφέα μπορεί να θεωρηθεί στασιαστική. Ωστόσο, δεν μπορούμε να δεχθούμε τη άποψη αυτή ως την επικρατούσα της εποχής, καθώς φαίνεται ότι ο συγγραφέας υπερβάλλει. Βλ. Α. HARNACK, *Η Χριστιανική θρησκεία και το στράτευμα*, 53-54. Η εποχή στην οποία αναφέρεται, είναι η εποχή των Αποστόλων. Μια περίοδος ηρωική στα μάτια των πιστών, όπου η δράση και η ομιλία είναι πιο τολμηρή και αγέρωχη από ότι στην πραγματικότητα.

260. Πρβλ. R. E. OSBORNE, «Paul and the Wild Beasts», *JBL.*, vol. 85, No. 2 (1966), 225-230. Ο Osborne θεωρεί ότι τα θηρία με τα οποία θηριομάχησε ο Παύλος, είναι οι Ιουδαίοι. Ο ίδιος αναφέρει ως απόδειξη το κείμενο του Αββακούμ, *1QpHab*, των χειρογράφων του Κουμράν, όπου ως θηρία χαρακτηρίζονται «αυτοί που φυλάνε το Νόμο», δηλ. οι Ιουδαίοι. Ιδιαίτερα οι εχθρικοί εκείνοι Ιουδαίοι της Ασίας, που είχαν ήδη δημιουργήσει προβλήματα στο έργο του Αποστόλου (βλ. Πρ.17,13 : 21,27). Ο J. MAYER, (βλ. στο ίδιο, παρ. 19), υπενθυμίζει τα θηρία στο Μκ.1,13, στους πειρασμούς του Ιησού Χριστού στην έρημο.

Το Απόκρυφο αναφέρεται στο γεγονός, δίνοντας μία εξήγηση προφανώς αυθαίρετη²⁶¹, που αξίζει όμως να την αναφέρουμε εν συντομία στην παρούσα έρευνα, ως ένδειξη της μαχητικότητας των χριστιανών της εποχής. Παράδειγμα η θηριομαχία του Αγίου Ιγνατίου, «φορώντας την πανοπλία του» (Θεοφόρος). Βλ. σελ. 82.

Το περιστατικό ξεκινά από την ύπαιθρο της Εφέσου, στην οποία καταφθάνει ο απ. Παύλος:

Στη διαδρομή του, εμφανίστηκε ένα πελώριο λιοντάρι πεινασμένο. Τον βρίσκει προσευχόμενο και ξαπλώνει στα πόδια του. Ακολουθεί στιχομυθία με το λιοντάρι, η οποία καταλήγει στη βάπτιση του θηρίου. Ο απόστολος συνεχίζει τη δράση του στην Έφεσο, κάνοντας πολλά θαυμαστά πράγματα, έτσι ώστε η φήμη του μεγάλωσε τόσο που προκάλεσε το φθόνο στους ειδωλολάτρες. Τον κατηγορήσαν με τα ακόλουθα λόγια: *Αυτός ο άνθρωπος κατήγγησε τους θεούς, λέγοντας ότι θα τους δείτε όλους να καίγονται στη φωτιά.*

Στην ταραχή που ακολούθησε, ο Παύλος συνελήφθη, φυλακίστηκε και καταδικάστηκε να οδηγηθεί στα θηρία. Μετά από έξι ημέρες διοργανώθηκαν οι θηριομαχίες, στις οποίες συμμετείχε και ο φυλακισμένος πλέον Παύλος. Το λιοντάρι που ρίχθηκε για να τον καταβροχθίσει αποδεικνύεται ότι ήταν αυτό που είχε βαπτιστεί από τον ίδιο. Τον αναγνωρίζει και τον προστατεύει από τα άλλα θηρία. Η ιστορία συνεχίζεται με τη θαυματουργική διάσωση εν μέσω ξαφνικής κακοκαιρίας, του ανθρώπου και του θηρίου. Το θηρίο ξεφεύγει προς την έρημο και ο απόστολος προς τη Μακεδονία για τη συνέχιση του έργου του.²⁶²

Στα μάτια του άγνωστου συγγραφέα, ο γνήσιος στρατιώτης του Ι. Χριστού έπρεπε να «θηριομαχίσει» στην κυριολεξία. Δεν ανήκει στη δύναμη του Καίσαρα, αλλά στη δύναμη του Θεού, που αντιμάχεται τους ψεύτικους θεούς της Ρώμης. Η μάχη στην κυριολεξία μαινεται μεταξύ των δύο δυνάμεων, οι οποίες χρησιμοποιούν ως όπλα τους τη φύση και τα θηρία. Για τους άπιστους ανθρώπους με τους ψεύτικους θεούς αυτά τα όπλα αποτελούν μέσο και όργανο θανάτου, άνθρωποι και θηρία μοιάζουν μεταξύ τους

261. Η ευσεβής φαντασία ορισμένων αγνώστων συγγραφέων, που απέδωσαν τα έργα τους σε γνωστά πρόσωπα της εκκλησίας, θέλησε να καλύψει τα «κενά» της Κ.Δ., ιδιαίτερα της ζωής του Ιησού και της Παναγίας καθώς και των Αποστόλων, με στόχο μερικές φορές απολογητικό. Ορισμένα άλλα χωρία αποτέλεσαν επίσης ένασμα για τη συγγραφή κάποιου κειμένου. Π.χ. η πληροφορία του Β' Κορ. 12,2, προκάλεσε την απόκρυφη Αποκάλυψη Παύλου. Βλ. Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Απόκρυφα Χριστιανικά Κείμενα Β'*, 12.

262. Πρβλ., οπ. π., 172-182.

στην αγριότητα. Όμως ο Ένας και πραγματικός Θεός αγιάζει τους ανθρώπους, τη φύση, ακόμα και τα θηρία, μέσω των δικών Του ανθρώπων, των πιστών μέχρι θανάτου στρατιωτών Του.

Το πιθανότερο σε αυτή την ιστορία είναι, ότι έχει γεννηθεί στην *ευσεβή φαντασία* του συγγραφέα²⁶³. Η πιο ακριβής εξήγηση της θηριομαχίας, βρίσκεται στη σύνδεσή της με το περιστατικό της αναστάτωσης και της ταραχής στην Έφεσο όπως περιγράφεται από τον Ευαγγελιστή Λουκά (Πρ.19,28-41). Η δράση του Αποστόλου έπληξε τα συμφέροντα των αργυροχόων της πόλης και τους οδήγησε στην αντίδραση, με αποτέλεσμα τη συγκέντρωση του όχλου στο θέατρο αλαλάζοντας το σύνθημα: *μεγάλη ή Άρτεμις Έφεσίων*. Η εικόνα με ένα θέατρο να σείεται ολόκληρο εναντίον του Παύλου, φαντάζει αρκετά απειλητική.

Σύμφωνα με τον ευαγγελιστή Λουκά ο απ. Παύλος αποτράπηκε από τους μαθητές του να εισέλθει στο θέατρο εξ αιτίας της επικινδυνότητας της καταστάσεως για τη ζωή του. Ωστόσο με το περιστατικό δηλώνεται, ότι το ευαγγέλιο που δίδασκε ο απ. Παύλος κατανοήθηκε από τους Εφεσίους ως επίθεση στη θεά Άρτεμη. Η λατρεία της ήταν τόσο βαθειά θεμελιωμένη, ώστε η σύγκρουση των πιστών της με τους χριστιανούς πρέπει να υπήρξε αναπόφευκτη και μάλλον παρατεταμένη. Η σύνδεση της θεάς με τα άγρια θηρία, «πότνια θηρῶν»²⁶⁴, (των θηριών η αφέντρα)²⁶⁵, μπορεί να εξηγήσει γιατί ο μακρὺς αγώνας του απ. Παύλου να κερδίσει την καρδιά των πιστών της θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «θηριομαχία»²⁶⁶.

263. Η Ιστορία, εκτός του ότι είναι φανταστική, θυμίζει πολύ και μάλλον αντιγράφει τον μύθο του Αισώπου, ο Ανδροκλής και το λιοντάρι, σύμφωνα με τον οποίο ο σκλάβος Ανδροκλής ρίχνεται στην αρένα με το λιοντάρι και εκείνο τον αναγνωρίζει ως εκείνον που του αφαίρεσε το αγκάθι από το πόδι Βλ. D. F. GRIGGS, «The Beasts at Ephesus and the Cult of Artemis», *Harvard Theological Review* 106 (2013), 460, παρ. 6 και τη βιβλιογραφία που προτείνει.

264. Βλ. *Ιλιάδα*, Φ'470.

265. Θεωρείται και είναι η Κυρία όλης της άγριας φύσης, όλων των ειδών των ψαριών και των πετοόμενων του αέρα, των λιονταριών, ελαφιών, των αιγών και λαγών. Η ίδια είναι άγρια και μυστηριώδης, με έμβλημά της πολλές φορές, το κεφάλι της Γοργούς. Βλ. W. BURKERT, *Greek Religion, Archaic and Classical*, trans. J. Raffan, (Oxford: Blackwell, 1985), 149.

266. Πρβλ. M. D. HOOKER, «Artemis of Ephesus», *The Journal of Theological Studies*, vol. 64, (2013), 37-46, στο διαδικτυακό τόπο: <https://doi.org/10.1093/jts/fls174>, (ανάκτηση 1-9-19).

4. ΤΑ ΚΥΡΙΑΚΑ ΟΠΛΑ

Ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς, (*Titus Flavius Clemens*)²⁶⁷, Εκκλησιαστικός Πατήρ, υπήρξε ένας πληθωρικός και δυναμικός στοχαστής, ένας από τους κορυφαίους χριστιανούς συγγραφείς της εποχής του (π. 150 μ.Χ. - π. 215 μ.Χ.). Έζησε και δίδαξε στην πόλη της Αλεξάνδρειας της Βόρειας Αφρικής. Υπήρξε βιβλικός εξηγητής, πλατωνικός φιλόσοφος²⁶⁸ και απολογητής του χριστιανισμού²⁶⁹.

Στο έργο του *Προτρεπτικός προς Έλληνας* κεφ. 11, χρησιμοποιεί τη ρητορική του απ. Παύλου με τη στρατιωτική ορολογία για να επισημάνει τα πολλά οφέλη που έχουν προσφερθεί στον άνθρωπο με την έλευση του Ι. Χριστού, τις δωρεές που αναδεικνύονται στην καθημερινή μάχη εναντίον του πονηρού.

Όπως ακριβώς η σάλπιγγα σηματοδοτεί την έναρξη ενός πολέμου και καλεί τους στρατιώτες σε σύναξη, έτσι και η ειρηνική σάλπιγγα που ηχεί ο Ι. Χριστός σε όλη την οικουμένη, με την καλή αγγελία η οποία ακούγεται στα πέρατα της γης, καλεί του ειρηνικούς στρατιώτες Του. Τους συγκεντρώνει με το αίμα και το λόγο Του για να τους χαρίσει τη βασιλεία των ουρανών.

Η μόνη πράξη που έχουμε να κάνουμε ως άνθρωποι σύμφωνα με τον άγιο Κλήμεντα, είναι να εξοπλιστούμε ειρηνικά. Δηλ. αντί για θώρακα να φορέσουμε τη Δικαιοσύνη. Αντί για ασπίδα την πίστη. Ως περικεφαλαία την ελπίδα της πίστεως. Η ακονισμένη λεπίδα του μαχαιριού, είναι ο λόγος του Θεού, που σαν υδάτινη κόψη σβήνει τα φλεγόμενα βέλη που ρίχνει ο

267. Εκπρόσωπος της εξηγητικής παραδόσεως της Αλεξάνδρειας. Για το συνολικό του έργο πρβλ. Ι. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Ερμηνεία της Αγίας Γραφής στην Εκκλησία των Πατέρων*, τόμ. Α' (Αθήνα: Ακρίτας, 1991), 218-239.

268. ο Κλήμης παραθέτει αποσπάσματα από 348 διαφορετικούς κλασσικούς συγγραφείς, συμπεριλαμβανομένου του Πλάτωνα 600 φορές και του Ομήρου 240 φορές. Πρβλ. Ε. OSBORN, *Clement of Alexandria*, (New York: Cambridge University Press, 2005), 4-5.

269. Είναι βαθειά επηρεασμένος από την Αγία Γραφή και την ελληνική ποίηση, το δράμα και τα φιλοσοφικά συγγράμματα. Καλεί τον Πλάτωνα «εραστή της αλήθειας» και τον Ευριπίδη «φιλόσοφο της σκηνής» (βλ. *Στρωμ.* 5.11.70.2). Οι κλασικιστές εκτιμούν το Κλήμεντα για τη διατήρηση αποσπασμάτων έργων που αλλιώς θα είχαν χαθεί, συμπεριλαμβανομένων των γραπτών των προσωκρατικών φιλοσόφων. Ήταν ο πρώτος που προσπάθησε τη σύνθεση της Βίβλου και της ελληνικής φιλοσοφίας. Βλ. P. FOSTER, *Early Christian Thinkers, The lives and legacies of twelve key figures*, (London: SPCK, 2010), 41.

πονηρός. Τα ξίφη μας είναι βαμμένα όχι με αίμα, αλλά με το Λόγο. Είναι οι δωρεές του Θεού, τα άτρωτα όπλα της σίγουρης νίκης.

Ἀλλὰ σάλπιγξ μὲν ἢ μεγαλόκλονος ἠχήσασα στρατιώτας συνήγαγεν καὶ πόλεμον κατήγγειλεν· Χριστὸς δὲ εἰρηνικὸν ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς γῆς ἐπιπνεύσας μέλος οὐ συνάξει ἄρα τοὺς εἰρηνικοὺς στρατιώτας τοὺς ἑαυτοῦ; Συνήγαγε μὲν οὖν, ὃ ἄνθρωπε, τὸ στρατιωτικὸν τὸ ἀναίμακτον αἵματι καὶ λόγῳ, καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν αὐτοῖς ἐνεχείρισεν. Σάλπιγξ ἐστὶ Χριστοῦ τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ, ὃ μὲν ἐσάλπισεν, ἡμεῖς δὲ ἠκούσαμεν. **Ἐξοπλισώμεθα** εἰρηνικῶς, **"ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης"** καὶ τὴν **ἀσπίδα τῆς πίστεως** ἀναλαμβάνοντες καὶ τὴν κόρυν τοῦ σωτηρίου περιθέμενοι καὶ **"τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὃ ἐστὶ ῥῆμα θεοῦ"**, ἀκονήσωμεν. Οὕτως ἡμᾶς ὁ ἀπόστολος εἰρηνικῶς ἐκτάπτει· **ταῦτα ἡμῶν τὰ ὅπλα τὰ ἄτρωτα**· τούτοις ἐξοπλισάμενοι παραταξώμεθα τῷ πονηρῷ· τὰ πεπυρακτωμένα τοῦ πονηροῦ ἀποσβέσωμεν βέλη ταῖς ὑδατίναῖς ἀκμαῖς ταῖς ὑπὸ τοῦ λόγου βεβαμμέναις, εὐχαρίστοις ἀμειβόμενοι τὰς εὐποιίας εὐλογίαις καὶ τὸν θεὸν τῷ θείῳ γεραίροντες λόγῳ.

Στο σύνολο ἔργο του αγίου Κλήμεντος, υπάρχουν γενικές αναφορές σε όπλα και πολεμικές πρακτικές, αλλά μόνο ως ρητορικά σχήματα. Ο ίδιος αποδοκιμάζει τις πολεμικές εικόνες²⁷⁰, αφού εμείς οι χριστιανοί, δεν παιδαγωγούμαστε για τον πόλεμο, αλλά για την ειρήνη. «Οὐκ ἐν πολέμῳ, ἀλλ' ἐν εἰρήνῃ παιδαγωγούμεθα» (*Παιδαγωγός Α', PG 8, 369*). Η Ειρήνη και η Αγάπη δεν χρειάζονται ούτε όπλα ούτε προπαρασκευή (ενν. συνεχή ανεφοδιασμό σε τροφή). «... εἰρήνη δε και ἀγάπη, ... οὐχ ὀπλων δέονται οὐ παρασκευῆς ἀσώτου». (*Παιδαγωγός, Α', PG 8, 369*).

Η αγριότητα όμως της πνευματικής μάχης είναι σαφής στα κείμενα, αφού όπως και στον στην *προς Εφεσίους* επιστολή, τα βέλη (πάθη) είναι πεπυρωμένα και μπορούν να κατακαύσουν τον άοπλο (γυμνό) από τις δωρεές και απρόσεκτο πνευματικά πιστό. Τα όπλα προέρχονται καθαρά από

270. Ως άξιο αναφοράς το γεγονός πως την ίδια ακριβώς εποχή, εντός των κόλπων του Χριστιανισμού, είχε αρχίσει να εξαπλώνεται ένα δραστήριο κίνημα, το οποίο απέρριπτε την Παλαιά Διαθήκη και τον Θεό του Ισραήλ (Γιαχβέ) ως ένα καθαρά πολεμικό θεό και εκ των πραγμάτων αντίθετο της διδασκαλίας του Ευαγγελίου. Πρόκειται για το κίνημα αίρεση του Μαρκίωνα, με την αντιϊουδαική θεολογία του. Πρβλ. Α. HARNACK, *Η χριστιανική θρησκεία και το στράτευμα*, 58-59. Στην υποσημείωση 22 του βιβλίου, ο Αρχιμ. Μελέτιος Κουράκλης που έχει επιμεληθεί της μεταφράσεως από το πρωτότυπο, αναφέρεται στην προβληματική θεολογία του Harnack, η οποία όμως δεν επηρεάζει την εξαγωγή των απαραίτητων συμπερασμάτων.

τον Ι. Χριστό. Είναι τα Κυριακά όπλα²⁷¹, οι δωρεές που προσφέρει με τη θυσία Του και το παράδειγμά Του, ο ίδιος ο Κύριος. Ο πόλεμος δεν αφορά τη σάρκα και το αίμα αλλά την πνευματική αντίσταση στις ενάντιες δυνάμεις.

Για τον χριστιανό, αυτό που προέχει είναι η στρατιωτική πειθαρχία, η τάξη και η υπακοή. Ο στρατηγός καθορίζει την τάξη στον πόλεμο. Για εμάς όμως ο Λόγος είναι ο άρχοντας του βίου μας (*Στρωματείς VII, PG 9, 537*). Ο στρατηγός καθοδηγεί τη φάλαγγα. Για εμάς όμως ο παιδαγωγός καθοδηγεί τα παιδιά (*Στρωματείς A, PG 8, 313*). Η αιτία βρίσκεται ακριβώς στο είδος του πολέμου που έχει να αντιμετωπίσει ο κάθε πιστός. Δεν είναι σαν τους πολέμους που σου κηρύττουν οι εχθροί εξωτερικά, αλλά αυτός που διεξάγεται μέσα στην ψυχή. Αυτός εκτείνεται ως το θάνατο.

Οὗτος ὁ διωγμὸς βαρύτερος καὶ χαλεπότερος, ἐνδοθεν ὀρμώμενος, αἰετὶ συνῶν, ὃν οὐδέ ἐκφυγεῖν ὁ διωκόμενος δύναται, τὸν γὰρ ἐχθρὸν ἐν ἑαυτῷ περιάγει πανταχοῦ ... καὶ πόλεμος ὁ μὲν ἐλακτὸς ραδίως καταλύεται, αὐτὸς δὲ ἐν τῇ ψυχῇ μέχρι θανάτου παραμετρεῖται (Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος; PG 9, 629).

5. ΟΙ ΑΣΚΗΤΕΣ

Ο **Ωριγένης**, (π. 185 μ.Χ. – π. 251 μ.Χ.)²⁷², ο αμφιλεγόμενος μελετητής και ερμηνευτικός θεολόγος του πρώτου μισού του 3^{ου} αιώνα μ.Χ., έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με το πρόβλημα του κακού στον κόσμο. Στα έργα του αναφέρεται συχνά στις μάχες εναντίον της αμαρτίας και των δυνάμεων του σκότους.

Οι μεγάλες μάχες που δίνουν σήμερα οι χριστιανοί προτυπώνονται στην Π.Δ., εφόσον τα κείμενά της ερμηνεύονται αλληγορικά και πνευματικά. (*Ομιλία εις Ιησοῦν του Ναυῆ, PG 12, 883*)²⁷³. Ακριβές παράδειγμα, ο Ιη-

271. Στο έργο του *Επιτομαί εκ των Θεοδότου*, όπου παραθέτει μέρος των θέσεων του γνωστικού Θεόδοτου, αναφέρει τα λεγόμενα «Κυριακά όπλα» Πρβλ. οπ.π., *Η χριστιανική θρησκεία και το στράτευμα*, 54-55.

272. Δημιούργησε στέρα εξηγητική παράδοση εισάγοντας καινοτόμους μεθόδους βιβλικής ερμηνείας. Για το συνολικό του έργο πρβλ. Ι. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Ερμηνεία της Αγίας Γραφής στην Εκκλησία των Πατέρων*, 239-287.

273. Ο Ωριγένης δίνει απάντηση στους γνωστικούς και στον Μαρκίωνα για την απόρριψη της Παλαιά Διαθήκης. Εάν η Π.Δ. δεν είχε ερμηνευτεί με πνευματικό τρόπο, τότε οι απόστολοι δεν θα είχαν παραδώσει τα κείμενά της στους πιστούς του Ι. Χριστού, που ήρθε να διδάξει την

σοὺς του Ναυῆ ὁ ὁποῖος ηγήθηκε τοῦ παλαιοῦ Ἰσραὴλ καὶ τον οδήγησε στὴν κατάκτηση τῆς Γῆς τῆς Ἐπαγγελίας, με τὸν ἴδιο τρόπο που ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ηγεῖται τοῦ νέου Ἰσραὴλ, τῶν πιστῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας Του καὶ τους οδηγεῖ στὴν κατάκτηση τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν.

Για τὸ ἴδιο λόγο καὶ Ἀπόστολος Παῦλος, σύμφωνα με τὸν Ὠριγένη, στὸ κεφ. 6 τῆς *προς Ἐφεσίους* ἐπιστολῆς ἀναφέρει ὅτι οἱ χριστιανοὶ δὲν διεξάγουν σαρκικούς πολέμους, ἀλλὰ πνευματικούς. Ἐάν μάλιστα οἱ στρατιωτικές υπηρεσίες προσφερθοῦν με τὸν σωστό τρόπο στὸν Ἰησοῦ, τότε τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ξεριζώση τῶν παθῶν.

*Unde denique sciens apostolus, nulla nobis iam ultra bella esse carnaliter peragenda, sed animae certamina contra spirituals adversaries desudanda*²⁷⁴ (Ὁμιλία εἰς Ἰησοῦν τοῦ Ναυῆ, PG 12, 897).

Διότι αὐτοὶ εἶναι οἱ πραγματικοὶ στρατιῶτες τοῦ Ἰ. Χριστοῦ (*περὶ Ἀρχῶν III, PG 11, 304*), που καθημερινὰ παλεύουν με τὰ πάθη τους καὶ τὴν ἴδια στιγμή ἐνθαρρύνονται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἰησοῦ: «ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον» (Ἰω.16,33). Εἶναι αὐτοὶ που δὲν ἀσχολοῦνται με τὸν κοσμικὸ τρόπο ζωῆς καὶ τους περισπασμούς του.

Αὐτούς τους ὁποῖους ἐννοεῖ ὁ ἀπ. Παῦλος ὡς στρατιῶτες στὴν *προς Ἐφεσίους* ἐπιστολή του, κατὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Ὠριγένους, εἶναι οἱ ἀσκητές. Ὁ ἴδιος ἐρμηνεύει τὸ χωρίο αὐτὸ συνδυαστικά με τὸ (Β'Τιμ.2,3-4) «σὺ οὖν κακοπάθησον ὡς καλὸς στρατιώτης Ἰησοῦ Χριστοῦ. οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ».

Ὁ Ὠριγένης φτᾶσει στὸ ὡς ἄνω συμπέρασμα διότι ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Harnack²⁷⁵, εἶναι υπερβολικά ἐλικρινῆς. Οἱ πραγματικοὶ στρατιῶτες Χριστοῦ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι οὔτε ὁ λαὸς οὔτε καὶ ὁ κλήρος, ἀφοῦ ἔχει διακρίνει σε αὐτούς ἀρκετὴ χαλαρότητα, ἀρα καὶ ἔλλειψη τοῦ απαιτούμενου ἀγωνιστικοῦ πνεύματος. *Δεν μπορεῖ νὰ δεχθεῖ ὅτι ὅλοι αὐτοὶ δῆθεν διεξάγουν ἕναν ἀγῶνα ζωῆς καὶ θανάτου με τους δαίμονες.*

εἰρήνη, ὥστε αὐτὰ νὰ διαβάζονται στὶς ἐκκλησίες. *Nici bella ista carnalia figuram bellorum spiritualium gererent, nunquam, opinor, Iudaicarum historiarum libri discipulis Christi, qui venit pacem docere, legenti in ecclesiis fuissent ab apostolic traditi.*

274. Εἶναι γνωστὸ, ὅτι τὸ συνολικὸ ἔργο τοῦ Ὠριγένους ἔχει διασωθεῖ μόνο στα Λατινικά. Ἡ μετάφραση ἀπὸ τα Λατινικά στὴν παρούσα ἐρευνα, προέρχεται ἀπὸ τὸν π. Μελέτιο Κουράκλη. Πρβλ. Α. HARNACK, *Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ τὸ στράτευμα* 60-70.

275. Βλ. ο.π.π., 64.

Μόνον οι ασκητές που αναχωρούν από τον κόσμο για να παλέψουν στις ερήμους είναι οι στρατιώτες που εννοεί ο απόστολος. Είναι οι ίδιοι που μάχονται και για τον υπόλοιπο λαό *pro reliquo populo*²⁷⁶. Τα όπλα της νίκης που φέρουν είναι η νηστεία, η δικαιοσύνη, η ευλάβεια, η πραότητα, η αγνότητα και η εγκράτεια. Στον αγώνα τους αυτό έχουν τη συνδρομή και τις δεήσεις των κεκοιμημένων αγίων. Στον πόλεμο δηλ. συμμετέχει η Καθολική Εκκλησία, (στρατευόμενη και θριαμβεύουσα) και τα οφέλη της μάχης αυτής αφορούν όλους τους χριστιανούς, αρκεί αυτοί να παραβρισκονται στο Κάστρο/Στρατόπεδο, την Εκκλησία²⁷⁷. Αυτοί οι τελευταίοι αποτελούν μέλη μεν του στρατεύματος, αλλά δεν είναι οι ήρωες όπως ο Πέτρος και ο Παύλος που κατανίκησαν και αφάνισαν τόσους πολλούς εχθρούς.

Ο Ωριγένης είναι υπέρμαχος της ενότητας της Εκκλησίας επουράνιας και επίγειας. Η στρατιωτική ορολογία είναι αναγκαία για να τονιστεί αυτό ακριβώς το γεγονός. Όπως και στο στράτευμα έτσι και στην Εκκλησία οι ρόλοι είναι διακριτοί. Η Εκκλησία είναι το στρατόπεδο του Κυρίου *castra domini*²⁷⁸ και όλοι οι στρατευόμενοι που εισερχόμενοι σε αυτή, δίνουν το στρατιωτικό όρκο, τον *sacramendum militia*²⁷⁹. Ο Ιησούς είναι ο *princeps militia virtutum domini*²⁸⁰ ο αρχηγός των στρατιωτικών δυνάμεων, του συνόλου δηλ. του ουράνιου στρατεύματος Αγγέλων και Αρχαγγέλων, που οδηγούν το στράτευμα στη νίκη. Οι Άγγελοι ως ανώτεροι αξιωματικοί που προστατεύουν τους στρατιώτες, συμμετέχουν στον πόλεμο (*ομιλία εις τους Κριτάς*, PG 12, 975). Οι δε στρατιώτες, ταξινομούνται σε πάνοπλους στρατιώτες και αξιωματικούς (ασκητές), σε απλούς πολεμιστές και σε αμάχους (υπονοείται ίσως ο κλήρος και ο λαός;)²⁸¹. Σημειωτέον, ότι και στη σκέψη του Ωριγένη αναπτύσσεται αγγελολογία παρόμοια με της Π.Δ. και του πολέμου του Qumran (βλ. κεφ. 2, στο παρόν).

Ο Πόλεμος μαινεται και εναντίον των αιρετικών, εναντίον των εχθρών της αληθείας που παραπλανούν τους ανθρώπους και αμφισβητούν την δι-

276. *Ομιλία εις τους Αριθμούς*, PG 12, 767).

277. *Tamen et reliqua pars populi, quae videtur imbellis, si cum quiete resideat in castris* (*ομιλία εις τους Αριθμούς*, PG 12, 768).

278. Βλ. *Ομιλία εις Ιησούν του Ναϋή*, PG 12, 853).

279. οπ.π. PG 12, 842.

280. οπ.π. PG 12, 855.

281. Βλ. *Ομιλία εις τους Αριθμούς*, PG 12, 771).

δασκαλία της εκκλησίας. Αυτούς τους «αναλαμβάνουν» οι Ήρωες που αναφέραμε προηγουμένως και φέρουν την πανοπλία της δικαιοσύνης *loricam iustitiae*, μάχονται δε εναντίον των στρατιωτών του διαβόλου που φέρουν την πανοπλία της αδικίας *loricam iniustitiae*.²⁸²

Οι Ήρωες κατανίκησαν τόσους βάρβαρους λαούς, οι οποίοι αφάνισαν τόσους πολλούς εχθρούς, αποκόμισαν τόσο μεγάλη λεία, πανηγύρισαν τόσες πολλές δόξες, αυτοί οι οποίοι επέστρεψαν με ματωμένα χέρια από τη σφαγή των εχθρών και των οποίων τα πόδια λούστηκαν και τα χέρια πλόθηκαν μέσα στο αίμα των αμαρτωλών, διότι αυτοί νίκησαν και κατατρόπωσαν ολόκληρες στρατιές των πιο ποικιλόμορφων δαιμόνων, διότι αν δεν τους είχαν νικήσει, δεν θα μπορούσαν να είχαν κερδίσει αιχμαλώτους, όλες αυτές τις στρατιές εκείνων οι οποίοι τώρα πιστεύουν στο Χριστό (Ομιλία εις τους Αριθμούς, PG 12, 770).

Οι πιο αδύναμοι και αυτοί που παραμένουν ατελείς, αγωνίζονται μόνο κατά σαρκόσ και αίματος, οι τέλει όμως αγωνίζονται κατά των κακών πνευμάτων, κάτω από τον ουρανό. (Ομιλία εις Ιησούν του Ναυή, PG 12, 885).

Ωστόσο, όπως τελικά γίνεται αντιληπτό, όλη αυτή η ορολογία αφορά στην ειρήνη και στο ειρηνικό τρόπο ζωής της ευλάβειας και της προσευχής.

Ο Ωριγένης καταλήγει στο (Κατά Κέλσου, PG 11, 1628):

Στρατενόμεθα (εμείς οι χριστιανοί) ... στρατόπεδον εὐσεβείας συγκροτούντες διά τῶν πρὸς τὸ θεῖον ἐντέξεων.

Θα τολμήσουμε με βάση την ανάλυση του Ωριγένους, να απεικονίσουμε τη στρατιωτική δομή, το οργανόγραμμα του στρατεύματος της Εκκλησίας, *castra domini*, ως ακολούθως:

282. Εκλογαί εις τους Ψαλμούς, PG 17, 128B).

6. ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑ

Τερτυλλιανός, *Quintus Septimius Florens Tertullianus*, (π. 160 μ.Χ.-240 μ.Χ.) Ο γιός ενός Εκατόνταρχου²⁸³. Γνωστός και ως ο Πατέρας της Λατινικής (Δυτικής) Εκκλησίας. Είχε ιδιαίτερη μόρφωση και υπήρξε ένας εξαιρετικός και πρωτότυπος συγγραφέας. Δεν ανατράφηκε ως χριστιανός, αλλά μετεστράφη σε αυτόν σε ώριμη ηλικία. Αργότερα στη ζωή του απομακρύνθηκε από τον Χριστιανισμό και προσχώρησε στην αίρεση του Μοντανισμού²⁸⁴. Πέθανε σε μεγάλη ηλικία και το συγγραφικό του έργο τον καθιέρωσε ως έναν από τους απολογητές του Χριστιανισμού.

Γεννήθηκε στην πόλη της Καρχηδόνας στην Αφρική, (σημερινή Τунησία), η οποία αποτέλεσε ίσως τον πιο απειλητικό εχθρό της Ρώμης. Οι Καρχηδόνιοι πολέμησαν τρεις φορές με τους Ρωμαίους και η πόλη τους τελικά καταστράφηκε από τον Σκιπίωνα τον Αφρικανό, *Scipio Africanus* το 146 π.Χ. Η προϊστορία της πόλης καταγωγής του, μαζί με τα βιώματα που απέκτησε από τη στρατιωτική ζωή του πατέρα του, έχουν επηρεάσει οπωσδήποτε τη σκέψη του σε σημείο που να θεωρείται αυτονόητη η ιδέα της πνευματικής πολεμικής.

Για τον Τερτυλλιανό, όλοι οι χριστιανοί είναι **στρατιώτες του Χριστού**, *militia Christi*. Αναλαμβάνουν τη στρατιωτική τους υπηρεσία ήδη με το Βάπτισμα²⁸⁵. Πολύ περισσότερο από τον Ωριγένη, έχει και αυτός υπόψη του τη στρατιωτική δομή και λειτουργία, όταν αναφέρεται στα εκκλησιαστικά πράγματα και στον τρόπο ύπαρξης των χριστιανών εντός της αυτοκρατορίας της Ρώμης, η οποία στηρίχθηκε κατά τη μακραίωνη ιστορία της, στην ορθή λειτουργία του στρατού της. Το δικό του «οργανόγραμμα» είναι πολύ πιο λεπτομερές, όπως και ο τρόπος λειτουργίας του χριστιανικού στρατεύματος, το οποίο ταυτίζεται επακριβώς με τον πραγματικό²⁸⁶.

283. Πρβλ. S. L. GREENSLADE, *Early Latin Theology Selections from Tertullian, Cyprian, Ambrose, and Jerome*, Library of Christian Classics, (Louisville, Kentucky: John Knox Press, 2006), 21-24.

284. Χριστιανική αίρεση που έδινε μεγάλη σημασία στη δύναμη του Αγίου Πνεύματος και στην έννοια της ηθικής καθαρότητας. Ο Τερτυλλιανός οδηγήθηκε στην αίρεση αυτή εξαιτίας του ζητήματος των «πειτωκότων» και των χειρισμών τους εκ μέρους της Εκκλησίας. Η γενική αίσθηση είναι ότι ο Τερτυλλιανός δεν εγκατέλειψε ποτέ τον Χριστιανισμό. Βλ. Q. HOWE, *Tertullian of Africa, The Rhetoric of a New Age*, PhD, Bloomington, (iUniverse, Inc., 2012), 7.

285. Βλ. *Ad martyras*, PL 1, 697.

286. Στο βιβλίο του A. HARNACK, *Η χριστιανική θρησκεία και το στράτευμα*, 72-74, §31, σε μετάφραση του π. Μελετίου Κουράκλη, διαβάζουμε ότι πράγματι για τον Τερτυλλιανό η Χριστιανική ζωή είναι όντως στρατιωτική. (Πρβλ. *Ad martyras* PL 1, 697). Η εκστρατεία ενός στρατιώτη στον

Οι στρατιωτικοί τεχνικοί όροι που βρίσκονται στα κείμενά του, υπάρχουν σε αρμονία με το συνολικό πνεύμα της Δύσης. Τους ίδιους όρους υιοθέτησε η λατινική βιβλική και εκκλησιαστική γλώσσα, ενώ φαίνεται ότι το στρατιωτικό στοιχείο, ήταν κατά διαστήματα πολύ ισχυρό σε μερικές από τις αρχαιότερες λατινικές εκκλησιαστικές κοινότητες²⁸⁷.

Το φαινόμενο γίνεται ορατό κυρίως με τον όρο *sacramentum*²⁸⁸ που έχει προσληφθεί στη Δύση ως ο **στρατιωτικός όρκος υπακοής**, αλλά και με άλλους όρους που υιοθέτησε από το Ρωμαϊκό στρατό ο Τερτυλλιανός, όπως, *statio, vexillum, donativa*, η σκοπιά, το στρατιωτικό λάβαρο και ο στρατιωτικός μισθός αντίστοιχα. Ο στρατιωτικός όρκος υπακοής (*sacramentum*) δίδεται κατά την βάπτιση²⁸⁹, είναι η ομολογία πίστεως και αποτελεί ένα είδος δέσμευσης για τον βαπτισθέντα.

Huic sacramento militians ab hostibus provocor. Par sum illis, nisi illis manus dedero. Hoc defendendo depugno in acie, vulneror, concidor, occi-

πόλεμο, δεν είναι ποτέ συνδεδεμένη με ανέσεις. Κανείς δεν ξεχώνεται στη μάχη μέσα από τον αναπαυτικό κοιτώνα του, αλλά μέσα από τις στενάχωρες σκηνές εκστρατείας όπου ταλαιπωρίες, στερήσεις και διάφορες δυσάρεστες καταστάσεις κάθε είδους ελλοχεύουν. Ήδη από την περίοδο της ειρήνης, επιβάλλεται οι στρατιώτες να εκπαιδεύονται στο να υπομένουν τον πόλεμο, υποβάλλοντας τον εαυτό τους σε ποικίλες καταπονήσεις και σκληραγωγίες, με το να κάνουν πορείες, με πλήρη πολεμική εξάρτηση, να συμμετέχουν σε στρατιωτικά γυμνάσια, να ανορύσσουν χαρακώματα να συμπύσσονται σε χελώνη [*testudo* = είδος στρατιωτικού σχηματισμού μάχης] και στη συνέχεια να αποσυμπύσσονται και πάλι. Σε όλα αυτά ρέει ο ιδρώτας, ούτως ώστε να μη χάσει το σώμα ή το πνεύμα την ετοιμότητα και την αντοχή του, κατά τις μεταβάσεις από τη σκιά στον καυτό ήλιο, από τον καυτό ήλιο στο κρύο, από την περιβολή με απλό μανδύα, στην περιβολή με δυσβάστακτη πανοπλία, από την απόλυτη σιγή, στη βοή του πεδίου της μάχης, από την ησυχία στη δράση. Όλα όσα είναι σκληρά, σε αυτές τις καταστάσεις, θεωρήστε τα, μακάριοι μάρτυρες, ως άσκηση για τις αρετές του πνεύματος και του σώματος. (Πρβλ. *Apologeticus*, PL 1, 598). Θέλουμε να υποφέρουμε, αλλά το επιθυμούμε αυτό, όπως ο στρατιώτης θέλει τον πόλεμο. Κανείς δεν αναλαμβάνει ευχαρίστως τον πόλεμο, ακριβώς ένεκα των αναγκαίων φοβερών και επικίνδυνων επακολουθημάτων του. Και όμως, ο αγώνας διεξάγεται με όλες τις δυνάμεις και ο νικητής αν και προηγουμένως παραπονιόταν, χαιρείται, διότι αποκομίζει την δόξα και ταυτοχρόνως κερδίζει τα λάφυρα. Αγώνας είναι και για εμάς όταν οδηγούμαστε στα δικαστήρια, προκειμένου να παλέψουμε εκεί, με κίνδυνο μάλιστα την ίδια τη ζωή μας, υπέρ της αληθείας. Νίκη είναι να φτάσει κανείς στο σκοπό, χάριν του οποίου αγωνίζεται. Και η δική μας νίκη φέρει, ως δόξα μεν, την ευμένεια του Θεού, της οποίας αξιούμεθα, ως λάφυρα δε, την αιώνια ζωή.

287. Βλ. ο.π.π., 74.

288. Στην αρχαία ρωμαϊκή θρησκεία, το *sacramentum* ήταν ένας όρκος ή τάμα, που καθιστούσε τον ορκιζόμενο «αφερωμένο στους θεούς», και προσλάμβανε αρνητική έννοια αν αυτός παραβιάζονταν. Το *sacramentum* επίσης, αναφέρεται και σε ένα πράγμα θεωρούμενο ως ιερός δεσμός με το θείο που επίσης καταπίπτει εάν ο όρκος παραβιαστεί. Και οι δύο περιπτώσεις υποδηλώνεται μία ιερότητα και μία πράξη καθαγιασμού. Βλ. ΣΤ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ, «*sacramentum*», *Λεξικόν*, 318.

289. *Ad martyras*, PL 1, 697.

dor. Quis hunc militia suo exitum voluit, nisi qui tali eum sacramento consignavit? (Scorpiace, 4, PL 2, 130B-C).

(Μετ.) Με βάση τον όρκο αυτό **είμαι στρατιώτης** και προκαλούμαι από τους εχθρούς μου, **αγωνίζομαι** για την υπεράσπιση του όρκου μου, τραυματίζομαι, με ρίχνουν κάτω και με θανατώνουν. Αυτός λοιπόν, που έχει καθορίσει ένα τέτοιο τέλος για το στρατιώτη του, αυτός είναι και εκείνος που τον έχει **δεσμεύσει** σε αυτό με έναν τέτοιο όρκο. (Σκορπιανικόν).

Ο Όρος *statio* με τον οποίο ο Τερτυλλιανός δηλώνει τη νηστεία, τον θεωρεί ως μία **υπηρεσία φρουράς** που δεν πρέπει με τίποτα να διαταράσσεται από το στρατιώτη. Δικαιολογεί βέβαια την προέλευση της λέξης, διότι πράγματι είμαστε ο στρατός του Θεού.²⁹⁰ Για τον ίδιο λόγο δικαιολογεί και τη χρήση διαφόρων άλλων στρατιωτικών όρων όπως ήδη προαναφέραμε, (π.χ. *Vexilla, signa*²⁹¹), ως μία πραγματική Χριστιανική στρατιωτική λειτουργία²⁹².

Αξιόλογη, είναι η ερμηνεία που δίνει στον όρο *donativa*, το **στρατιωτικό μισθό**, τη δωρεά που δινόταν από τον αυτοκράτορα στους στρατιώτες. Στο Χριστιανικό κόσμο δίνεται ως μισθός-δωρεά (*donativa*) από το Θεό στους νικητές στρατιώτες του η αιώνια ζωή, σε αντίθεση με τον μισθό για την αμαρτία που είναι ο θάνατος. Έτσι μεταφράζει το χωρίο Ρωμ.6,23 «τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος, τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος». Αλλά και το χωρίο Μτ.11,30 «ὁ γὰρ ζυγὸς μου χρηστὸς καὶ τὸ φορτίον μου ἑλαφρόν ἐστιν», όπου το «φορτίον» είναι ο **στρατιωτικός φόρτος εκστρατείας**, του οποίου το βάρος καθορίζει ο ίδιος ο Χριστός, ο *imperator*²⁹³, *Christo imperatori*²⁹⁴, (αυτός που δίνει τις εντολές, ο στρατηγός, ένας από τους τίτλους που απέδιδαν οι Ρωμαίοι στον ίδιο τον Αυτοκράτορα). Στη σκέψη του Τερτυλλιανού, ο Κύριος των Δυνάμεων, αντιπαραβαλλόμενος προς τον κοσμικό πολέμαρχο, δίνει μισθό στην αιώνια ζωή²⁹⁵.

Στην ιεραρχία του Χριστιανικού στρατεύματος, ακολουθούσαν με τη σειρά, έπειτα από τον *imperator* Ι. Χριστό, οι *duces* = αξιωματικοί (εν. ο κλή-

290. *nam et militia dei sumus (De oration, PL 1, 1287).*

291. Πολεμικά λάβαρα ή σημαίες και στρατιωτικά εμβλήματα ή διακριτικά (*De patientia, PL 1, 1382-1383 : De corona militis, PL 2, 97-101).*

292. Βλ. Α. HARNACK, *Η χριστιανική θρησκεία και το στράτευμα*, 78.

293. Βλ. *De exhortation castitatis, PL 2, 927.*

294. Βλ. *De fuga in persecution, PL 2, 111.*

295. Βλ. Α. HARNACK, *Η χριστιανική θρησκεία και το στράτευμα*, 79.

ρος) και στο τέλος το πολυπληθές στρατεύμα *gregarius numerus*²⁹⁶ του λαού του Θεού. Όπως πάντοτε συμβαίνει σε κάθε στρατεύμα, έτσι και στο Χριστιανικό, δεν απουσιάζουν οι λιποτάκτες και οι προδότες. Αυτή τη θέση κατέχουν οι αιρετικοί οι οποίοι έχουν επιλέξει να αλλάξουν στρατόπεδο. Από το στρατόπεδο του φωτός, του Ι. Χριστού (*castris lucis*), βρίσκονται πλέον στο στρατόπεδο του σκότους του διαβόλου (*castris tenebrarum*)²⁹⁷.

Καταλήγουμε ότι με τις θέσεις αυτές του Τερτυλλιανού, από τις οποίες έχει επηρεαστεί και η δυτική-λατινική σκέψη προκύπτει μία αρκετά ρεαλιστική εικόνα των χριστιανών ως «πραγματικών» στρατιωτών ενός άλλου ηγεμόνα πλην του Ρωμαίου αυτοκράτορα και άρα εν δυνάμει εχθρών της αυτοκρατορίας, οι οποίοι παρόλα αυτά διαφέρουν δραστικά από κάθε είδος στρατιώτη, αφού ουσιαστικά είναι ειρηνικοί και προτιμούν να θυσιάσουν οι ίδιοι τον εαυτό τους²⁹⁸.

Σε ποιόν πόλεμο δεν θα είμαστε άξιοι; Για ποιόν πόλεμο δεν θα είμαστε προετοιμασμένοι; Αλλά και αν ακόμα υποθέσουμε ότι ο αριθμός μας είναι μικρός, τον αναπληρούμε από τη χαρά του θανάτου! Αλλά μην ανησυχείτε: ο δικός μας κανονισμός μάχης μας επιβάλλει καλύτερα να πεθάνουμε παρά να θανατώσουμε. (βλ. Απολογία 37, PL 1, 524-526).

Ο Τερτυλλιανός κάνει χρήση της πολεμικής αλληγορίας της Βίβλου, όντας ένας πολύ καλός γνώστης των κειμένων. Έχει σαφώς επηρεαστεί από τη *Γένεση*, τον *Ησαΐα*, τους *Ψαλμούς*, το Ευαγγέλιο του Ματθαίου, τις επιστολές του απ. Παύλου και από την *Αποκάλυψη*, κυρίως για τις αλληγορικές εικόνες που προσφέρουν, (π.χ. *Αποκ.19,21 : Εφ.6,12 : Μτ.10,34*)²⁹⁹.

Από όλα τα κείμενα που προαναφέρθηκαν, εκείνο από το οποίο φαίνεται να εμπνέεται περισσότερο, είναι το χωρίο της προς *Εφ.6,10-20*. Ο Ι. Χριστός αποτελεί το σύνολο της πανοπλίας του αποστόλου *totus de apostolo ar-*

296. Βλ. ο.π.π., PL 2, 119.

297. Βλ. *De corona militis*, PL 2, 91.

298. Ο Harnack επισημαίνει ότι ο Τερτυλλιανός όταν γράφει την απολογία του, έχει στο μυαλό του τους στρατιώτες της θρησκείας του Μίθρα. Αυτή η θρησκεία με καταγωγή από την Περσία, ήταν η πιο διαδεδομένη μέσα στο Ρωμαϊκό στρατό. Θεωρούσαν και αυτοί τον εαυτό τους ως στρατιώτες (*miles*) του Μίθρα. Συμμετείχαν στα δικά τους μυστήρια (*sacramenta*), με σφράγιση στο μέτωπο και θυσίες με άρτο. Φαίνεται ότι οι θρησκευτικές υποχρεώσεις των πιστών στο Μίθρα γίνονταν σεβαστές. Η Ρωμαϊκή εξουσία ήταν ανεκτική σε άλλες ομάδες και εχθρική απέναντι στους χριστιανούς. Πρβλ. *Η χριστιανική θρησκεία και το στρατεύμα*, 81-86.

299. Πρβλ. T. P. O'MALLEY, *Tertullian and the Bible, Language, Imagery, Exegesis*, (Massachusetts: Dekker and Von de Vegh, 1967), 107-111.

matus και η προσευχή είναι ο βασικός οπλισμός που χρησιμοποιεί εναντίων των πάσης φύσεως εχθρών.

Όμως τα κείμενα τα γνωρίζει όχι από το πρωτότυπο, αλλά από τις Λατινικές μεταφράσεις, οι οποίες δεν είναι πλήρεις αλλά ούτε πάντοτε ορθές και ο Τερτυλλιανός είναι προφανές ότι έχει στοιβάξει στη βιβλιοθήκη του Λατινικά Βιβλικά κείμενα, που δίνουν τροφή στη σκέψη του³⁰⁰.

7. Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΔΙΩΓΜΩΝ

Ο Κυπριανός Καρθαγένης, *Thascius Caecilius Cyprianus*, (200 - 258 μ.Χ.), υπήρξε επίσκοπος Καρχηδόνος από το 248 περίπου, έως το 258. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το ζήτημα των πεπτωκότων (*lapsi*) και τον τρόπο επανεισόδου τους στην Εκκλησία. Αναδείχθηκε ζηλωτής της πίστης. Κατά τη διάρκεια του διωγμού του Δεκίου, ο Κυπριανός συνέχισε το έργο του, έχοντας αποσυρθεί σε καταφύγιο κοντά στην Καρχηδόνα. Όταν, όμως, ξέσπασε ο διωγμός του Βαλεριανού μερικά χρόνια αργότερα, συνελήφθη και αποκεφαλίστηκε.

Το συγγραφικό του έργο, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου αφορά στην αλληλογραφία του, τόσο από αυτόν όσο και προς αυτόν, έχει διασωθεί, παρέχει στο σύγχρονο αναγνώστη, μία αξιοσημείωτη εικόνα της εκκλησιαστικής ζωής στα μέσα του τρίτου αιώνα³⁰¹.

Ο Harnack αναφέρει για αυτόν πως *οι πραγματείες και οι επιστολές του, διαβάζονταν περισσότερο από όσο οι ιερές γραφές*³⁰² και ότι υιοθέτησε πλήρως τη στρατιωτική ρητορική για την πειθαρχία στον αγώνα που δίνει ο χριστιανός.

Όπως και στον Τερτυλλιανό, το *sacramentum* αφορά τον τύπο του στρατιωτικού όρκου που δίδεται κατά το βάπτισμα, το οποίο υποδηλώνει και την αφοσίωση-δέσμευση του στρατιώτη του Θεού.

Sacramentum et devotio militis dei (Epist 10, 2)³⁰³

300. Πρβλ., οπ.π., 115-116.

301. Πρβλ. D. W. BERCOFF, «Cyprian», *A Dictionary of Early Christian Beliefs, A reference guide to more than 700 Topics discussed by the early Church Fathers*, (Massachusetts: Hendrickson, 2013), 617.

302. A. HARNACK, *Η χριστιανική θρησκεία και το κράτος*, 86.

303. Για τα έργα του, βλ. στα Αγγλικά, στο διαδικτυακό τόπο: IntraText Digital Library http://www.intratext.com/Tascius_Caecilius_Cyprianus, (ημερομηνία ανάκτησης: 1-9-19).

Ο Ιησούς Χριστός, είναι ο *imperator et rex*³⁰⁴, (στρατηγός και βασιλέας), που κατέχει την *imperium regis*³⁰⁵, (βασιλική εξουσία), είναι ο *magister et imperator*³⁰⁶, (άρχων και διοικητής), *dominus et imperator*³⁰⁷, (κύριος και στρατηγός). Όλοι αυτοί οι τίτλοι που αποδίδονται στον Ι. Χριστό, ως τον αρχηγό του χριστιανικού στρατού, τους έφερε μόνο ο Ρωμαίος αυτοκράτορας³⁰⁸.

Ένα εξίσου αξιοπρόσεκτο σημείο στη σκέψης του Κυπριανού, βρίσκεται στο (*Epist.*10,2 : 58,4), όταν αναφέρεται στο πολεμικό θέαμα που αντικρίζει ο Ι. Χριστός (*spectat militem suum Christus*). Ο αγώνας δηλ. που δίνει ο χριστιανός, φαίνεται να γίνεται αντικείμενο θεάματος στον ουρανό. Ωστόσο, η σκηνή αυτή θυμίζει την 22^η Ραψωδία της Ιλιάδας (βλ. κεφ. 2 του παρόντος), όπου ο Δίας ως άλλος *imperator* ο οποίος κατευθύνει τον πόλεμο, παρακολουθεί από τον Όλυμπο τη σκηνή της θεομαχίας, μεταξύ θεών και ηρώων σαν σε θεατρική παράσταση (*ἔνθ' ὀρώων φρένα τέρψομαι*). (Αναφέρουμε την εικόνα αυτή του θεάματος, με τον κίνδυνο να αυθαιρετήσουμε. Όμως αξίζει περαιτέρω έρευνας, διότι φαίνεται να συνάδει και με τον τρόπο σκέψης που υπάρχει στη Δύση, με ένα Θεό εκ του μακρόθεν επιβλέποντα τον κόσμο, αλλά και με την έννοια του *Plenitudo Potestatis* και του φαινομένου της ιεροκρατίας.³⁰⁹).

Η Εκκλησία επίσης στα κείμενα του Κυπριανού, αναφέρεται ως *castra dei*³¹⁰, το στρατόπεδο δηλ. του Θεού. Ως *castra dei* ονομάζονται και οι φυλακές, όπου συγκεντρώνονται και δίνουν τον προσωπικό και συλλογικό τους αγώνα οι στρατιώτες του Θεού, οι μάρτυρες χριστιανοί. Ας μην ξεχνάμε ότι την εποχή που έζησε και εργάστηκε ο Κυπριανός, ήταν εποχή

304. *De montibus Sina et Sion* 8, CSEL III, 3, 104-119.

305. *Instructiones*, PL 5, 241.

306. *Divinae Institutiones*, PL 6, 661.

307. οπ.π. PL 6, 661.

308. Για τις εξουσίες του Ρωμαίου αυτοκράτορα, πρβλ. Χ. ΠΕΛΕΚΙΔΗ, *Μελέτες Αρχαίας Ιστορίας*, (Ιωάννινα: Παν. Ιωαννίνων-Φιλοσοφική Σχολή, 1979), 9-31. Βλ. επίσης Α. HARNACK, *Η χριστιανική θρησκεία και το κράτευμα*, 87, παρ. 49, Ο Πάπας Δάμασος (305 μ.Χ. - 384 μ.Χ.) ήταν ο πρώτος που χαρακτήρισε το αξίωμα του επισκόπου ως *imperium* (εξουσία) και τον νεοχειροτονηθέντα κληρικό ως *tiro miles* (νεοσύλλεκτο στρατιώτη).

309. Η πληρότητα της εξουσίας που έχει περάσει στον Πάπα. Για πληροφορίες ένα ενδιαφέρον άρθρο του W. D. MCCREADY, «Papal Plenitudo Potestatis and the Source of Temporal Authority in Late Medieval Papal Hierocratic Theory», *Journal of Medieval Studies*, Vol. 48, Num. 4, (1973), 654, στον διαδικτυακό τόπο: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.2307/2856222>, (ημερομηνία ανάκτησης: 15-9-19).

310. Πρβλ. *Instructiones*, PL 5, 240 : *Epist.* 10,1 : *Epist.* 46,2 : *Epist.* 54,1 : *Epist.* 31,4.

διωγμών εναντίον της Εκκλησίας, κατά τη διάρκεια των οποίων τη μαρτυρία του κατέθεσε και ο ίδιος ο Άγιος³¹¹.

Εντέλει, οι δειλοί και οι λιποτάκτες (*desertores*)³¹², οι αιρετικοί και οι σχισματικοί, είναι φαινόμενα αρνητικά και διασπαστικά για την ορθή λειτουργία του στρατεύματος. Απαιτείται η ασφαλής φύλαξη του στρατοπέδου με τις απαραίτητες σκοπιές³¹³ και η άμεση τιμωρία τους προς παραδειγματισμό, για αποκατάσταση της καθαρότητας του σώματος, διότι αυτοί χρησιμοποιούν ανόσια και μιαρά όπλα³¹⁴.

8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στα εξηγητικά έργα των εκκλησιαστικών συγγραφέων των πρώτων δύσκολων αιώνων για την εκκλησία, φαίνεται η προσπάθεια δημιουργίας ενός αγωνιστικού φρονήματος εναντίον των δυνάμεων εκείνων που δρούσαν επιθετικά και διασπαστικά εναντίον της. Οι αιρετικές ομάδες αλλά και οι διώξεις εκ μέρους της αυτοκρατορίας που θεοποιούσε τον αυτοκράτορα, θεωρήθηκαν εκπρόσωποι των δυνάμεων του σκότους.

Οι δυνάμεις αυτές, σύμφωνα με τον άγιο Κλήμεντα Ρώμης, αποκρούονταν μέσω της ιεραρχικής υπακοής και πειθαρχίας με πρότυπο το στρατιωτικό σύστημα.

Κατά τον άγιο Ιγνάτιο Αντιοχείας, το στρατιωτικό σύστημα αποτελεί μοντέλο ενότητας. Με την είσοδό του στην εκκλησία δια του βαπτίσματος, παραλαμβάνει ο πιστός τα πνευματικά του όπλα και δηλώνει πίστη και αφοσίωση στο Θεό.

Ο άγιο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς, γίνεται πιο σαφής, αφού ξεχωρίζει καθαρά τον πνευματικό πόλεμο από τον πραγματικό τον οποίο αποδοκιμάζει. Χρησιμοποιεί τις στρατιωτικές πρακτικές ως ρητορικά σχήματα για να υποδηλώσει τον πόλεμο που διεξάγεται στην ψυχή.

Με τη σειρά του ο Ωριγένης κάνοντας χρήση της αλληγορικής ερμηνευτικής, ταυτίζει του αγώνες των χριστιανών με τις μεγάλες μάχες της

311. Η μνήμη του τιμάται από την Ορθόδοξη Εκκλησία στις 2 Οκτωβρίου και από τη Ρωμαιοκαθολική στις 16 Σεπτεμβρίου.

312. Πρβλ. *Instructiones*, PL 5, 240-241.

313. Πρβλ. *Divinae Institutiones* VII, 27.

314. Βλ. *Epist.* 59,13 “parricidalia arma”.

Π.Δ. Θεωρεί τη στρατιωτική ορολογία αναγκαία για την καταπολέμηση των αιρετικών και των εχθρών της αλήθειας.

Οι Τερτυλλιανός και Κυπριανός, στη βάση της δυτικής νοοτροπίας, στρέφονται περισσότερο στα θέματα της ηθικής. Με την τοπολογική ερμηνευτική διαδικασία, ο χριστιανός θεωρείται πραγματικός στρατιώτης του Ι. Χριστού. Η βαπτισματική είσοδος του στην εκκλησία, του προσφέρει ένα ολόκληρο οπλοστάσιο ηθικής και μια μεγάλη συλλογή εντολών και κανονισμών.

Σε όλους τους ερμηνευτές είναι σαφές ότι το οπλοστάσιο είναι πνευματικό. Αναλαμβάνεται τη στιγμή της εισόδου στην Εκκλησία διά του Βαπτίσματος. Γίνεται αντιληπτό, ότι στα ιδιαιτέρως πλούσια αφηγηματικά αυτά κείμενα τα οποία ευρέως κυκλοφορούσαν κατά τους πρώτους αιώνες και ήταν δημοφιλή ανάμεσα στους χριστιανικούς κύκλους, εμφανίζονται ανάγλυφες οι εικόνες και οι πρακτικές στρατιωτικού προσανατολισμού, με κύριο σκοπό την εξύψωση του ηθικού. Τα λαϊκά αυτά αναγνώσματα εκτόξευαν την αγωνιστική ψυχολογία των διωκόμενων τις περισσότερες φορές χριστιανών.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΕΧΟΝΤΑΣ ΦΤΑΣΕΙ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ και με βάση τα αρχικά ερωτήματα, μπορούμε να εξάγουμε τα ακόλουθα συμπεράσματα.

❖ Όσον αφορά στο πρώτο ερώτημα σχετικά με το ρόλο του πολεμικού παιάνα στο τέλος της επιστολής επισημαίνουμε, ότι η *προς Εφεσίους* επιστολή αποτελεί έναν εκκλησιολογικό ύμνο. Καλούνται δηλ. όλοι οι παραλήπτες σε ενότητα, να αφήσουν πίσω τους τον παλιό άνθρωπο του προηγούμενου βίου τους και να προσλάβουν τον καινό. Μέσω της πίστης στην αλήθεια του Ευαγγελίου της Σωτηρίας και της μεταξύ τους αγάπης να ωριμάσουν εν Χριστῷ σε ένα Σώμα.

Με την έννοια εν Χριστῷ, δηλώνεται όχι μία ηθική, αλλά μία οντολογική ένωση του πιστού με τον Ι. Χριστό η οποία μπορεί να επιτευχθεί με έναν και μόνο τρόπο. Ο απ. Παύλος γράφει στους Γαλάτες «ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε» (*Γαλ.3,27*).

Με το βάπτισμα λοιπόν ο πιστός «ἐνδύεται» τον Ι. Χριστό, γίνεται σύμμορφος με τον Υιό του Θεού και εισέρχεται στον καινό αιώνα. Ο χριστιανός υψώνεται στη διάσταση του Ιησού Χριστού. Τα πάντα ανακεφαλαιώνονται, ενώνονται και ανορθώνονται στον Ι. Χριστό ο οποίος είναι η κεφαλή της Εκκλησίας, «ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου» (*Εφ.1,23*).

Ομοίως με το *ἐνδύσασθε* την πανοπλίαν του στ. 6,11, δηλώνεται η προτροπή για ενεργοποίηση των χαρισμάτων τα οποία δίδονται με το βάπτισμα και αποτελούν τον καρπό του Πνεύματος. Η δωρεά είναι δεδομένη μέσω της βαπτισματικής ένωσης με τον Ι. Χριστό. Δεν είναι όμως μαγική. Ο άνθρωπος οφείλει να ενεργεί, διότι ο Θεός ενεργεί εν αὐτῷ.

Για να γίνει κατανοητό στους ακροατές της επιστολής, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τη στρατιωτική ρητορική ως επίλογο στο κείμενό του. Το κάθε χάρισμα του χριστιανού απεικονίζεται σαν ένα όπλο που του δίνεται για να το χρησιμοποιήσει. Θέλει να αναδείξει το φρόνημα της γενναιότητας απέναντι στις εχθρικές δυνάμεις. Ο παλιός αιώνας του σκότους ρίχνει ακόμα τη σκιά του. Οι εξουσίες και οι κοσμοκράτορες του αιώνας τούτου,

ζητούν να επανακτήσουν την κυριαρχία που απώλεσαν. Αυτός όμως είναι αρματωμένος με τον Κύριο που έχει ήδη νικήσει. Η μόνη του ενέργεια είναι η σταθερότητά του. Να σταθεί και να αντιτάξει την αλήθεια απέναντι στο ψέμα. Ποτέ όμως μόνος του. Όλα κατακτώνται με την αγάπη.

Για αυτό ο απ. Παύλος ζητά την προσευχητική εκδήλωση αυτής της αγάπης εκ μέρους των αγίων. Στον παρόντα χρόνο, όλα τα χαρίσματα έχουν περιορισμένο χαρακτήρα. *Μόνο όταν διαποτίζονται από την αγάπη εκπληρώνουν το σκοπό για τον οποίο δόθηκαν. Η αγάπη είναι ο η οδός της τελειώσεως και ο σκοπός της τελειώσεως. Η αρχή το κέντρο και ο σκοπός της χριστιανικής υπέρξεως*³¹⁵.

❖ Το δεύτερο ερώτημα αφορά την υιοθέτηση του πολεμικού λόγου από το συγγραφέα. Ο Απόστολος φαίνεται να έχει επηρεαστεί και από τα προσωπικά του βιώματα αλλά και από την τρέχουσα γραμματεία τόσο την ελληνορρωμαϊκή όσο και την ιουδαϊκή.

Στην πρώτη, περίπτωση, η κυρίαρχη αντίληψη έχει να κάνει με ανθρωπομορφικές θεότητες οι οποίες επεμβαίνουν στον κόσμο αλλά εκ του μακρόθεν. Επεμβαίνουν στην ανθρώπινη ιστορία όχι για να τη σώσουν-ολοκληρώσουν, αλλά για να παρέμβουν έχοντας πάρει το μέρος κάποιου ήρωα πολεμιστή, τον οποίο έχουν υιοθετήσει και πατρονάρουν χάριν των θεϊκών ερίδων. Τους χαρίζουν όπλα με υπερφυσικά χαρακτηριστικά (θεϊκές δυνάμεις), με μόνο στόχο την αλαζονική επιβεβαίωση και συνέχιση της λατρείας τους. Η εχθρότητα και ο φθόνος των θεών, οι οποίοι σε αντίθεση με τους βροτούς δεν υποκύπτουν σε γήρανση και θάνατο, αλλά υπακούουν στην *ειμαρμένη*, αποδίδεται στην βαθιά αγάπη για τον εαυτό τους.

Στον αντίποδα, η αντίληψη του ιουδαϊκού κόσμου έχει να κάνει με έναν θεό πολεμιστή ο οποίος με την πανοπλία του (τις δικές του θεϊκές ιδιότητες), αναλαμβάνει να οδηγήσει τον λαό που έχει επλέξει, στο πέρας της ιστορίας. Η μόνη προϋπόθεση είναι αυτός ο λαός, να παραμείνει πιστός. Όλες οι θεϊκές δυνάμεις του φωτός (οι αγγελικές) συμμετέχουν στον πόλεμο ενδεδυμένοι και αυτοί με τις δικές τους πανοπλίες. Ο εκλεκτός λαός βρίσκεται σε αναμονή ενός επικείμενου εσχατολογικού πολέμου εναντίον όλων των δυνάμεων του σκότους οι οποίες αντιμάχονται το φώς. Η ιστορία εντέλει θα ολοκληρωθεί, όταν οι πάνοπλοι υιοθετηθέντες στρατιώτες του

315. Βλ. Π. Χ. ΑΝΔΡΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Η περί Αμαρτίας και Χάριτος Διδασκαλία του Αποστόλου Παύλου*, (Αθήναι: 1989), 306.

Θεού εξαλείψουν το σκότος και τις δυνάμεις του, υπό τη διακυβέρνηση του μελλοντικού Μεσσία.

Παρατηρούμε λοιπόν τη διάκριση με το κείμενο της επιστολής του Π. στο οποίο υπάρχουν μεταφορικές έννοιες. Ο ίδιος ο απ. Παύλος διευκρινίζει στη δεύτερη προς Κορινθίους επιστολή του, ότι δεν αναφέρεται σε φυσικά όπλα «τὰ γὰρ ὄπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικά, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ» (Β'Κορ.10,4). Οι προβαλλόμενες πολεμικές παραστάσεις, περιγράφουν την πραγματικότητα ενός πνευματικού αγώνα στη ζωή του χριστιανού. Η χρήση των νοητῶν ὀπλων, καθίσταται απαραίτητη μόνο σε έναν πνευματικό πόλεμο, «πρὸς καθαίρεσιν ὀχυρωμάτων· λογισμοὺς καθαιροῦντες καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ» (Β'Κορ.10,4-5).

Ο απόστολος έχει απόλυτη συνείδηση της ταραχής και των πολέμων πού σοβούν στον συνεχῶς απομακρυνόμενο από το Θεό κόσμο, στον οποίο ζει και κινείται ο ίδιος αλλά και η σαρκωμένη Εκκλησία. Για τον συγγραφέα, είναι φανεροί οι επηρεασμοί και από τα προσωπικά του βιώματα. Η ζωή του κατά τη διάρκεια της διάδοσης του μυστηρίου του Ευαγγελίου είναι οδυνηρή. Συνεχῶς βρίσκεται σε κίνδυνο από τις δυνάμεις που αντιτίθενται στο Ευαγγέλιο (Ιουδαίους, εθνικούς, ψευδαδέλφους). Γράφει προς τοὺς χριστιανούς της Κορίνθου: «ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρά μίαν ἔλαβον, τρίς ἔρραβδίσθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην ... κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἔθνῶν ... κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις (Β'Κορ.11,24-26). Ακόμα και την ώρα που γράφει την επιστολή είναι φυλακισμένος, σε ηπιότερη από άλλες φορές μορφή (κατ' οἶκον) περιορισμένος. Οι πολεμικές εικόνες και πρακτικές, του είναι οικείες και παρ' ὅλες τις διαφορές, προσαρμόζει στη διδασκαλία του προς ὄφελος τῶν ακροατῶν του. Αυτοί ως νήπιοι πνευματικά χρειάζονται ιδιαίτερη προσέγγιση.

Ο πιστός βιώνει και επιβεβαιώνει συνεχῶς τον αγώνα μεταξύ του παλαιού ανθρώπου και του καινού, του ανθρώπου ο οποίος οδεύει στο σκότος μακριά από το Θεό και του πορευόμενου ανθρώπου προς το φῶς της Χάριτος του Ἰησοῦ Χριστοῦ. Δύο διαφορετικοί κόσμοι συγκρούονται, με τον Απ. Παύλο να επισημαίνει χαρακτηριστικά: «βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καὶ αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου» (Ρωμ.7,23). Αυτοί οι δύο κόσμοι, δεν εκπροσωποῦν την ὕλη και το πνεῦμα, ἀλλὰ την ροπή προς το σκοτάδι ἀπὸ τη μια και τη θέληση για κοινωνία με τον Ἰ. Χριστό ἀπὸ την

άλλη. Ένας αδυσώπητος εσωτερικός πόλεμος διεξάγεται τον οποίο ο Παύλος εκφράζει λέγοντας: «ὃ γὰρ κατεργάζομαι οὐ γινώσκω· οὐ γὰρ ὃ θέλω τοῦτο πράσσω, ἀλλ' ὃ μισῶ τοῦτο ποιῶ» (Ρωμ.7,15).

Η αντίσταση στη οποία προτρέπει ο Π. (σε αντιδιαστολή με την αντίσταση εναντίον του Ρωμαϊκού *imperium*), αποτελεί και το αντίδοτο σε κάθε είδους πόλεμο, καθώς η αποκατάσταση της σχέσης με το Θεό αποκαθιστά και τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων διά της αποδοχής της παρουσίας του Θεού της ειρήνης εντός τους και εντός του κόσμου. Εξαλείφονται έτσι όλες οι αιτίες που υποθάλπουν τη βία χωρίς να υφίσταται η ανάγκη αντιμετώπισης της βίας με την προβολή άλλης μορφής βίας.

❖ Η ίδια πολεμική ορολογία μέσα στην ιστορική πορεία της Εκκλησίας που συνεχώς ωριμάζε, έλαβε διάφορες μορφές. Στα δύσκολα χρόνια που ακολούθησαν με τη διάδοση του Ευαγγελίου σε όλη την τότε οικουμένη, μέσω διωγμών και διώξεων έλαβε τη μορφή τεχνικών όρων οι οποίοι ταίριαζαν περισσότερο σε έναν οργανωμένο στρατό.

Από τα κείμενα των εκκλησιαστικών συγγραφέων, αντιλαμβανόμαστε τη δυσκολία της εποχής, κατά την οποία οι άγιοι την Εκκλησίας έπρεπε να αναλωθούν στον πνευματικό αγώνα εναντίον των σατανικών προσβολών ταυτόχρονα με τον αγώνα εναντίον της σάρκας και του αίματος. Στις εκκλησίες της Ανατολής ωστόσο, η πολεμική διδασκαλία της ανάληψης οπλισμού είχε να κάνει περισσότερο με τα χαρίσματα του βαπτίσματος. Αυτά θα τους βοηθούσαν να ανταπεξέλθουν στη βία από τα επίγεια όργανα των δυνάμεων του σκότους τα οποία ασκούσαν την εξουσία. Η έννοια της οντολογική ένωσης με τον Ι. Χριστό συνέχιζε να υπάρχει περισσότερο από την ηθική. Στη Δύση όμως τα πράγματα ήταν λίγο διαφορετικά. Η έντονη πολεμική γλώσσα τόσο του Τερτυλλιανού όσο και του Κυπριανού (και οι δύο Λατίνοι Πατέρες) και οι εικόνες πάλης εναντίον των δαιμόνων και των αιρετικών οι οποίοι ευθύνονται για τους διωγμούς, αποσυντόνισε ίσως τους πιστούς από τη στροφή στην εσωτερική ζωή και στον αγώνα εναντίον των παθών που ίσχυε στα παλαιότερα χρόνια και στη σκέψη παλαιότερων Πατέρων. Ενδεχομένως, (εν μέσω διωγμών), να μη γινόταν επακριβώς κατανοητό ότι η Βασιλεία του Θεού «οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου» (1-ω,18,36). Στη λατρευτική γραμματεία και σκέψη της Δύσεως, εισέβαλε ένας φανατικός και υπερφίαλος τόνος. Ο χριστιανός κινδύνεψε να γίνει *miles gloriosus* (αλαζονικός στρατιώτης). Αν και οι όροι που χρησιμοποιούνται αναφέρονται σαφώς σε

*πνευματικό στράτευμα, εντούτοις υπήρξε ο κίνδυνος επιθυμίας για διαμάχη και διεκδίκηση λαφύρων από τη νίκη με την κοινή έννοια.*³¹⁶

❖ Το τέταρτο ερώτημα από την εισαγωγή της παρούσας έρευνας, δεν κατέστη δυνατό να απαντηθεί εξ ολοκλήρου. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι μέσα από την ανάγνωση των κειμένων με την πολεμική ρητορική και την προτροπή για πολεμική στάση απέναντι στις δυνάμεις που αντιμάχονταν το χριστιανικό τρόπο ζωής, οι χριστιανοί έπαιρναν θάρρος και δύναμη στον αγώνα τους. Υπήρξε ένας αγώνας επιβίωσης εν μέσω διωγμών και διώξεων. Παραμένοντας σταθεροί στην πίστη τους στον Ι. Χριστό γνώριζαν ότι οδηγούνταν στη νίκη. Ο Ι. Χριστός είχε ήδη νικήσει. Η πίστη και η ελπίδα μέσα σε μία στρατιωτικά δομημένη κοινότητα, δημιουργούσε το αίσημα της ενότητας και του κοινού αγώνα του οποίου το τέλος ήταν ήδη νικηφόρο.

Η περαιτέρω έρευνα πάνω στο θέμα των σχέσεων μεταξύ των μελών του Σώματος της Εκκλησίας, ίσως μπορέσει να μας απαντήσει στο ερώτημα της δημιουργίας ή όχι σχέσεων εξουσίας ή υποταγής. Η έρευνα ίσως θα πρέπει να οδηγηθεί στους χρόνους μετά από τους διωγμούς, όπου η στρατιωτική δομή φυσιολογικά συνέχισε να υφίσταται. Όμως οι χριστιανοί έπαιψαν να ανησυχούν για τη βιολογική εξόντωσή τους και παρέμενε στο προσκήνιο μόνο ο πνευματικός πόλεμος και η αντίσταση στις αποσχιστικές δυνάμεις.

Ομολογουμένως, οι δυνάμεις αυτές παραμένουν στο προσκήνιο καθ' όλη τη διάρκεια των ετών που ακολούθησαν έως και σήμερα. Ο πόλεμος αποδεικνύεται διαρκής. Ο σκοπός των *χριστιανών ως στρατιωτών* είναι η επίτευξη της νίκης, της πρόσληψης της ειρήνης, όχι ως αποφυγής πολέμων, αλλά ως τον καρπό του Αγ. Πνεύματος και ως το σημείο της παρουσίας του Θεού, αφού ο Θεός είναι «Θεός τής ειρήνης» (Ρωμ.15,33). Ο Ι. Χριστός είναι όχι μόνο αυτός ο οποίος «εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγύς» (Εφ.2,17), αλλά είναι και ο ίδιος ειρήνη. «Αὐτός ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἔν καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας» (Εφ.2,14). Την ειρήνη αυτή μας την έχει προσφέρει δια της θυσιαστικής Του αγάπης επάνω στο Σταυρό. Αυτή η αγάπη δεν περιέχει καμία ηθική έννοια, αλλά οντολογικό βάθος. Είναι η δύναμη της αυτοθυσίας υπέρ του άλλου για την ολοκλήρωση-σωτηρία του ανθρώπινου προσώπου. Σε αυτό το

316. Πρβλ. Α. HARNACK, *Η χριστιανική θρησκεία και το στράτευμα*, 89-94.

πλαίσιο, το αντίθετο της αγάπης, ο εγωισμός δεν αποτελεί φυσική κατάσταση, αλλά αποκαλύπτει τη διαστροφή της προσωπικότητας του ανθρώπου με τραγικό επακόλουθο το αίσθημα της κενότητας παρά την ύπαρξη υλικών ανέσεων και ευημερίας. Οι άνθρωποι ζουν στο «εγώ», μάχονται για τον εαυτό τους, αυτονομημένοι ονειρεύονται την προσωπική ολοκλήρωση-αθανασία τους. Το αντίθετο δηλ. από αυτό που είναι στην ουσία η ανθρωπότητα δηλ. η θυσιαστική αγάπη για τον άλλο.

... και έρχεται ένας ιός για να σταυρώσει τον άνθρωπο και να γκρεμίσει το οικοδόμημα της ανθρώπινης αυτοτέλειας.

... και έρχεται ένας Υιός για να σταυρωθεί και να θεμελιώσει τον άνθρωπο οδηγώντας τον στη Θεία τελειότητα.

«Από το Σταυρό δεν κατεβαίνουν, αλλά τους κατεβάζουν»
(Αρχιμ. Σωφρόνιος του Έσσεξ).

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

αι.: αιώνας
απ.: Απόστολος
βλ.: βλέπε
Ιερών.: Ιερώνυμος
ιουδ.: ιουδαϊκός
κ.α.: και άλλα, και άλλοι
κ. εξ.: και εξής
κ.τλ.: και τα λοιπά
μετάφ.: μετάφραση
οπ.π.: όπου παραπάνω
πρβλ.: παρέβαλε, σύγκρινε
σ.: συγγραφέας
στ.: στίχος
υποσ.: υποσημείωση

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΜΗΣΕΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΠΑΛΑΙΑΣ ΚΑΙ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ

<i>Γεν.</i> : Γέννεσις	<i>Γ'Βασ.</i> : Γ'Βασιλειών
<i>Εξ.</i> : Έξοδος	<i>Δ'Βασ.</i> : Δ'Βασιλειών
<i>Λευ.</i> : Λευϊτικόν	<i>Α'Παρ.</i> : Α'Παραλειπομένων
<i>Αριθ.</i> : Αριθμοί	<i>Β'Παρ.</i> : Β'Παραλειπομένων
<i>Δτ.</i> : Δευτερονόμιον	<i>Α'Εσδρ.</i> : Α'Έσδρας
<i>Ιησ.</i> : Ιησούς του Ναυή	<i>Β'Εσδρ.</i> : Β'Έσδρας
<i>Κριτ.</i> : Κριτές	<i>Νεεμ.</i> : Νεεμίας
<i>Ρουθ</i>	<i>Τωβίτ</i>
<i>Α'Βασ.</i> : Α'Βασιλειών	<i>Ιουδίθ</i>
<i>Β'Βασ.</i> : Β'Βασιλειών	<i>Εσθήρ</i>
<i>Α'Μακ.</i> : Α'Μακκαβαίων	<i>Ιωνάς</i>

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

Β'Μακ.: Β'Μακκαβαίων

Γ'Μακ.: Γ'Μακκαβαίων

Ιώβ

Ψ.: Ψαλμοί

Παρ.: Παροιμίες

Εκκλ.: Εκκλησιαστής

Άσμ. Άσμ.: Άσμα Ασμάτων

Σοφ. Σολ.: Σοφία Σολομώντος

Σοφ. Σιρ.: Σοφία Σιράχ

Ωσ.: Ωσηέ

Αμ.: Αμώς

Μιχ.: Μιχαίας

Ιωήλ

Οβδ.: Οβδιού

Ναούμ

Αββ.: Αββακούμ

Σοφ.: Σοφονίας

Αγγ.: Αγγαίος

Ζαχ.: Ζαχαρίας

Μαλ.: Μαλαχίας

Ησ.: Ησαΐας

Ιερ.: Ιερεμίας

Βαρ.: Βαρούχ

Θρ. Ιερ.: Θρήνοι Ιερεμίου

Επιστ. Ιερ.: Επιστολή Ιερεμίου

Ιεζ.: Ιεζεκιήλ

Δν.: Δανιήλ

ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ

Μτ.: κατά Ματθαίον

Μκ.: κατά Μάρκον

Λκ.: κατά Λουκάν

Ιω.: κατά Ιωάννην

Πρ.: Πράξεις Αποστόλων

Ρωμ.: προς Ρωμαίους

Α'Κορ.: προς Κορινθίους Α'

Β'Κορ.: προς Κορινθίους Β'

Γαλ.: προς Γαλάτας

Εφ.: προς Εφεσίους

Φιλ.: προς Φιλιπησίους

Κολ.: προς Κολοσσαείς

Α'Θεσ.: προς Θεσσαλονικείς Α'

Β'Θεσ.: προς Θεσσαλονικείς Β'

Α'Τιμ.: προς Τιμόθεον Α'

Β'Τιμ.: προς Τιμόθεον Β'

Τιτ.: προς Τίτον

Φιλήμ.: προς Φιλήμονα

Εβρ.: προς Εβραίους

Ιακ.: καθ. επιστ. Ιακώβου

Α'Πέ.: καθ. επιστ. Πέτρου Α'

Β'Πέ.: καθ. επιστ. Πέτρου Β'

Α'Ιω.: καθ. επιστ. Ιωάννου Α'

Β'Ιω.: καθ. επιστ. Ιωάννου Β'

Γ'Ιω.: καθ. επιστ. Ιωάννου Γ'

Ιούδα: καθ. επιστ. Ιούδα

Αποκ.: Αποκάλυψις Ιωάννου

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ & ΣΥΜΒΟΛΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ

- 1QpH: Υπόμνημα Αββακούμ (Βιβλιοθήκη Κουμράν)
1QM: το χειρόγραφο του πολέμου (Βιβλιοθήκη Κουμράν)
M: η πλειοψηφία μικρογράμμάτων χειρογράφων περιλαμβάνοντας και το Βυζαντινό κείμενο
α, Α, Β, D, F, G: μεγαλογράμματα χειρόγραφα
*: αρχική γραφή
Pc: λίγα

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

- Ασπ.: Ασπίς Ηρακλέους
Επτ.: Επτά επί Θήβας
Ιλ.: Ιλιάδα
Αιν.: Αινειάς

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ ΣΕΙΡΩΝ, ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ & ΕΚΔΟΣΕΩΝ

- Α.Π.Θ.: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
BAS: *Biblical Archaeology Society*
CSEL: *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*
ΔΒΜ: Δελτίο Βιβλικών Μελετών
ΕΠΕ: Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας
Ehw: *Encyclopaedia of the Hellenic World*
ΘΗΕ: Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία
ΙΕΕ: Ιστορία Ελληνικού Έθνους
ΙΜΕ: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού
JBL: *Journal of Biblical Literature*
JETS: *Journal of Theological Studies*
JSTOR: *Journal Storage*
ΜΙΕΤ: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
NICNT: *New International Commentary on the New Testament*
OCABS: *Orthodox Center for the Advancement of Biblical Studies*

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

PG: J. P. Migne (ed.) *Patrologiae cursus completes, series Graeca*

PIT: *Poetry in Translation*

PL: J. P. Migne (ed.) *Patrologiae cursus completes, series Latina*

PNTC: *The Pillar New Testament Commentary*

SPCK: *Society for Promoting Christian Knowledge*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

- Novum Testamentum Graece*, 28η Έκδοση. Επιμ. Β και Κ Aland, J. Karavidopoulos, C.M. Martini, B.M. Metzger, (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2012).
- Η Καινή Διαθήκη*, το πρωτότυπο κείμενο με νεοελληνική μετάφραση, Έκδοση ΙΑ', (Αθήνα: Αποστολική Διακονία της Ελλάδος, 2015).
- Η ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ*, (Παλαιά και Καινή Διαθήκη), Μετάφραση από τα πρωτότυπα κείμενα, (Αθήνα: Ελληνική Βιβλική Εταιρία, 1997).
- Ιωάννου Χρυσοστόμου, «υπόμνημα εις την προς Εφεσίους επιστολή», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. έκδ., Τόμ. 62, 9-176.
- Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εις την προς Εφεσίους, ομιλίες ΙΒ-ΚΔ*, ΕΠΕ, τόμ. 21, (Θεσσαλονίκη: ΠΑΤΕΡΙΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΜΑΣ, 1980).
- Επιφανίου Κωσταντείας Κύπρου, «Κατά Ναζαραίων» *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. έκδ., Τόμ. 41, 258-260.
- Επιφανίου Κωσταντείας Κύπρου, «Κατά Μαρκιωνιστών» *Patrologiae Graeca*, J. Migne, επιμ. έκδ., Τόμ. 41, 696-817.
- Thomas Aquinas, *Commentary on Saint Paul's Epistle to the Ephesians*, Aquinas Scripture Series, Albany, (NY: Magi Books, 1966).
- Γρατσέα, Γ., Αγουρίδη, Σ. *Τα χειρόγραφα της Νεκρής Θάλασσας, Τα εσσαϊκά κείμενα του Κουμράν σε νεοελληνική απόδοση*, Έκδ. 3η, (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2003).
- Ciceronis, M. T. *De Officiis*.
- Καραβιδόπουλου, Ι. *Απόκρυφα Χριστιανικά Κείμενα Β', Απόκρυφες Πράξεις-Επιστολές-Αποκαλύψεις*, (Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα, 2004).
- Παπαρηγόπουλου, Κ. «Ελληνιστικοί και Ρωμαϊκοί Χρόνοι», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Μετάφραση και Πρωτότυπο Κείμενο, τόμ. 5 (Αθήνα: Liberis, 2009).
- Tischendorf, C. *Acta Apostolorum Apocrypha, ex Triginta Antiquis codicibus*

- Graecis vel nunc primum eruit vel secundum atque emendatius edidit,*
(Lipsiae: Avenarius et Mendellsohn, 1851).
- Διογένηος Λαερτίου, *φιλόσοφος ιστορία, ἡ περὶ βίων, δογμάτων καὶ αποφθεγμάτων τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων βιβλία δέκα*, (Lipsiae, 1833).
- Στράβων *Γεωγραφικά Βιβλία Ἑπτακαίδεκα*, εκδίδοντος καὶ διορθούντος Α. Κοραή, (Ἐν Παρισίοις: I.M Εβεράρτου, 1815).
- Ομήρου, *Ιλιάδα*, μετ. I. Κακριδῆς, Ν. Καζαντζάκης, (ΑΠΘ, 2015).
- Φλαυίου Ιωσήπου, *Ιουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία*, ed. B. Niese (Berlin, 1885-1892)
- Φίλωνος Ἀλεξανδρέα, *Ἔργα*, ed B. Niese, τομ. 1-8, (Berolini, 1887-1895).
- Παυσανίας, *Ελλάδος περιήγησης*.
- Κοκκηιανὸς Κάσσιος Δίων, *ΑΠΑΝΤΑ 3, Ρωμαϊκὴ Ἱστορία 3, βιβλία 28-39*, στη σειρά: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ, 701 «ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ», μετ. Παναγιώτης Πούτος, (Αθήνα: Κάκτος, 2018).
- Ευριπίδης, *Ἡλέκτρα*, στη σειρά: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ, 41 «ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ», μετ. Τάσος Ρούσσο, (Αθήνα: Κάκτος, 1992).
- Αισχύλος, *Ἐπτά ἐπὶ Θήβας*, στη σειρά: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ, 24 «ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ», μετ. Τάσος Ρούσσο, (Αθήνα: Κάκτος, 1961).
- Βιργίλιος, *Αινειάδα*, προλεγόμενα - μετάφραση - σχόλια Θ. Παπαγγελῆς (Μ.Ι.Ε.Τ., 2018).
- Πολύβιος, *Ἀπαντα 6, Ἱστοριῶν ΣΤ', Ζ', Η'.*, στη σειρά: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ, 380 «ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ», μετ. Μαυρόπουλος Θεόδωρος, (Αθήνα: Κάκτος, 1996).
- Ωριγένης, «Ὁμιλία εἰς τοὺς Ἀριθμοὺς», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, ἐπιμ. ἔκδ., Τόμ. 12, 583-805.
- Ωριγένης, «Ἐκλογαὶ εἰς τοὺς Ψαλμοὺς», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, ἐπιμ. ἔκδ., Τόμ. 17, 105-150.
- Ωριγένης, «Ὁμιλία εἰς Λουκάν», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, ἐπιμ. ἔκδ., Τόμ. 13, 1801-1902.
- Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, «Παιδαγωγὸς Ι», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, ἐπιμ. ἔκδ., Τόμ. 13, 247-376.
- Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, «Στρωματέων», *Patrologiae Graeca*, J. Migne, ἐπιμ. ἔκδ., Τόμ. 13, 685-1382.

- Τερτυλλιανός, «De Baptismo», *Patrologiae Latina*, J. Migne, έπιμ. έκδ., Τόμ. 1, 1198-1224.
- Τερτυλλιανός, «De oratione», *Patrologiae Latina*, J. Migne, έπιμ. έκδ., Τόμ. 1, 1144-1196.
- Τερτυλλιανός, «De patientia», *Patrologiae Latina*, J. Migne, έπιμ. έκδ., Τόμ. 1, 1382-1383.
- Τερτυλλιανός, «Apologeticus», *Patrologiae Latina*, J. Migne, έπιμ. έκδ., Τόμ. 1.
- Τερτυλλιανός, «Adversus Marcionem», *Patrologiae Latina*, J. Migne, έπιμ. έκδ., Τόμ. 1.
- Τερτυλλιανός, «corona militis», *Patrologiae Latina*, J. Migne, έπιμ. έκδ., Τόμ. 2, 97-101.
- Τερτυλλιανός, «De fuga in persecution», *Patrologiae Latina*, J. Migne, έπιμ. έκδ., Τόμ. 2.

ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Αγουρίδη, Σ. *Εισαγωγή εις την Καινή Διαθήκην*, (Αθήνα: Γρηγόρη, 1971).
- Αγουρίδη, Σ. *Ιστορία των Χρόνων της Καινής Διαθήκης*, (Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα, 2001).
- Αγουρίδη, Σ. *Ιστορία της Θρησκείας του Ισραήλ*, (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1995).
- Ανδριόπουλου, Π. Χ. *Η περί Αμαρτίας και Χάριτος Διδασκαλία του Αποστόλου Παύλου*, (Αθήνα: 1989).
- Δεσπότη, Σ. *Η Ιεραποστολική Περιοδεία του Παύλου στον Ελλαδικό χώρο, Μακεδονία-Αχαΐα-Ασία, Β' Ανατόπωση*, (Αθήνα: Ουρανός, 2011).
- Δεσπότη, Σ. *Παύλειες Μελέτες, στα ίχνη του Αποστόλου των Εθνών*, (Αθήνα: Tremendum, 2014).
- Δεσπότη, Σ. *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη το Βιβλίο της Προφητείας - Λειτουργική και Συγχρονική Ερμηνευτική Προσέγγιση της Αποκάλυψης του Ιωάννη τ. Α'* (Αθήνα: Άθως, 2008).
- Δεσπότη, Σ. *Ο Ιησούς ως «Χριστός» και η πολιτική εξουσία στους Συνοπτικούς Ευαγγελιστές*, (Αθήνα: Άθως, 2005).

- Δεσπότη, Σ. *Ο Απόστολος Παύλος στην Αθήνα*, (Αθήνα: Άθως, 2009).
- Έφεσος, Ιστορία και Αρχιτεκτονική*, επιστ. επιμ. Αθ. Σιδέρης, (Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, 2010).
- Ζηζιούλα, Ι. *Ελληνισμός και Χριστιανισμός, η συνάντηση των δύο κόσμων*, (Αθήνα: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2008).
- Καϊμάκη, Δ. *Η Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία και η Θεολογία της*, (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2007).
- Καϊμάκη, Δ. *Τα χειρόγραφα του Κουμράν και η Θεολογία τους*, (Θεσσαλονίκη: Βανιάς, 2004), 21-28.
- Καλαντζάκη, Σ. *Ερμηνεία Περικοπών της Παλαιάς Διαθήκης*, (Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα, 2010).
- Καλαντζάκη, Σ. Ε. *Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη*, Αθ. Παπαρνάκης, επιμ. εκδ., (Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα, 2006).
- Καραβιδόπουλου, Ι. *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, (Θεσσαλονίκη: Ostrakon, 2016).
- Καραβιδόπουλου, Ι. *Αποστόλου Παύλου Επιστολές προς Εφεσίους, Φιλιπησίους, Κολοσσαείς, Φιλήμονα*, (Ερμηνεία Καινής Διαθήκης 10), (Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα, 2011).
- Καραβιδόπουλου, Ι. «Νέες Κατευθύνσεις στη Βιβλική Ερμηνευτική», *Δελτίο Βιβλικών Μελετών*, τ. 17 (Άρτος Ζωής, 1998) 48-66.
- Καρακόλη, Χ. «Η ιερατική διάρθρωση στην πρώιμη Εκκλησία», *Σύναξη*, τ. 150, (Ιωνάς, 2019), 4-22.
- Μπρατσώτη, Π. Ι. *Ο Εκκλησιαστής, εισαγωγή, κείμενο Ο', μετάφραση εκ του Εβρ., σχόλια*, Ν. Π. Μπρατσωίτης, επιμ. έκδ, (Αθήνα: Μαυρομμάτη, 1989).
- Οικονόμου, Η. Β. *Παραδόσεις Αρχαιολογίας της Παλαιστίνης και Βιβλικής Θεσμολογίας*, (Αθήνα, 1989).
- Παναγόπουλου, Ι. *Η Ερμηνεία της Αγίας Γραφής στην Εκκλησία των Πατέρων, οι τρεις πρώτοι αιώνες και η Αλεξανδρινή εξηγητική παράδοση ως τον πέμπτο αιώνα*, τόμ. Α' (Αθήνα: Ακρίτας, 1991).
- Πελεκίδη, Χ. *Μελέτες Αρχαίας Ιστορίας*, (Ιωάννινα: Παν. Ιωαννίνων-Φιλοσοφική Σχολή, 1979).
- Σαραντουλάκου, Α. «Ιωάσαφ και Βαρλαάμ», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ.9, (Αθήνα: Στρατηγικές Εκδόσεις, 2013), 298-301.

Τσαλαμπούνη, Αικ. *Η Μακεδονία στην εποχή της Καινής Διαθήκης*, (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 2002).

Χρήστου, Π. *Ελληνική Πατρολογία*, τόμ. Β', (Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος, 2005).

Ελληνικές μεταφράσεις

Βουνιάνου, Ι. *Η πρόοδος τοῦ χριστιανοῦ ἀποδημούντος ἀπὸ τοῦ κόσμου τούτου εἰς τὸν μέλλοντα. Ἐν εἶδει ἐνυπνίου*, (Αθήναι: Αγγελίδου, 1854).

Grimal, P., Millotte, J. P. και Raynal, R. *Γενική Ιστορία της Ευρώπης*, τόμ. Α' (Αθήνα: Παπαζήση ΑΕΒΕ, 2011).

Harnack, A. *Η Χριστιανική θρησκεία και το σπάτευμα κατά τους τρεις πρώτους αιώνες*, προλόγισμα Πρωτοπρ. Γ. Δ. Μεταλληνού, Εισαγωγή - Μετάφραση - Επίλογος Αρχιμ. Μελετίου Κουράκλη Στρ. ιεροκ., (Αθήνα: Τυπογραφείο Ελλ. Στρατού, 2007).

Ιωάννου Συναΐτου, *Κλίμαξ*, μετ. Αρχιμ. Ιγνατίου, (Ωρωπός: Ι.Μ. Παρακλήτου, 1978).

Kirk, G. S. *Ομήρου Ιλιάδα, Κείμενο και ερμηνευτικό υπόμνημα, ραφωδίες Α-Δ*, Τόμ. Α', Δανιήλ Ιακώβ, Αντώνης Ρεγκάκος, επιμ. εκδ., ελλ. μετ. Η. Τσιριγκάκης (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2003).

Novak jr., R. M. *Χριστιανισμός και Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, ελλ. μετ. Ντίνα Σιδέρη, (Αθήνα: Κονιδάρη, 2008).

Παπαθανασόπουλος, Θ. *Καλλιμάχου "Ἕγνοι"*, μετ. Θανάσης Παπαθανασόπουλος, (Αθήνα: Νεφέλη, 1996).

Πόποβιτς, Ι. *Ερμηνεία της επιστολής του Αποστόλου Παύλου προς Εφεσίους*, ελλ. μετ. Μιχαήλ Χρυσανθόπουλου, (Θεσσαλονίκη: εκδ. Ρηγόπουλου, 1989).

Ράτσινγκερ, Γ. Πάπας Βενέδικτος ΙΣΤ, *Ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ*, ελλ. μετ. Σ. Δεσπότης, (Αθήνα: Ψυχογιός, 2007).

Richardson, N. «Η Ασπίδα του Αχιλλέα», *ΑΡΙΑΔΝΗ* 17, (2011) 85-103.

Rose, H. J. *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας, Από τις ρίζες ως την ποίηση του Αυγούστου*, Τ. Α', ελλ. μετ. Κ. Χ. Γρολλίου, τομ. Α', έκδ. Β', (Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ., 1978).

Σαντερς, Ε. Π. *Το Ιστορικό Πρόσωπο του Ιησού*, ελλ. μετ. Γ. Βλάχος, (Αθήνα: Φιλίστωρ, 1996).

Wright, N. T. *Απόστολος Παύλος, Η ζωή και το έργο του*, ελλ. μετ. Σ. Δεσπότης, Ι. Γρηγοράκη, (Αθήνα: Ουρανός, 2019).

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Bercot, D. W. *A Dictionary of Early Christian Beliefs, A reference guide to more than 700 Topics discussed by the early Church Fathers*, (Massachusetts: Hendrickson, 2013).

Biguzzi, G. «Ephesus, Its Artemision, Its Temple to the Flavian Emperors, and Idolatry in Revelation», *JSTOR, Novum Testamentum*, vol. 40 (New York : Brill, 1998), 276-290.

Bishop M. C. και Coulston, J. C. *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome*, ed. 2, (Oxford: Oxbow Books, 2009).

Brent, A. *Ignatius of Antioch, a Martyr Bishop and the Origin of Episcopacy*, (London: Continuum, 2007).

Bruce, F. F. *The Epistle to the Ephesians, A Verse by Verse Exposition*, (Downwood: Claverton Down Road, 2012).

Bruce, F. F. *The Epistle to the Colossians, to Philemon, and to the Ephesians*, (NICNT; Grand Rapids: Eerdmans, 1984).

Burrell, B. *Neokoroi, Greek Cities and Roman Emperors*, new ser. 9, (Cincinnati Classical Studies), (Boston: Brill, 2004).

Collins, J. J. *Lives of Great Religious Books, The Dead Sea Scrolls - a biography*, (New Jersey: Princeton University Press, 2013).

Duhaime, J. «The “war Scroll” from Qumran and the Greco-Roman Tactical Treatises», *Revue de Qumrân*, 13, (Peeters Publishers: 1988), 133-151.

Eshel, H. «The Kittim in the War Scroll and in the Pesharim, Studies on the texts of the desert of Judah, vol. 37, Historical Perspectives: from the Hasmoneans to Bar Kokhba in Light of the Dead Sea Scrolls», στο *Proceedings of the Fourth International Symposium of the Orion Center for the Study of the Dead Sea Scrolls and Associated Literature*. 27-31 January, 1999, edit. by D. Goodblatt, A. Pinnick & D. R. Schwartz, (Brill: Boston, 2001), 29-44

Foster, P. *Early Christian Thinkers, The lives and legacies of twelve key figures*, (London: SPCK, 2010).

- Friesen, J. S. *Twice Twice Neokoros : Ephesus, Asia, and the cult of the Flavian imperial family*, (New York : Brill, 1993).
- Goldstein, J. A. *I Maccabees, A New Translation with Introduction and Commentary*, (New York: Doubleday & Company, INC, 1976).
- Greenslade, S. L. *Early Latin Theology Selections from Tertullian, Cyprian, Ambrose, and Jerome*, Library of Christian Classics, (Louisville, Kentucky: John Knox Press, 2006).
- Griggs, D. F. «The Beasts at Ephesus and the Cult of Artemis», *Harvard Theological Review* 106, (2013), 459-477.
- Hoehner, H. W. *Ephesians, An Exegetical Commentary*, (Grand Rapids: Baker, 2002).
- Howe, Q. *Tertullian of Africa: The Rhetoric of a New Age*, PhD, Bloomington, (iUniverse, Inc., 2012).
- Lincoln, A. T. *Ephesians*, vol 42. (Dallas: Word Biblical Commentary, 1990).
- Magness, J. «Masada: Arms and the Man», *Masada The Dead Sea's Desert Fortress*, (Washington: BAS, 2014), 33-42.
- Mason, H. C. *The Hesiodic Aspis, Introduction and Commentary on v.v. 139-237*, DPhil Thesis, Oxford, (Merton College: 2015), 33-48.
- Miller, D. P. *The Religion of Ancient Israel*, (Westminster: John Knox Press, 2007).
- O'Brien, P. T. *The Letter to the Ephesians* (PNTC; Grand Rapids: Eerdmans, 1999).
- O'Malley, T. P. *Tertullian and the Bible, Language, Imagery, Exegesis*, (Massachusetts: Dekker and Von de Vegh, 1967).
- Osborn, E. *Clement of Alexandria*, (New York: Cambridge University Press, 2005).
- Osborne, R. E. «Paul and the Wild Beasts», *JBL*, vol. 85, No. 2 (1966), 225-230.
- Pedersen, J. *Israel, its life and culture, I-II*, (London: Oxford University Press, 1926).
- Phillips, B. «Antiochus IV, Epiphanes», *JBL*, vol. 29, (1910) 126-138.
- Reinhard, D. R. «Ephesians 6:10-18, A Call to Personal Piety or Another Way of Describing Union With Christ?», *JETS* 48/3 (2005), 521-532.

- Schultz, J. P. *Judaism and the Gentile Faiths, Comparative Studies in Religion*, (Toronto: Fairleigh Dickinson Univ. Press, 1981).
- Shanks, H. *The Dead Sea Scrolls, Discovery and Meaning, An Illustrated Lecture*, rev. edition (BAS, 2007).
- Shotter, D. «Gods, Emperors and Coins», *JSTOR, Greece and Rome*, vol. 26 (New York: Classical Assosiation, 1979), 48-57.
- Thielman, F. *Ephesians, Baker Exegetical Commentary on the New Testament*, (USA: Baker Academic, 2010).
- Vriezen, Th. C. *The Religion of Ancient Israel*, (Cambridge: James Clarke & Co Ltd, 2002).
- Whitton, J. *The Hebrew Tradition of "Holy War", with special reference to the Qumran Battle Scroll*, PhD Thesis, (University of St Andrews, 1979).
- Winston, D. *The Wisdom of Solomon, a new translation and commentary*, (The Anchor Bible, vol. 43), (New York: Doubleday, 1979).

Ξενόγλωσσες μεταφράσεις

- Barth, K. *The Epistle to the Ephesians, Introductory Essays*, ed. r. David Nelson, eng. trans. Ross M. Wright. (USA: Baker Academic, 2017), 28-29.
- Burkert, W. *Greek Religion, Archaic and Classical*, trans. J. Raffan, (Oxford: Blackwell, 1985).
- Eichrodt, W. *Theology of the Old Testament*, eng. trans. J. A. Baker, vol. 1, (Philadelphia: The Westminster Press, 1961).
- Kline, A. S. *Virgil, the Aeneid, a Translation into English*, (P.I.T., 2002).
- Köhler, L. *Old Testament Theology*, eng. trans. A. S. Todd, (Philadelphia: The Westminster Press, 1957).
- Vaux, de R. *Ancient Israel, its life and institutions*, eng. trans. J. McHugh, (Michigan: Dove Booksellers, 1997).
- Von Rad, G. *The Theology of Israel's Historical Traditions, Old Testament Theology*, eng. trans. D. M. G. Stalker, vol 1, (Edinburgh: Oliver and Boyd, 1973).
- Weber, M. *Ancient Judaism*, eng. trans. Hans H. Gerth, (New York: Free Press, 1967).

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

- <http://www.ehw.gr>. Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού
<https://jwa.org/encyclopedia/article/sotah>.
<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/10482-mattathias-maccabeus>.
<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/9034-judas-maccabeus>.
<http://www.jewishencyclopedia.com>, *BAR KOKBA AND BAR KOKBA WAR*
<https://www.ancientjewreview.com/articles/2016/4/27/john-ma>.
[http://www.intratext.com/Tascius Caecilius Cyprianus](http://www.intratext.com/Tascius_Caecilius_Cyprianus), IntraText Digital Library
Hooker, M. D. «Artemis of Ephesus», *The Journal of Theological Studies*, vol. 64, (2013), 37-46, <https://doi.org/10.1093/jts/fls174>.
Krstic, D. «Η Πανοπλία του Θεού, Η χρήση της αρχαίας Ελληνικής επικής κοινοτοπίας στο Εφ. 6,11-17» *OCABS Vol 1, No 1* (2008), <http://ocabs.org/journal/index.php/jocabs/article/view/25/6>.
Μαρωνίτη Δ. Ν. και Πόλκα, Λ. «Αρχαϊκή Επική Ποίηση, από την Ιλιάδα στην Οδύσσεια», <https://www.poetryintranslation.com>.
McCready, W. D. «Papal Plenitudo Potestatis and the Source of Temporal Authority in Late Medieval Papal Hierocratic Theory», *Journal of Medieval Studies*, Vol. 48, Num. 4, (1973), <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.2307/2856222>.

ΛΕΞΙΚΑ

- Δημητράκου, Δ. *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής γλώσσης, Δημοτική, Καθαρεύουσα, Μεσαιωνική, Μεταγενεστέρα, Αρχαία*, (Αθήναι: Δομή, 1961).
Κουμανούδη, Στ. Α. *Λεξικόν Λατινοελληνικόν* (Αθήνα: Αντωνιάδη-Βλαστού, 1884).
Μαρτίνος, Αθ. *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, (Αθήναι, 1967).
Lampe, G. W. H. *A Patristic Greek Lexikon*, (Oxford: Clarendon Press, 1961).